

ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ
ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ
ΤΡΙΜΥΘΟΥΝΤΟΣ

ΕΤΟΣ Ε΄

ΤΕΥΧΟΣ Γ΄

ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΤΡΙΜΥΘΟΥΝΤΟΣ
ΕΤΟΣ Ε΄, ΤΕΥΧΟΣ Γ΄

Ἐκδότης - Ἰδιοκτῆτης:

Ἱερά Μητρόπολις Τριμυθοῦντος

Τ.Θ. 11001, 2550 Ἰδάλιον

Τηλ.: 00357-22527000

Fax: 00357-22526363

E-mail: info@imtrimythountos.org.cy

www.imtrimythountos.org.cy

Ἐπεύθυνος Σύνταξης - Ἐπιμελητής:

Ἀνδρέας Ζαχαρίου, Δρ. Θ.

Φιλολογική Ἐπιμέλεια:

Συντακτική Ὁμάδα τοῦ Περιοδικοῦ

ISSN: 2301-2536

Ἐκτύπωση:

Γραφικὲς Τέχνες «ΜΕΛΙΣΣΑ»

Τηλ.: 0030 23970 23313

E-mail: melissa@melissaprint.com

*Τὰ ἀνυπόγραφα κείμενα προέρχονται ἀπὸ τὴ Συντακτικὴ Ὁμάδα τοῦ Περιοδικοῦ.
Οἱ συνεργάτες καὶ ἀρθρογράφοι ἔχουν τὴν ἀπόλυτη εὐθύνη τῶν ἀπόψεων καὶ θέσεων
ποὺ ἐκφράζουν.*

Ἀντὶ Προλόγου

Τὸ παρὸν τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ *ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ* περιλαμβάνει ἕξι ἄρθρα, τὰ τέσσερα ποικίλης θεματικῆς καὶ τὰ δύο σχετικὰ μὲ τὴν ἑορτὴ τῆς σαρκώσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Στὸ πρῶτο ἐξ αὐτῶν, ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ν. Τζιράκης συνεχίζει, μὲ τὸ τρίτο καὶ τελευταῖο μέρος τοῦ ἄρθρου του, τὴ διαπραγματεύση τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Νεκταρίου γιὰ τὴν *Τριχοτομία τῆς ψυχῆς*, μὲ βάση τὸ ἔργο *Τὸ γνῶθι σαυτὸν* (Τόμος Ε΄, τῶν ἀπάντων τοῦ Ἁγίου). Ἀκολουθεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ ἐπίκουρου καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἀθανασίου Γλάρου γιὰ τὴν *Προσωπικὴ συμβολὴ τῶν μεγάλων Καππαδοκῶν Πατέρων στὴ διαμόρφωση τοῦ πλαισίου τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, ἐνῶ ἀμέσως μετὰ ὁ (ἐνηφισμένος) ἐπίκουρος Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης Π. Παναγιωτόπουλος ἐπισημαίνει τὸν τρόπο τῆς ἀληθινῆς βίωσης τῶν Χριστουγέννων. Στὴ συνέχεια παρατίθεται τὸ ἄρθρο τῆς Ἀγγελικῆς Χατζηιωάννου γιὰ τὸ *Μυστήριον τῆς Ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου* καὶ τὴ σχέση του μὲ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Ἀκολουθῶς, ὁ ἐπίκουρος καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης, πρωτ. Βασίλειος Γεωργόπουλος, ἀναφέρεται στὴν *Προτεσταντικὴ ἀμφισβήτηση τῆς περὶ τῶν Ἀγγέλων ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας*. Τὸ τεῦχος συμπληρώνει τὸ ἄρθρο τοῦ Χριστοδούλου Βασιλειάδη, ὁ ὁποῖος ἀναλύει τὴν ἀκολουθία τοῦ Μεσονυκτικοῦ.

ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΤΡΙΜΥΘΟΥΝΤΟΣ
ΕΤΟΣ Ε΄, ΤΕΥΧΟΣ Γ΄

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αντί Προλόγου.....	1
Νικολάου Τζιράκη, <i>Ἡ τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της μετὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου Τὸ γνῶθι σαυτὸν</i>	3
Αθανασίου Γλάρου, <i>Ἡ προσωπικὴ συμβολὴ τῶν μεγάλων Καππαδοκῶν Πατέρων στὴ διαμόρφωση τοῦ πλαισίου τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου</i>	19
Πέτρου Παναγιωτόπουλου, <i>Τὰ Χριστούγεννα καὶ δύο Συναξάρια ποὺ τὰ πλαισιώνουν</i>	42
Ἀγγελικῆς Χατζηγιάννου, <i>Τὸ μυστήριον τῆς θείας Ἐνανθρωπήσεως. Ἡ συγκατάβαση τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου</i>	51
Πρωτ. Βασιλείου Γεωργοπούλου, <i>Ἡ Προτεσταντικὴ ἀμφισβήτηση τῆς περὶ τῶν Ἀγγέλων ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας</i>	56
Χριστοδούλου Βασιλειάδη, <i>Μεσονυκτικὸ</i>	60

Ἡ τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της μετὰ τὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου

Τὸ γινῶθι σαυτὸν

Νικολάου Τζιράκη
Ὁμότιμου Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

(γ' μέρος - τελευταῖο)

7. Ἀρετὲς καὶ κακίαι τοῦ Ἐπιθυμητικοῦ

Τὸ 7^ο κεφάλαιο περιγράφει τὶς ἠθικὰς ἀρετὰς καὶ κακίαι τοῦ Ἐπιθυμητικοῦ. Ὡς οὐσιαστικὸ ἢ λέξις Ἐπιθυμητικὸ εἶναι οὐσιαστικοποιημένο οὐδέτερο τοῦ ἐπιθέτου ἐπιθυμητικός, -ή, -ὸν καὶ σημαίνει τὸ μέρος τῆς ψυχῆς ὅπου ἔχουν τὴν ἕδρα τους οἱ ἐπιθυμίαι. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ψυχολογίας, ἢ ἔννοια τῆς λέξεως ἐπιθυμία εἶναι δύσκολο νὰ ἀποδοθεῖ μὲ σαφήνεια, γιὰτὶ περικλείει τόσο τὶς ἐνστικτώδεις ὁρμὰς, τὰ ὁρμέμφυτα (τὰ ἐνστικτὰ τοῦ ἀνθρώπου) καὶ τὴ συνειδητὴ βούληση, ἢ ὅποια δὲν συμπίπτει μὲ τὴν ἔννοια τοῦ πόθου ποὺ δηλώνει τὴν ἰσχυρὴ καὶ διαρκὴ ἐπιθυμία, ἂν καὶ στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα ἀπαντᾷ συχνὰ ὁ ὅρος ἐπιθυμία ἀντὶ τοῦ πόθου.

Γιὰ τὴ θέση τῆς Ἁγίας Γραφῆς, Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, ἀπέναντι στὸν ὅρο ἐπιθυμία εἶναι ἀρκούντως κατατοπιστικὸ τὸ λῆμμα ἐπιθυμία στὸ Λεξικὸ Βιβλικῆς Θεολογίας. Στὸ εἰσαγωγικὸ κείμενο τοῦ λήμματος τονίζεται: «Ἡ ὑπέρτατη τελειότητα γιὰ τὸν βουδισμό εἶναι ἢ “κατάπνιξη τῆς ἐπιθυμίας”. Πόσο μακριὰ ἀπ’ αὐτὸ τὸ ὄνειρο βρίσκονται οἱ ἄνθρωποι τῆς Βίβλου, ἀκόμη καὶ οἱ πλησιέστεροι στὸ Θεό! Ἀντίθετα, ἢ Βίβλος εἶναι γεμάτη ἀπὸ τὴν ταραχὴ καὶ τὴ διαμάχη ποὺ προκαλεῖ κάθε μορφή ἐπιθυμίας. Βέβαια, δὲν τὶς ἀποδέχεται ὅλες, καὶ οἱ πιὸ ἀγνὲς ἐπιθυμίαι πρέπει νὰ ἐξαγνιστοῦν ριζικὰ, γιὰ νὰ πάρουν ὅλη τους τὴ δύναμη καὶ ν’ ἀποδώσουν στὴν ἀνθρώπινη

ὕπαρξῃ ὅλη της τὴν ἀξία»¹. Ἀκολουθεῖ λεπτομερῆς ἀναφορὰ στὸ ἐν λόγω λῆμμα, τόσο στὴν Παλαιὰ ὅσο καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη, ἐνῶ σὲ ὑποσημείωση στὸ τέλος τοῦ ἄρθρου γίνεται παραπομπὴ σὲ ἄλλα σχετικὰ λήμματα τοῦ Λεξικοῦ, ὅπως: *γενετήσια ὀρμή, δωρεά, ἐλπίδα, μακαριότητα, πείνα καὶ δίψα, πλεονεξία καὶ προσευχή*.

Ἡ πρώτη παράγραφος τοῦ 7^{ου} κεφαλαίου ἀναφέρεται στὴν *ἐγκράτεια*, τὴν ὁποία ὁ Ἅγιος θεωρεῖ μέγιστης ἠθικῆς ἀξίας. Σημασία γιὰ τὴν τοποθέτηση αὐτῆ ἔχει ἡ αἰτιολογία ποὺ προτείνει. Τονίζει δηλαδὴ ὅτι ἡ ἐγκράτεια δὲν εἶναι ἡ ἐκούσια ἀποχή (ἢ *φειδώ*) ἀπὸ ὅσα ἀπαγορεύονται, ἀλλὰ ἀπὸ ὅσα ἐπιτρέπονται. Ὁ λόγος εἶναι πολὺ ἀπλός: Ἡ ἀποφυγὴ τῶν ἀπαγορευμένων δὲν εἶναι ἀποχή, ἀλλὰ φόβος ἢ σεβασμὸς ἀπέναντι στὸν νόμο ποὺ ἐπιβάλλει τὴν ἀπαγόρευση. Ἡ ἐγκράτεια δηλαδὴ ἀποβαίνει μέγιστη ἀρετὴ, γιατί ὁ ἄνθρωπος ἀπολαμβάνει λόγῳ τῆς σωφροσύνης του ὅσα ἐπιτρέπονται. Ἡ *ἐγκράτεια*, ἐπομένως, ἀρμόζει σὲ ὅλους, κατεξοχὴν δὲ σὲ ὅσους ἐπιθυμοῦν οἱ ἴδιοι νὰ εὐαρεστοῦν τὸν Θεό. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ ὁ Νεκτάριος ἀξιοποιεῖ τὸν ἀκόλουθο ὀρισμὸ τοῦ Μ. Βασιλείου: *Ἐγκράτεια* εἶναι ἡ ἀναίρεση τῆς ἀμαρτίας, ἡ ἀπαλλοτριώση τῶν παθῶν, ἡ νέκρωση τοῦ σώματος, ποὺ φθάνει μέχρι καὶ αὐτὰ τὰ φυσικὰ πάθη καὶ τὶς ἐπιθυμίες, ἡ ἀρχὴ πνευματικῆς ζωῆς καί, τέλος, ἡ πρόξενος αἰωνίων ἀγαθῶν, γιατί ἡ ἐγκράτεια ἔχει τὴ δύναμη νὰ ἀφανίζει τὸ κέντρο τῆς ἡδονῆς.

Ἐπειδὴ, ὅμως, ἓνας τέτοιος ὀρισμὸς μπορεῖ νὰ προκαλέσει ἐνστάσεις πολλῶν, ὁ ἅγιος Νεκτάριος προσθέτει σχετικὴ ἐρμηνεία στὸν ὀρισμὸ τοῦ Μ. Βασιλείου, ποὺ μόλις ἀναφέραμε γιὰ τὴν ἐγκράτεια. Λέγει, λοιπόν, ὁ ἴδιος ὁ Βασίλειος ὅτι μὲ τὸν ὄρο *ἐγκράτεια* δὲν ἐννοοῦμε σὲ καμιὰ περίπτωσι τὴν πλήρη ἀποχή ἀπὸ τὰ φαγητά (τὰ *βρώματα*), γιατί αὐτὸ εἶναι ἓνα εἶδος βίαιης διάλυσης τῆς ζωῆς. Ἐννοοῦμε τὴν ἀποχή ποὺ ἔχει σκοπὸ τὸ ξερρίζωμα τῶν παθῶν.

Ἔτσι γίνεται ἡ *ἐγκράτεια*, κατὰ τὸν Νεκτάριο, μέγιστη σωματικὴ δύναμη καὶ ἄφθαρτος πνευματικὸς πλοῦτος. Γίνεται τὸ θεμέλιο

1. «Ἐπιθυμία, *Λεξικὸ Βιβλικῆς Θεολογίας*, ἔκδοσις «Βιβλικὸ Κέντρο “Ἄρτος Ζωῆς”», Ἀθῆνα 1980, στ. 386-388.

ὄλων τῶν ἀρετῶν, γιατί αὐτὴ πρώτη προετοιμάζει τὶς ψυχὲς τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἄσκησιν τῶν ἀρετῶν. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἅγιος Διάδοχος, ἐπίσκοπος Φωτικῆς τῆς Ἡπείρου, ὀνομάζει τὴν ἐγκράτεια *ἐπόνυμον* ὄλων τῶν ἀρετῶν, ὅχι μόνον αὐτῶν ποὺ ἀφοροῦν τὸ σῶμα, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐσωτερικό, τὸν ψυχικό κόσμο τῶν ἀνθρώπων. Ὅπως δὲ λέγει καὶ ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς: *«ἡ ἐγκράτεια οὐ μόνον ἐπὶ βρωμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ χρημάτων καλή»*. Καὶ συμπληρώνει ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς: *«Τὴν ἐγκράτεια δὲν πρέπει νὰ τὴν περιορίζουμε μόνο στὰ ἀφροδίσια, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλα τὰ ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἐπιθυμεῖ νὰ σπαταλᾷ ἡ ψυχὴ μας χωρὶς νὰ ἀρκεῖται στὰ ἀναγκαῖα ἀναζητώντας τὴ κλιδὴ καὶ τὴν εὐμάρεια. Ἐγκράτεια εἶναι, συνεχίζει, νὰ μὴ γινόμαστε δοῦλοι τῶν χρημάτων, τῆς καλοπέρασης, τῆς ὁποίας κτήσης, τῆς θέας καί, τέλος, νὰ ἐλέγχουμε τὸ στόμα μας καὶ νὰ νικοῦμε μὲ τὸν λογισμό μας καθετὶ πονηρό»*.

Αὐτὰ ὅλα μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὸν Νεκτάριο, ἂν ἔχει τὴν ἀρετὴ τῆς *σωφροσύνης* ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ *«τὴν εὐτακτὴ οἰκονομία μὲ σοφία καὶ φρόνηση ὄλων τῶν κινήσεων τῆς ψυχῆς»*². *Σωφροσύνη* μὲ δυὸ λόγια εἶναι *«ἡ ἐλευθερία ἀπὸ τὰ πάθη»*. Κατὰ τὸν Χρυσόστομο, εἶναι τὸ σύνολο τῶν ἐκδηλώσεων *«τῆς πολύτροπης ἐγκράτειας»* ἀναφορικὰ μὲ τὸ σῶμα. Κατὰ δὲ τὸν Μ. Βασίλειο, *σωφροσύνη* εἶναι νὰ μὴν ἐπιλέγει κανεὶς κάποιον ἐρεθισμὸ ἀπὸ ἡδονή, ἀλλὰ νὰ τοποθετεῖται μὲ ἐγκράτεια καὶ χωρὶς ὑποχωρητικότητα ἀπέναντι σὲ κάθε βλαβερὴ ἀπόλαυση.

Ὁ ἅγιος ἀξιοποιεῖ χωρὶς τοῦ νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου Ἰαμβλίου, τὸ ὁποῖο δὲν κατορθώσαμε νὰ ἀνιχνεύσουμε. Ὡστόσο, σύμφωνα μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐν λόγῳ χωρίου, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιήθηκε καὶ στὴν παράγραφο περὶ ἐγκρατείας, ὑπάρχουν τὰ ἐπιτρεπόμενα καὶ τὰ ἀπαγορευμένα, τὰ κωλυόμενα. Σώφρων, λοιπόν, δὲν εἶναι αὐτός, ὁ ὁποῖος δὲν κάνει χρῆσιν τῶν ἀπαγορευμένων, ἀλλὰ αὐτὸς ποὺ κάνει χρῆσιν μὲ φειδῶ ἢ μὲ διάκριση τῶν ἐπιτρεπομένων. Τὸ νὰ μὴν πράττει κανεὶς τὰ ἀθέμιτα (τὰ ἀπαγορευμένα) ἢ νὰ μὴν τὰ χρησιμοποιεῖ, αὐτὸ εἶναι τήρησιν τοῦ νόμου, τοῦ ὁποῖου ἡ παράβασις ἐπισύρει τιμωρία. Ἐπομένως, *σωφροσύνη* εἶναι ἡ θεληματικὴ καὶ ἡ

2. Ἄπαντα, τόμ. Ε', σ. 400.

μὲ διάκριση φειδῶ τοῦ ἐπιτρεπομένου, γιατί γίνεται μὲ προσωπική ἐπιλογή καὶ μὲ φιλόσοφο λογισμό. Τὰ ἀγαθὰ ποὺ γεννᾷ ἡ σωφροσύνη εἶναι πλεῖστα. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ περιγράφει ὁ Ἅγιος στὴ σχετική παράγραφο. Συμπερασματικά μποροῦμε νὰ ποῦμε, ὅτι ἡ σωφροσύνη διατηρεῖ τὸν ψυχοσωματικὸ ἑαυτοῦ μας ἀκηλίδωτο καὶ ἀγνό καὶ καθιστᾷ τὰ γηρατεία μας τίμια καὶ τὴ ζωὴ μας σεβαστή. Ἐνῶ δηλαδή ὅλα μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ἀμαυρώνονται, φθείρονται καὶ γερνᾶνε, μόνη ἀπ' ὅλα ἡ *σωφροσύνη* παραμένει ἀγέραστη καὶ ἀμάραντη καὶ μόνη αὐτὴ δὲν ἀμαυρώνεται οὔτε φθίρεται, ἀλλὰ παραμένει μέχρι τέλους θαλλερὴ καὶ ἀφήνει πίσω της μνήμη ἀγαθὴ καὶ δόξα αἰώνια.

Ἡ ἀρετὴ τῆς *προσοχῆς* συμπληρώνει τὴ σωφροσύνη, καθόσον προσοχὴ εἶναι ἡ φρούρηση τοῦ νοῦ καὶ ἡ κατανομὴ ἀπ' αὐτὸν κάθε ἀντικειμένου ποὺ προσπίπτει στὶς ἀνθρώπινες αἰσθήσεις. Ἔτσι, ἡ προσοχὴ εἶναι τὸ μέσον κάθε γνώσεως καὶ παρέχει στὸν νοῦ τὴν εὐκαιρία νὰ διακρίνει τί εἶναι ἀληθὲς ἢ ψευδές, ὀρθὸ ἢ μὴ ὀρθό, ὠφέλιμο ἢ βλαβερό, ἀγαθὸ ἢ κακό, δίκαιο ἢ ἄδικο. Προάγει τὶς ἐπιστῆμες, ἀναπτύσσει τὶς τέχνες, ὀδηγεῖ τὰ πάντα πρὸς τὴν τελειότητα. Μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, ἡ προσοχὴ κατευθύνει τὴ σκέψη, ἀποδεικνύει τὸ δέον γενέσθαι, περιφρουρεῖ τὸ ἦθος, ἀσφαλίζει τὴ ζωὴ. Ὅλοι πρέπει νὰ γνωρίζουμε ὅτι σχεδὸν τὰ πάντα ὑποκρύπτουν δόλο. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Παῦλος συμβουλεύει: «*Βλέπετε οὖν ἀκριβῶς πῶς περιπατεῖτε, μὴ ὡς ἄσοφοι ἀλλ' ὡς σοφοί, ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραὶ εἰσιν*» (Ἐφ. 5, 15-16).

Ὁρθῶς, ἐπομένως, ὁ Νεκτάριος χαρακτηρίζει τὴν *ἀπροσεξία* ζοφερὴ νύχτα, σκότος ἀφεγγές, συνεχὴ ὀμίχλη, μὲ ἀποτέλεσμα, ὅποιος περπατεῖ στὰ ἴχνη της *οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει* (Α' Ἰω. 2, 11). Φθάνει ἔτσι στὸ σημεῖο νὰ ἐπαινέσει τὸν ἀπράγμονα βίο, δηλαδή τὸν βίο τῆς ἡσυχίας, τὴ ζωὴ ποὺ δὲν παρέχει περιττὰ πράγματα καὶ ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια στὸν κάτοχό της. Σύμφωνα μὲ παράδειγμα ποὺ ἀναφέρει ὁ Ἰω. Δαμασκηνός, ὅπως τὰ θηρία ἀντιμετωπίζονται πιὸ εὐκόλα (εἶναι δηλαδή *εὐκαταγώνιστα*), ὅταν ἡσυχάζουν, ἔτσι καὶ οἱ ἐπιθυμίες, οἱ ὀργές, οἱ λύπες, οἱ φόβοι καὶ τὰ ἰοβόλα (φαρμακερά) πάθη τῆς ψυχῆς, ὅταν κατευνασθοῦν διὰ τῆς ἡσυχίας, γίνονται πιὸ

ἀντιμετώπισιμα μὲ τὴ δύναμη τοῦ λόγου. Κατὰ τὸν Πλούταρχο, σὲ παράθεμα τοῦ ὁποίου παραπέμπει ὁ Νεκτάριος, τὸ θέμα τῆς ἡσυχίας, εἶναι σοφό, ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἄλλα καὶ τὴ μελέτη τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φρονήσεως, ἐνῶ ἐπεξηγεῖ συγχρόνως ὅτι δὲν ἐξυπονοεῖ ἀσφαλῶς τὴν ἡσυχία τοῦ καφενειοῦ καὶ τῆς ἀγορᾶς, ἀλλὰ αὐτὴν, ἢ ὁποία ἐξομοιώνει τὸν κάτοχό της μὲ τὸν Θεό³. Τὸ ἀναφέρει αὐτὸ γιατί, ὅποιος ζεῖ μέσα σὲ θορύβους καὶ θέλει νὰ γνωρίσει τὰ οὐράνια πράγματα, λησμονεῖ ὅτι ὁ σπόρος ποὺ σπεύρεται σὲ ἔδαφος μὲ ἀγκάθια, πνίγεται ἀπὸ αὐτά. Ἄρα καὶ αὐτὸς ποὺ δὲν ἡσυχάζει, δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίσει τὸν Θεό. Αὐτὴ εἶναι, ἄλλωστε, καὶ ἡ ἐντολὴ τοῦ ψαλμωδοῦ: «*Σχολάσατε καὶ γνῶτε, φησίν, ὅτι ἐγὼ εἶμι ὁ Θεός*» (Ψαλ. 45, 11). Ἡ ἡσυχία, κατὰ τὸν Νεκτάριο, παρουσιάζει τὸν νοῦ καθρέπτη χωρὶς στίγματα («*ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον*») καὶ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν τέλεια αὐταπάρνηση. Προϋπόθεση γιὰ τὴν πνευματικὴ γυμνασία τοῦ χριστιανοῦ, ποὺ τὸν ὀδηγεῖ στὴν ἄσκηση τῆς *εὐσέβειας*, εἶναι ἡ ἀπράγμων ἡσυχία, γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε πρὸ πάνω. Ἡ πνευματικὴ ἐγκύμναση κάνει τὸν χριστιανὸ ἐπιεικὴ, σώφρονα, ἀσκητὴ τοῦ μέτρου, ἐγκρατὴ στὴν ὀργή, ἱκανὸ νὰ ἀγωνίζεται καὶ νὰ νικᾷ κατὰ κράτος τὶς ἐπιθυμίες, νὰ εἶναι ἐλεήμων, νὰ ἐπιδεικνύει φιλανθρωπία καί, τέλος, νὰ ἀσκεῖ τὴν καθόλου ἀρετὴ.

Ἐδῶ, ὅμως, ἐλλοχεύει ἡ κακία τῆς *ἀμέλειας*, ποὺ εἶναι ἡ ρίζα τῶν κακῶν. Ὁ Νεκτάριος θεωρεῖ ὅτι ἡ τελευταία πρόταση εἶναι γνώμη τοῦ Ἐπικτήτου, ἀλλὰ δὲν ἀνιχνεύσαμε τὸ χωρίο. Κατὰ τὸν Ἅγιο, πάντως, ἡ ἀμέλεια παραλύει τὸ ψυχικὸ σθένος, ὀδηγεῖ στὴν ἀφροντισία (*ἀκηδία*), γεννᾷ τὴν ἀνία, σκοτίζει πλήρως τὸν νοῦ, ἀμβλύνει τὴ διάνοια, ἀμαυρώνει τὸ ἠθικὸ κάλλος, σπεύρει ζιζάνια μέσα στὴν καρδιά, κατακρημνίζει ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς περιωπῆς του τὸν ἄνθρωπο, καταβάλλει τὶς ἠθικὲς του δυνάμεις, φυγαδεύει τὶς ἀρετὲς καὶ ἀντ' αὐτῶν εἰσάγει τὶς κακίες, διώχνει τὴν εἰρήνη ἀπὸ τὴν ψυχὴ... ὀδηγεῖ σὲ αἰσχροὺ γῆρας καί, τέλος, στὸν ὄλεθρο. Ὁ ἀμελεῖς ἀποτελεῖ μοναδικὴ ἐξάιρεση στὸν κόσμος, γιατί, ἂν καὶ ζεῖ, στερεῖται τῆς ζωῆς. Μόνος αὐτὸς μένει ἀργὸς καὶ στάσιμος, ἀρνούμενος τὰ καθήκοντά του

3. *Ἄπαντα*, τόμ. Ε', σ. 405.

πρὸς τὸν Θεό, τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὸν ἑαυτό του. Εἶναι «βάρος τῆς γῆς» κατὰ τὸν Νεκτάριο, ὁ ὁποῖος μεταφράζει ἐδῶ τὴ γνωστὴ φράση τοῦ Σοφοκλῆ: «ἄχθος ἀρούρης»⁴.

Ἀπέναντι, καὶ ἐντελῶς ἀντίθετη, στὴν ἀμέλεια εἶναι ἡ ἐπιμέλεια. Ἐδῶ χρησιμοποιεῖ τὴ γνωστὴ ρῆση τοῦ Σοφοκλῆ στὸν *Οἰδίποδα Τύραννο*: «Τὸ ζητούμενον ἀλωτόν, ἐκφεύγει δὲ τὰ μελούμενον»⁵. Παραπλήσια εἶναι καὶ ἡ γνώμη τοῦ Κριτία: «Πλείους ἐκ μελέτης ἢ φύσεως ἀγαθοί» (ἐλεύθερη ἀπόδοση: Περισσότεροι ἐπιτυγχάνουν στὴ ζωὴ ἀπὸ τὴν προσπάθειά τους παρὰ ἀπὸ τὰ φυσικά τους προσόντα). Ὁ Νεκτάριος παραθέτει καὶ παροιμιώδη διατύπωση γιὰ τὴν ἐπιμέλεια, πὺ παραπέμπει σὲ Κρητικὴ μαντινάδα, μὲ τὴν ὁποία, θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω, μᾶς συμβούλευαν οἱ γονεῖς μας πρὶν ἀπὸ πολλὰς δεκαετίες: Ἐπιμελοῦ, κοπίαζε ἐν ὅσῳ εἶσαι νέος, διὰ νὰ μὴ μετανοῆς τὸ ὕστερον ματαίως.

Ἡ παράγραφος *Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν πολιτεύεσθαι* ἀναφέρεται προφανῶς στὴν Πατερικὴ φράση *εὐαγγελικὴ πολιτεία*, ἡ ὁποία παραπέμπει στὸ νὰ ζεῖ κανεὶς σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς τοῦ Εὐαγγελίου. Μεταξὺ τῶν παραθεμάτων πὺ ἀξιοποιεῖ ὁ Ἅγιος, θεωροῦμε ὅτι αὐτὸ τοῦ Μ. Βασιλείου εἶναι ἀρκούντως κατατοπιστικό: «Νὰ μάθεις, νὰ διδάχῃς εὐαγγελικὴ πολιτεία, ἀκρίβεια τῶν ὀφθαλμῶν σου, ἐγκράτεια τῆς γλώσσας, δουλαγωγία τοῦ σώματος, ταπεινὸ φρόνημα, καθαρότητα τῶν ἐννοιῶν, ἀφανισμὸ τῆς ὀργῆς. Ὅταν σὲ ἀγγαρεύουν νὰ προσθέτεις βάρος, ὅταν σοῦ ἀφαιροῦν ὑπάρχοντά σου νὰ μὴν τρέχεις στὰ δικαστήρια, ὅταν σὲ μισοῦν νὰ ἀγαπᾷς, ὅταν σὲ καταδιώκουν νὰ ἀνέχεσαι, ὅταν σὲ βλασφημοῦν νὰ παρακαλεῖς. Νὰ νεκρωθεῖς ὡς πρὸς τὴν ἁμαρτία, νὰ σταυρωθεῖς μαζὶ μὲ τὸν Χριστό. Ἀφιέρωσε ὅλην τὴν ἡμέρα στὸν Κύριο»⁶.

Δὲν ὕστερεῖ ἡ μοναχικὴ πολιτεία, ἡ ὁποία παραπέμπει στὴν αὐταπάρνηση καὶ τὴν ὑποταγὴ στὸν Θεῖο νόμο καὶ ἐρμηνεύεται ὡς: ἀκτημοσύνη, ἐγκράτεια, κακοπάθεια, ἀγώνας μὲ ἀδιάλειπτη προ-

4. *Ηλέκτρα*, 1116.

5. *Οἰδίπους Τύραννος*, 110-111.

6. *Ἄπαντα*, τόμ. Ε', σ. 409.

σευχή γιά κατάκτηση κάθε ἀρετῆς, ἀλλά καί ἐπίπονη προσπάθεια πρὸς τὴν τελειότητα μὲ ὑπομονή. Οἱ παραπομπές στὸν Ἰωάννη τῆς Κλίμακος, τὸν Ἰσαὰκ καὶ τὸν ὄσιο Ἐφραὶμ τοὺς Σύρους καὶ τὸν Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ εἶναι χαρακτηριστικὲς τοῦ αὐστηροῦ πνεύματος τῆς μοναχικῆς πολιτείας.

Σημαντικὴ εἶναι, ἐπίσης, ἡ εἰσαγωγικὴ τοποθέτηση τοῦ ἁγίου Νεκταρίου στὸ θέμα τῆς νηστείας: «*Περὶ τῆς νηστείας οἱ ἅγιοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας λέγουσιν ὅτι εἶναι καθαρῶς πνευματικὴ*»⁷. Τῆ θέση του αὐτὴ ὁ Ἅγιος τὴν ἐρμηνεύει ὡς ἐξῆς: Ἡ ἀποχὴ ἀπὸ τὰ ποικίλα καὶ λιπαρὰ φαγητὰ (*βρώματα*) θέτει ἓνα καὶ μόνον σκοπὸ: Ἐπιδιώκει νὰ ἐνισχύσει τὴν ψυχὴ, γιὰ νὰ ἐπικρατήσῃ στοὺς ἀγῶνες κατὰ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν παθῶν τοῦ σώματος, προκειμένου νὰ ἀναδειχθεῖ νικήτρια καὶ νὰ λάβῃ ἀπὸ τὸν ἀγωνοθέτη Θεὸ τὸν ἀμαράντινο στέφανο τῆς νίκης. Πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση τείνουν οἱ τοποθετήσεις τῶν Πατέρων, πολλὰ παραθέματα τῶν ὁποίων χρησιμοποιοῦ ὁ Νεκτᾶριος. Ἀντιπροσωπευτικὸ ὄλων τῶν παραθεμάτων εἶναι τὸ ἐπόμενο τοῦ Μ. Βασιλείου: «*Νὰ μὴν ὀρίζεις τὸ ἀγαθὸ ποὺ παρέχει ἡ νηστεία ἀπὸ μόνη τὴν ἀποχὴ αὐτῶν ποὺ τρῶμε. Γιατὶ πραγματικὴ νηστεία εἶναι ἡ ἀποξένωση ἀπὸ τὰ κακά. Νὰ λύνεις κάθε σχέση ποὺ ἔχεις μὲ τὴν ἀδικία. Νὰ ἀφήσεις τὴ λύπη ποὺ ἔχεις μὲ τὸν πλησίον σου καὶ νὰ τοῦ χαρίσεις τὰ χρήματα ποὺ σοῦ χρωστάει. Μὴ νηστεύετε γιὰ μεταξὺ σας κρίσεις καὶ διαμάχες. Νηστεύεις τὸ κρέας, ἀλλὰ κατατρώγεις τὸν συνάνθρωπό σου. Ἀπέχεις ἀπὸ τὸ κρασί, ἀλλὰ βρίζεις. Περιμένεις νὰ κοινωνήσεις τὸ βράδυ, ἀλλὰ περνᾷς ὀλόκληρη τὴν ἡμέρα στὰ δικαστήρια... Νηστεία εἶναι νὰ συγκρατεῖς τὴ γλῶσσα σου, νὰ ἀπέχεις ἀπὸ τὸν θυμὸ, νὰ εἶσαι μακριὰ ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες, τὴν καταλαλιά, τὸ ψεῦδος, τὴν ἐπιορκία· ἡ ἔλλειψη ὄλων αὐτῶν εἶναι ἀληθινὴ νηστεία. Μ' ὅλα αὐτὰ ἡ νηστεία εἶναι καλὴ*». Συναφῆς εἶναι καὶ ἡ τοποθέτηση τοῦ Ἰσιδώρου Πηλουσιώτη: «*Σὲ τίποτε δὲν ὠφελεῖ ἡ νηστεία τῶν φαγητῶν ὅσους δὲν νηστεύουν μὲ τὴ συμμετοχὴ ὄλων τῶν αἰσθήσεων*». Γιατὶ ὅπως λέγει καὶ ὁ Παῦλος: «*αὐτὸς ποὺ ἀγωνίζεται εἶναι ἐγκρατῆς σὲ ὅλα*» (Α΄ Κορ. 9, 25).

7. Ἄπαντα, τόμ. Ε΄, σ. 412.

Ανεβαίνοντας κανείς όλα τα σκαλοπάτια τῶν ἀρετῶν πού ἤδη περιγράψαμε, μπορεῖ νὰ φθάσει στήν *ἀγιωσύνη*. Γιὰ τὸν ἅγιο Νεκτάριο, ἡ ἀγιωσύνη εἶναι: «*θεία προσηγορία, θεία ἐνέργεια, ... ὑψηλὴ κλάση, πού δηλώνει τελειότητα καὶ σημαίνει ὅλη τὴν ἀρετὴ*». Ἡ ἀγιωσύνη, τὸν ἄνθρωπο, τὸν ὁποῖο δημιούργησε ὁ Θεὸς «*κατ' εἰκόνα*» του, τὸν ὀδηγεῖ στὸ «*καθ' ὁμοίωσιν*» τοῦ Θεοῦ. Δηλαδή τὸν ἄνθρωπο πού ζεῖ στῆ γῆ τὸν ἀναδεικνύει οὐρανοπολίτη καὶ τὸν προσαγορεύει υἱὸν Θεοῦ (βλ. σχετικῶς: *Ἐβρ.* 13, 14. *Φιλ.* 3, 20. *Ρωμ.* 8, 14-9, 26. *Γαλ.* 3, 26). Ἡ ὅλη περιγραφή τῆς παραγράφου *Περὶ τῆς ἀγιωσύνης*, παραπέμπει σὲ προσευχὴ καὶ κατακλείεται μὲ τὸ *Ἀμήν*. Αὐτὸ συμβαίνει, γιατί ὁ λόγος περὶ ἀγιωσύνης καὶ ἀγιότητος ὑπερβαίνει τὰ ἀνθρώπινα μέτρα, ἄρα καὶ τὴν ὅποια κειμενικὴ διατύπωση, ἱστορικὴ ἢ καὶ λογοτεχνικὴ. Αὐτὸς εἶναι κατὰ τὴν ἄποψή μας ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο, ἀμέσως μετὰ τὴν παράγραφο περὶ ἀγιωσύνης, ὁ Ἅγιος ἀναφέρεται στήν *πνευματικὴ μέθη*, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ μας στὸ μυστήριό τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Αὐτὸ περιγράφεται στὸ παράθεμα τοῦ Χρυσοστόμου πού ἀξιοποιεῖ ὁ Νεκτάριος καὶ τὸ ὁποῖο λέγει: «*Υπάρχει γιὰ μᾶς καλὸ ποτήριό μέθης. Υπάρχει ποτήριό μέθης πού μᾶς προκαλεῖ σωφροσύνη, ὄχι παράλυση. Καὶ ποῖό εἶναι αὐτὸ τὸ ποτήριό; Τὸ ποτήριό τὸ πνευματικόν, τὸ ἄχραντό πού περιέχει τὸ Δεσποτικὸ αἷμα*». Πρόκειται σαφῶς γιὰ τὸ ποτήριό τῆς Θείας Εὐχαριστίας, στὸ ὁποῖο καλοῦνται ὅλοι οἱ πιστοί, ὥστε νὰ πληρωθεῖ ἡ διάνοιά τους μὲ Ἅγιο Πνεῦμα. Σ' αὐτὸ τὸ πνευματικὸ ποτήριό ὁ διάβολος δὲν μπορεῖ νὰ προσθέσει ἀπολύτως τίποτα.

Γιὰ νὰ γίνει περισσότερο κατανοητὸ τὸ περιεχόμενό τῆς πνευματικῆς μέθης, ὁ Ἅγιος παραθέτει ἀμέσως τὴν παράγραφο *Περὶ μέθης*, πού εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς οἰνοποσίας. Ἡ μέθη αὐτὴ μᾶς ὀδηγεῖ νὰ παραφερόμαστε, σκοτιζεῖ τὸν νοῦ μας, ἐξασθενεῖ τὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα μας καὶ μᾶς ἐξωθεῖ σὲ μεγάλα καὶ φοβερὰ ἁμαρτήματα, ὅπως διαμάχες καὶ ταραχὲς καὶ διαπληκτισμοὺς καὶ φόνους. Ἡ συγκεκριμένη μέθη ὀδηγεῖ σὲ νάρκωση (κάρωση) τοῦ ἐγκεφάλου, κατὰ τὸν Ἅγιο, πέρα τοῦ ὅτι καθιστᾷ τὸν μεθυσμένο ἀναίσχυντο, ἀμετροεπῆ, συκοφάντη, πλήκτη, παράφρονα, ἀνελεύθερο καὶ καταγέλαστο ἀπὸ ὄλους. Κατὰ τὸν Ἅγιο, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει καὶ σχετικὴ ὀρολογία τῶν

Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὁ μεθυσμένος εἶναι αὐθαίρετος δαίμονας, ἔμψυχος νεκρός, πτῶμα πού στερεῖται ἀπολογίας, κοινὴ ἀσχημοσύνη τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ ἅγιος Νεκτάριος ἔγραψε διδακτικὸ ἐγχειρίδιο τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς γιὰ τὸ ἀντίστοιχο μάθημα τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, τὸ ὁποῖο δίδαξε ὁ ἴδιος ὡς Διευθυντῆς τῆς ὁμώνυμης Σχολῆς.

Ἡ παράγραφος *Περὶ συνήθειας ἀγαθῆς καὶ περὶ συνήθειας κακῆς* ἔχει ἰδιαίτερη ἀξία. Ὁ Ἅγιος ἀναφέρει ὅτι συνήθεια εἶναι τὸ ἔθος, τὸ ὁποῖο γίνεται ἦθος. Ἀλλὰ καὶ ἡ λέξη ἠθικὴ ἔχει τὴ ρίζα της στὴ λέξη ἔθος, ἀπὸ τὴν ὁποία παράγεται καὶ τὸ ρῆμα *ἐθίζομαι*. Κατὰ τὸν Ἅγιο, λοιπόν, ἠθικὴ εἶναι ἕξις καὶ δηλώνει τὴν ἀποκτηθεῖσα λόγῳ ἐπανάληψης διάθεση καὶ ροπὴ γιὰ ἐργασία τόσο ἀγαθῶν ὅσο καὶ κακῶν πράξεων. Ἐπομένως, λέγει ὁ Νεκτάριος, ἡ *συνήθεια* ἀποβαίνει ἢ ἀρετὴ ἢ κακία, ἀνάλογα πρὸς τὸν χαρακτήρα τῶν πράξεων πρὸς τίς ὁποῖες ἔχει κάποιος ροπὴ ἔτσι, ὥστε ἡ μὲν ἀγαθὴ συνήθεια παιδεύει στὴν ἀρετὴ, ἡ δὲ κακὴ στὴν κακία. Ἡ πρώτη ἀνεβάζει στὸν οὐρανὸ, ἡ δευτέρη ὀδηγεῖ στὸ βάραθρο. Μὲ πολλὰ παραπομπὰς θεμελιώνει τὸ τελευταῖο συμπέρασμα του ὁ Νεκτάριος. Θὰ ἀναφέρουμε μόνον ἓνα παράθεμα ἀπὸ τὸν Χρυσόστομο πολὺ χαρακτηριστικὸ: «Ἡ τυραννία τῆς συνήθειας εἶναι μεγάλη καὶ γιὰ τὰ ἀγαθὰ καὶ γιὰ τὰ κακὰ. Τόση μάλιστα, ὥστε νὰ θεωρεῖται ὡς κάτι φυσικόν». Καὶ συμπληρώνει ὁ Χρυσόστομος: «Ἡ συνήθεια εἶναι ὄντως κάτι μέγα καὶ ἔχει τὴ δύναμη τῆς φύσης». Καὶ συνεχίζει: «Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο μερικοὶ μὴ χριστιανοὶ ἀποκάλεσαν τὴ συνήθεια *δευτέρα φύση*»⁸.

Ἐπειδὴ ἀναφερόμαστε στὸ *Ἐπιθυμητικὸ* μέρος τῆς ψυχῆς, ὁ Ἅγιος ὁμιλεῖ στὴν παράγραφο πού ἀκολουθεῖ *Περὶ ἐμπαθοῦς καὶ ἀλόγου ἐπιθυμίας*. Ἄλογη ἐπιθυμία χαρακτηρίζει αὐτὴν τῶν ματαίων πραγμάτων ἀλλὰ καὶ κάθε ἐπιθυμία τῆς καρδιάς, πού ἀντιτίθεται στὸν ἠθικὸ νόμο. Εἶναι, ἐπίσης, ἄλογη ἢ ἐπιθυμία ὄλων τῶν ματαίων καὶ ἀσταθῶν πραγμάτων καὶ ὄσων ἀποδοκιμάζονται ἀπὸ τὸν ὀρθὸ λόγο. Σὲ κάθε περίπτωση, οἱ πονηρὲς ἐπιθυμίαι εἰσέρχονται στὴν

8. Ἀπαντα, τόμ. Ε', σ. 420.

ψυχή από τὸν πονηρό, δηλαδή ἀπὸ τὸν διάβολο. Ἡ ἐμπαθὴς ἐπιθυμία, ὅταν χρονίζει στὴν καρδιά, γεννᾷ ἁμαρτία καὶ πληγώνει τὴν ψυχή.

Ἄν οἱ ἐμπαθεῖς ἐπιθυμίες δὲν ἀποκρούονται μόλις ἐμφανισθοῦν, σκοτίζουν τὸ ἀνθρώπινο μυαλό, δημιουργοῦν ταραχὴ στὴν καρδιά, ἐξασθενοῦν τὴν ψυχή, ὑπονομεύουν τὴ σωφροσύνη, ἀφαιροῦν τὴν ἀγνεία καὶ διασαλεύουν τὸ βᾶθρο τῆς ἀρετῆς.

Οἱ παράγραφοι *Περὶ ἀκρασίας*, *Περὶ ἀσωτίας* καὶ *Περὶ ἀκολασίας καὶ ἀκολάστου* ἔχουν, ἐπίσης, ἄμεση σχέση καὶ ἀναφορὰ μὲ τὸ *Ἐπιθυμητικὸν* μέρος τῆς ψυχῆς. Εἰδικότερα: α) Ἡ ἀκρασία δαπανᾷ πολλὰ γιὰ τὴν ἡδυπάθεια, ὀδηγώντας τὰ θύματά της σὲ ἀπολαύσεις καὶ ἡδονές, ὁ δὲ ἀκρατὴς τρέχει πίσω ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες του καὶ δὲν ἐμποδίζεται ποτὲ ἀπὸ τὶς ὀρέξεις του, λησμονώντας καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν δημιουργό του, τὸν Θεό. Ἐχει ἀνακηρύξει θεὸν τὴν κοιλία του καὶ στὴν ψυχή του κυριαρχεῖ ὄχι ὁ νόμος τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ὁ νόμος τῆς σάρκας του. Γι' αὐτὸ ἔχει πωρωθεῖ ἡ καρδιά του καὶ εἶναι ἀναίσθητη ἡ ψυχή του. β) Ἡ ἀσωτία εἶναι ἡ χωρὶς μέτρο χρήση καὶ σημαίνει, κατὰ τὸν Ἅγιο, ὅτι δὲν σώζει ἀλλὰ καταδικάζει καὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχή τοῦ ἀσώτου. γ) Ἡ ἀκολασία εἶναι ἡ ἀχαλίνωτη φιληδονία, ἐνῶ ἀκόλαστος εἶναι ὁ ἀκρατὴς καὶ φιλήδονος, ἐπειδὴ δὲν ἐλέγχει τὶς ἐπιθυμίες του. Οἱ ἀκόλαστοι μοιάζουν μὲ τὸν ἡνίοχο, ὁ ὁποῖος, ὅταν δὲν μπορεῖ νὰ ἐλέγξει τὰ ἄτακτα σκιρτήματα τῶν ἀλόγων, ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, ὀδηγεῖ στὸν γκρεμὸ καὶ τὰ ἄλογα καὶ τὸν ἑαυτό του. Ἡ πνευματικὴ φύση τοῦ ἀκόλαστου ἔχει ὑποταγεῖ καὶ ἔχει ὑποδουλωθεῖ πλήρως στὶς αἰσθήσεις του μὲ ἀποτέλεσμα, ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἐλέγξει τὰ πάθη του, νὰ ἐλέγχεται ὁ ἴδιος ἀπὸ αὐτά.

Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἀπαντήσουμε, γιατί ἐντάσσει στὴν παρούσα συνάρτηση καὶ παράγραφο «*Περὶ σιωπῆς*». Ὅπως λοιπὸν μᾶς λέγει ὁ Ἅγιος, ἡ σιωπὴ εἶναι ἀποτέλεσμα καὶ καρπὸς βασιλικῆς καὶ εὐγενοῦς παιδεύσεως. Ἡ σιωπὴ εἶναι προϊόν πολλῆς σύνεσης. Αὐτὸς ποὺ δὲν γνωρίζει νὰ σιωπᾷ, αὐτὸς δὲν γνωρίζει οὔτε νὰ συζητᾷ, νὰ κάνει διάλογο. Κατὰ τὸν ἅγιο Νεκτάριο, ἡ *σιωπὴ* εἶναι μητέρα τῆς προσοχῆς, κρίκος τῆς σκάλας ποὺ ὀδηγεῖ στὴν πύλη τοῦ οὐρανοῦ,

κλειδί τοῦ Παραδείσου. Εἶναι, ἐπίσης, ἀλήθεια, ὅτι ἡ *σιωπῆ* ἀποδεικνύει φρόνιμους καὶ σεμνοὺς καὶ τοὺς μὴ μορφωμένους. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ποὺ *σιωπᾷ* εἶναι καλύτερος ἀπὸ αὐτὸν ποὺ λέγει πολλά, ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὰ εἶναι χρήσιμα. Τὸ συμπέρασμα, λοιπόν, ποὺ συνάγουμε ἀπὸ ὅλα αὐτὰ εἶναι: Μάθε νὰ *σιωπᾷς*, ἢ λέγε κάτι καλύτερο ἀπὸ τὴ *σιωπῆ*. (Τὸ παράγγελμα αὐτὸ ἀποδίδει γνώμη τῶν Πυθαγόρα καὶ Μενάνδρου). Δὲν εἶναι, βεβαίως, λίγα ὅσα ἀναφέρουν περὶ *σιωπῆς* καὶ τὰ βιβλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Εἶναι π.χ. γνωστότατος ὁ στίχος τοῦ Δαβίδ (Ψαλ. 140, 3): «*Θοῦ, Κύριε, φυλακὴν τῷ στόματί μου καὶ θύραν περιοχῆς περὶ τὰ χεῖρά μου*».

Ἄμεση σχέση μετὰ τὴν παράγραφο περὶ *σιωπῆς* ἔχουν καὶ οἱ παράγραφοι *Περὶ ἀργολογίας*, *Περὶ γλωσσαλγίας* καὶ *Περὶ ἀδολεσχίας καὶ ἀδόλεσχου*. Συγκεκριμένα: α) *Ἀργολογία* σημαίνει τὸ νὰ λέγει κάποιος λόγια ἀργά, δηλαδὴ ἀνωφελῆ καὶ κούφια. Πρόκειται γιὰ ἄνθρωπο ἀπαίδευτο, μὲ ἀτελὴ μὀρφωση καὶ ἀντίστοιχο χαρακτήρα, ποὺ ἀσχολεῖται μὲ ἀσήμαντα καὶ εὐτελεῆ, οἱ δὲ λόγοι του στεροῦνται σύνεσης. Ἐπιπλέον, κατὰ τὴ ρύμη τοῦ λόγου του δὲν σέβεται τὸν πλησίον του. Δὲν ζυγίζει τὰ λόγια του οὔτε ἀκριβολογεῖ. Εἶναι πολυλογὰς καὶ φλύαρος. Ἡ γλῶσσα του προτρέχει τοῦ μυαλοῦ του, ἄρα καὶ ὁ λόγος του δὲν ἔχει εἰρμό. Ἔτσι, περισσότερο γλιστρᾷ πάνω στὴ γλῶσσα του, παρὰ σὲ ὀλισθηρὸ ἔδαφος! β) *Γλωσσαλγία* εἶναι ἡ κακογλωσσιά, ἡ γλωσσοφαγία. Εἶναι φοβερὸ καὶ ἀκατάσχετο πάθος. Μοιάζει μὲ πικρὴ πηγὴ, τῆς ὁποίας τὸ νερὸ καταπικραίνει τὴν καρδιὰ αὐτῶν ποὺ τὸ πίνουν, ἐνῶ ὅταν χύνεται στὴ γῆ καταστρέφει τὴ βλάστηση. Τὰ λόγια τοῦ γλωσσαλοῦ ἀνατρέπουν σπίτια, καταστρέφουν ψυχὰς καὶ προκαλοῦν μέγιστα κακά. γ) *Ἀδολεσχία* εἶναι ἡ πολυλογία, ἡ φλυαρία, καὶ *ἀδόλεσχος* αὐτὸς ποὺ λέγει πολλά, ποὺ φλυαρεῖ. Ἡ *ἀδολεσχία* εἶναι ἐπικίνδυνη, μισητὴ καὶ περιγέλαστη καὶ γιὰ τὸ ὅτι δὲν κρατεῖ τὰ ἀπόρητα. Θεωρεῖται θρόνος κενοδοξίας, πάνω στὸν ὁποῖο κάθεται ὁ *κενόδοξος* διαφημίζοντας τὸν ἑαυτό του. Ὁ *ἀδόλεσχος* ἔχει στόμα ἄστεγο καὶ δὲν γνωρίζει νὰ *σιωπᾷ*, γι' αὐτὸ γίνεται βᾶρος καὶ στοὺς φίλους του. Ἐπειδὴ εἶναι *φιλόλαλος*, δὲν μαθαίνει, γιὰτὶ εἶναι καὶ *ἀφιλήκοος* καί, ἐπιπλέον, *μυθοπλάστης*.

Συγγενής πρὸς τὸν ἀδόλεσχο ἀλλὰ καὶ τὸν γλώσσαλο εἶναι ὁ *εὐτράπελος*. Χαρακτηρίζεται καὶ *ποικίλος*, *παντοδαπός*, *ἄστατος*, *εὐκόλος*, πού γίνεται τὰ πάντα. Ὁ ἅγιος Νεκτάριος ἀποδίδει κείμενα τοῦ Χρυσοστόμου ἀπὸ τὸ *Υπόμνημα* τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς στὴν πρὸς *Ἐφρεσίους Ἐπιστολή*⁹.

Ἐπηρεασμένος μᾶλλον ἀπὸ τοὺς τύπους, πού περιέγραψε στὶς τελευταῖες παραγράφους, ὁ ἅγιος Νεκτάριος προσθέτει καὶ παράγραφο *Περὶ γελώτων*. Δέχεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι *ζῶον γελαστικόν*, ἀλλὰ καὶ λογικὸ καὶ ἠθικὸ συγχρόνως. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἀδυνατεῖ μὲν νὰ ἀντισταθεῖ, ὅταν προκαλεῖται ἀπὸ τοὺς γελοῖους, ὀφείλει, ὅμως, ὡς ὄν λογικὸ καὶ ἠθικὸ, νὰ μὴν προκαλεῖ ποτὲ ἢ νὰ μὴν ἐπιζητεῖ τὰ γέλια. Ἐδῶ ἐπισημαίνει ὁ Ἅγιος ὅτι ἄλλο εἶναι ὁ *γέλως* (τὸ γέλιο) καὶ ἄλλο τὰ *γέλια* (οἱ γέλωτες). Τὸ γέλιο πού ἐμφανίζεται κατὰ φυσικὸ τρόπο ἢ ὡς μειδίαμα, γιατί συγκινεῖ τὸν ἐσωτερικὸ κόσμον τῶν νεωτέρων λόγω κάποιου ἀπροσδόκητου γεγονότος, αὐτὸ τὸ γέλιο εἶναι ἀδιάβλητο καὶ ἀθῶο. Τὰ γέλια, ὅμως, λόγω π.χ. μέθης καὶ ἀσωτίας καὶ φλυαρίας, αὐτὰ διαφθείρουν τὴν ψυχὴ. Σ' αὐτοὺς πού γελοῦν ἀπὸ τίς συγκεκριμένες αἰτίες, λέγει ἡ Ἁγία Γραφή: «*Οὐαὶ οἱ γελῶντες καὶ ἀπὸ πρωΐας πίνοντες σίκερα* (=μεθυστικὸ ποτό)».

Τὸ κεφάλαιο γιὰ τίς ἀρετὲς τοῦ *Ἐπιθυμητικοῦ* κλείνει μὲ δύο σχετικὲς ὡς πρὸς τὴ γλωσσικὴ τους διατύπωση παραγράφους: *Περὶ τρυφῆς καὶ τρυφηλοῦ* καὶ *Περὶ τρυφῆς πνευματικῆς*. Ὁ ἅγιος Νεκτάριος ἀναφέρεται ἀμέσως στὸν ὀρισμὸ τῆς τρυφῆς τοῦ Ἰω. Χρυσοστόμου, κατὰ τὸν ὁποῖο ἡ τρυφή εἶναι *θηρίον χαλεπὸν καὶ ἀτίθασον*. Τονίζει μάλιστα ὅτι τὸ κακὸ πού κάνει ἡ ἐπιθυμία τῆς τρυφῆς στὸν ἐσωτερικὸ ἄνθρωπο εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ κακὸ πού θὰ μπορούσαν νὰ προξενήσουν ἕνας σκορπιὸς ἢ ἕνα φίδι ἂν βρίσκονταν στὰ σπλάχνα μας. Αὐτὸ συμβαίνει γιατί ἡ τρυφή (ἢ καλοπέραση) εἶναι μητέρα ὄλων τῶν παθῶν καὶ κάθε δυσωδίας. Αὐτὴ κάνει τοὺς ἀνθρώπους χειρότερους καὶ ἀπὸ τοὺς χοίρους. Γιατὶ ὁ χοῖρος κυλιέται στὰ λασπόνερα καὶ τρώγει κοπριές. Ὁ τρυφηλὸς τρώγει σὲ πιὸ ἀπαίσιο τραπέζι ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ χοίρου, καθὼς ἐπινοεῖ ἄπειρα ἄθεσμα καὶ

9. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ὁμιλία ΙΖ'*, γ', PG 62, 120.

παράνομα ἐδέσματα. Παραπέμποντας στὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα, ὁ Νεκτάριος λέγει ὅτι ἡ τρυφή προκαλεῖ ἄκαιρο γέλιο, ἄτακτα λόγια, ποικίλα εὐτράπελα ποὺ ὀδηγοῦν στὸν ὄλεθρο, τὴν ἀνόητη φλυαρία καὶ τόσα ἄλλα ποὺ δὲν συμφέρει οὔτε νὰ τὰ ὀνομάσουμε. Θεὸς τῶν τρυφηλῶν εἶναι ἡ κοιλιά τους καὶ δόξα τους ἡ ἀδιαντροπιά τους. Γίνονται λόγῳ τοῦ τρυφηλοῦ τους βίου βραδύνουες καὶ ἄφρονες. Βραδύνουες, γιατί ἡ τρυφή δὲν γεννᾷ λεπτὸ νοῦ, καὶ ἄφρονες, γιατί ἐξογκώνουν τὶς κοιλιές τους. Εἶναι ὄντως δοῦλοι τῶν παθῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν τους. Οἱ τρυφηλοὶ καὶ οἱ ἀχόρταγοι πέφτουν σὲ *οἰστρηλασία* (πάθος μέχρι μανίας) καὶ γίνονται ἀκόλαστοι καὶ ἀδιαντροποι.

Ἀπέναντι στὴν ὑλικὴ τρυφή ὑπάρχει ἡ πνευματικὴ, ἡ πραγματικὴ τρυφή, ποὺ ποτὲ δὲν μαραίνεται. Πρόκειται γιὰ τὴν τρυφή, στὴν ὁποία καλοῦμε ὡς συνδαιτημόνα τὸν Χριστό, γιὰ νὰ τοῦ προσφέρουμε ὅ,τι ἔχουμε ἢ μᾶλλον γιὰ νὰ τοῦ προσφέρουμε τὰ δικά του (*τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν*). Αὐτὸ τὸ τραπέζι ἔχει ἀπέραντη ἡδονὴ καὶ ἀποτελεῖ πλούσιο, συνεχὲς καὶ μεγαλοπρεπὲς πνευματικὸ συμπόσιο.

8. Ἐπίλογος

Ὁ τίτλος ποὺ ἐπιλέξαμε γιὰ τὸ παρὸν ἄρθρο εἶναι ἀρκούντως περιγραφικὸς, γλωσσικὰ ὅμως ἀπολύτως κατανοητός. Ἐρώτημα, ὡστόσο, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐγείρει στὸν ἀναγνώστη τὸ πῶς ἓνας ἐπίσκοπος τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, καταχωρισμένος μάλιστα μεταθανάτιως στὶς Δέλτους τῶν Ἁγίων της, χρησιμοποιοῖ ὡς ὀδηγὸ τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῶν περιεχομένων ἐνὸς σημαντικοῦ βιβλίου τοῦ τὴν τριμερῆ διαίρεση τῆς ψυχῆς ἐνὸς θύραθεν φιλοσόφου, ἔστω καὶ ἂν αὐτὸς εἶναι ὁ μέγας Πλάτων. Τὸ σχετικὸ ἐρώτημα ἀποκτᾷ ἀκόμη πιὸ βαρύνουσα σημασία, ὅταν εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ βιβλίον *Τὸ γινῶθι σαυτὸν* ἐπρόκειτο νὰ συνεκδοθεῖ μὲ ἓνα ἄλλο, ἐπίσης σημαντικό καὶ μάλιστα σχολικὸ βιβλίον τοῦ ἀγίου Νεκταρίου, τὴ *Χριστιανικὴ Ἠθική*¹⁰.

10. Βλ. Σχετικὰ Ἄπαντα, τόμ. Δ', σσ. 11, 18, 24 καὶ ἄλλοῦ, καὶ τόμ. Ε', σ. 29 ἐξ.

Ἐπειδὴ δὲν ἐπιθυμοῦμε νὰ καταπονήσουμε τοὺς ἀναγνώστες μὲ πολλὰ καὶ λεπτομερεῖς ἀναφορὰς καὶ εἰδήσεις γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Νεκταρίου, θὰ περιοριστοῦμε σὲ τέσσερις βασικὲς θέσεις-ἀπαντήσεις στὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα:

α. Ἀπὸ τὸ πλούσιο συγγραφικὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Νεκταρίου εἶναι εὐκόλο νὰ συναγάγει κάθε ἐπιμελὴς ἀναγνώστης ἀβίαστα τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Ἅγιος διακρινόταν γιὰ τὴ βαθιὰ ἀγάπη του πρὸς τὸν Ἑλληνισμό καὶ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, τὴν ὁποία θεωροῦσε «*προπαιδεῖα*» στὸν Χριστιανισμό. Αὐτὸς εἶναι, ἐπίσης, ἕνας ἐπιπλέον λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἔθεσε ὡς τίτλο σὲ ἕνα πολὺ σημαντικὸ βιβλίον του τὸ πασίγνωστο ἀρχαιοελληνικὸ γνωμικὸ «*γνώθι σαυτὸν*», ποῦ ἦταν γραμμένο στὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν. Ὁ ναός, ὡς γνωστόν, ἦταν ἀφιερωμένος στὸν θεὸ Ἀπόλλωνα. Ἀξίζει νὰ ἀναφέρω στὴ νεοελληνικὴ σχετικὸ ἀπόσπασμα μικροῦ ἔργου τοῦ Νεκταρίου, ποῦ ἔχει περίπου ὡς ἐξῆς: «*Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, ἡ γνώση εἶναι ἡ ἀληθὴς σοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν. Ἐπιστήμη χωρὶς τὸ «γνώθι σαυτὸν» [δηλαδὴ χωρὶς αὐτογνωσία], δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τέλεια ἐπιστήμη, οὔτε νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ἀρμόζουσα ἀγωγή αὐτῆ, ὅταν ἀπουσιάζει, καθιστᾷ τὸν ἐπιστήμονα τολμηρὸ παραβάτη τῶν θεῶν καὶ ἀνθρώπινων νόμων καὶ τὸν ἀπογυμνώνει ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν*»¹¹. Τὸ παράθεμα αὐτὸ τοῦ Νεκταρίου μᾶς παραπέμπει εὐθέως στὸ γνωστὸ χωρίο τοῦ Πλάτωνα: «*Πᾶσα τε ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται*»¹². Ποιὸς μπορεῖ νὰ διαφωνήσει μὲ τὴ συγκεκριμένη θέση τοῦ ἑλληνα σοφοῦ;

β. Ἡ βαθιὰ ἀγάπη τοῦ Νεκταρίου πρὸς τὸν Ἑλληνισμό διατυπώνεται καὶ στὸ πολυσέλιδο δίτομο ἔργο του (Α΄ τόμος 513 σελίδες, Β΄ τόμος 444 σελίδες) μὲ τίτλο: *Ἱερῶν καὶ φιλοσοφικῶν Λογιῶν Θησαύρισμα*¹³. Τὰ πλουσιότατα σὲ ἀριθμὸ παραθέματα ἀπὸ ἔργα

11. Βλ. περισσότερα: *Ἄπαντα*, τόμ. Ε΄, σ. 68.

12. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Μενέξενος* 247a.

13. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἔχει ἐκδοθεῖ στὴ γνωστὴ κριτικὴ σειρὰ τῶν *Ἀπάντων* τοῦ ἁγίου Νεκταρίου σὲ δύο τόμους: τόμ. Ζ΄, Ἀθῆναι 2014, σσ. 562 καὶ τόμ. Η΄,

Ἑλλήνων συγγραφέων (τῶν κλασικῶν, ἑλληνιστικῶν, βυζαντινῶν, μεταβυζαντινῶν καὶ νεωτέρων χρόνων), ἀλλὰ καὶ Λατίνων, εἶναι πάρα πολλά. Κατὰ τὸν ἅγιο Νεκτάριο, ὁ Ἕλληνας δὲν κράτησε γιὰ τὸν ἑαυτό του τὸν πνευματικὸ κόσμον ποὺ δημιούργησε, γιατί ἡ γνώση τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἡ ἔμφυτη πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη του ἀνέπτυξαν στὴν καρδιά του τὸν πόθο τῆς «αὐτομεταδόσεως» καὶ ἔτσι ἔγινε δάσκαλος τῆς ἀνθρωπότητος.

γ. Κοντὰ σ' ὅλα αὐτά, δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε, ὅτι ὁ Ἅγιος, ἰδιαίτερα μετὰ τὴ μετεγκατάστασή του στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον, ὡς μητροπολίτης πρώην Πενταπόλεως, ζοῦσε καὶ αὐτὸς τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του καὶ κυρίως τὶς δύσκολες ὥρες ποὺ περνοῦσε τόσο ἡ Πολιτεία ὅσο καὶ ἡ Ἐκκλησία. Κανένας δὲν μπορεῖ νὰ λησμονήσει π.χ.: τὴν πτώχευση τῆς Ἑλλάδας τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1893, τὸν ἀτυχή ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1897, τὰ εὐαγγελικὰ τοῦ 1901 μὲ τοὺς ὀκτὼ νεκροὺς καὶ τοὺς πολὺ περισσότερους τραυματίαι, τὰ ὅσα δυσάρεστα ἀκολούθησαν τοὺς Ἑλληνοβαλκανικοὺς πολέμους (1912-13) καὶ τὸν Α' Παγκόσμιον πόλεμον (1914-18) κ.λπ. Ὅλα αὐτὰ καὶ πολλὰ ἄλλα ἦταν μιὰ πολὺ σκληρὴ δοκιμασία γιὰ τὸν Ὀρθόδοξον Ἑλλαδικὸν Ἑλληνισμόν, ἀλλὰ καὶ γιὰ σύμπασαν τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ τὴν ἐν γένει Ἑλληνικὴν Διασποράν, τὰ θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ τῆς ὁποίας ἐξῆσε ὁ Ἅγιος, ὅπως τὰ ἐξῆσε (πάντως μὲ πολὺ πόνον) καὶ μετὰ τὴν ὀριστικὴν ἐπάνοδό του στὴν Ἑλλάδα (1889).

δ. Ὅταν ὁ ἅγιος Νεκτάριος γράφει ὡς κληρικὸς τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, πιστεύει ὅτι ὁ χριστιανικὸς καὶ συγχρόνως ἑλληνικὸς λόγος του μελετᾶται ἀπὸ ἀναγνώστες ὑψηλῶν προδιαγραφῶν καὶ ἀντίστοιχων ἀπαιτήσεων. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ τὸ συνάγουμε ἀπὸ τὶς ἐπόμενες δύο θέσεις του, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες, ὁ Χριστιανισμός: α) δὲν εἶναι φιλοσοφικὸν σύστημα καὶ β) δὲν στηρίζεται μόνον στὸ Γνωστικόν, ἀλλὰ μᾶλλον στὸ Βουλευτικόν καὶ Συναισθηματικόν μέρος τῆς ψυχῆς. Αὐτὸ συμβαίνει, ἐπειδὴ «ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἔχει ὡς βασικὴ καὶ κύρια ἀρχὴν τοῦ μόνου τῆς μὀρφωσῆς τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ τὴν διάπλασιν τῆς καρδιάς». Ἡ συνεργασία τῶν δύο μερῶν τῆς ψυ-

χῆς, Βουλευτικοῦ καὶ Γνωστικοῦ, εἶναι ἀπαίτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ, γιατί ἔτσι θὰ μπορέσει νὰ ἐφαρμόσει τὶς ἀρχές του στὴ ζωὴ τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτό, καὶ ἐπειδὴ ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι θρησκεία, ὁ Ἅγιος ἀπαιτεῖ ὄχι μόνο τὴ γνώση τῶν θεωριῶν της (τῆς θρησκείας) ἀλλὰ «καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τους στὴ ζωὴ». Πρὸς ἄρση κάθε παρεξηγήσεως λόγῳ τῆς γενικῆς «θεωριῶν», ὁ Ἅγιος λέγει ρητῶς ὅτι «τὸ περιεχόμενο τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμον». Γι' αὐτὸ ζητάει οἱ πιστοὶ χριστιανοὶ νὰ γίνουν τέλειοι, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν ὅλοι μαζί «ἓνα σῶμα τὴν Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἔχει κεφαλὴ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν ἀποκαλυφθέντα Θεόν»¹⁴.

14. *Ἄπαντα*, τόμ. Ε', σσ. 34-35.

Ἡ προσωπικὴ συμβολὴ τῶν μεγάλων Καππαδοκῶν Πατέρων στὴ διαμόρφωση τοῦ πλαισίου τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*

Ἀθανασίου Γλάρου

Ἐπίκουρου καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς ΕΚΠΑ

1. Γενικὰ

Ἡ Α΄, ὅπως εἶναι γνωστόν, Σύνοδος τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ Β΄ Οἰκουμενικὴ, ὀλοκληρώνει, ἢ, γιὰ νὰ μιλήσουμε μὲ τὴ γλῶσσα τῶν Πατέρων, τελειοῖ τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως. Τὸ καθιστᾷ θεμελιῶδες κριτήριον ὀρθοδοξίας κατὰ τὴν ἀποσαφήνιση καὶ διατύπωση τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῶν ἐπόμενων Οἰκουμενικῶν Συνόδων¹. Ἄλλωστε, οἱ αἵρέσεις πὸν ἀντιμετώπισαν οἱ ἐπόμενες Οἰκουμενικὲς καὶ πολλὲς τοπικὲς Σύνοδοι τῆς πρώτης χριστιανικῆς χιλιετίας, ἦσαν παρακλάδια, παραφυάδες, περαιτέρω στρεβλώσεις τῆς ἀρχικῆς ἀρειανικῆς αἵρέσεως, ἢ ἀτυχεῖς προσπάθειες ἄρσεως τῶν ἀρειανισουσῶν κακοδοξιῶν.

Ἡ Β΄ Οἰκουμενικὴ, χρησιμοποιώντας μία φιλοκαλικὴ παρομοίωση, θὰ μπορούσαμε νὰ τὴ χαρακτηρίσουμε ὡς τὴ Σύνοδο τῆς τελειώσεως. Τῆς τελειώσεως προηγεῖται, ὡς γνωστόν, ἡ κάθαρση καὶ ὁ φωτισμός. Εἶναι δὲ βέβαιο, ὅτι οἱ ἀποφάσεις καὶ κυρίως οἱ πρῶτοι ἕξι κανόνες τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου,

* Πρώτη δημοσίευση: *ΕΕΘΣΠΑ*, τ. ΜΖ' (2012) σ. 399-419. Ἐδῶ δημοσιεύεται μὲ μικρὲς τροποποιήσεις.

1. *Γιὰ τὴ συνοπτικὴ διατύπωση τῆς διδασκαλίας τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων*, βλ. Β. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία καὶ θεολογία τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων*, Ἀθήνα 2011.

σκοπό έχουν την απαλλαγή και την κάθαρση της Ἐκκλησίας ἀπὸ λυπηρὰ φαινόμενα τῆς ἐποχῆς, ἐνῶ ὁ ἔβδομος κανονίζει τὸ φῶτισμα, ἦτοι τὸ βάπτισμα τῶν προσερχομένων στὴν Ἐκκλησία πρώην αἵρετικῶν, τῶν ἀνηκόντων, κατὰ τὴ διατύπωση τοῦ κανόνα, στὴ «μερίδα τῶν σωζομένων»². Ὅταν ἡ «μερίς» καθαίρεται καὶ εἰσέρχεται στὸ καθολικὸ φῶς τῆς Ἐκκλησίας, τὸ μυστήριο τοῦ φωτισμοῦ ἐνεργεῖται στὸ ὅλον Αὐτῆς. Ἔτσι, ἡ «ὑποφωτιστικὴ Χάρις τοῦ Παναγίου Πνεύματος» ὀδηγεῖ τοὺς Πατέρες τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων στὴν ἔκθεση τῶν ὄρων τῆς πίστεως³.

Εἰδικὰ στὴ Β΄ Οἰκουμενικὴ τὸ φῶς τῶν φωστήρων τῆς Ἐκκλησίας μεγάλων Καππαδοκῶν Πατέρων καταναγάζει τὶς ἐργασίες της⁴. Στὴ λαμπαδηδρομία τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐνιαίου θεολογικοῦ πλαισίου τῆς ἡγεῖται ὁ ἐν οὐρανοῖς Μέγας Βασίλειος, μὲ συμπαραστάτη ἐπὶ γῆς τὸν Ἀμφιλόχιο Ἰκονίου. Τὸ σπινθηροβόλο πνεῦμα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης προβάλλει τὸν θανόντα πρῶτο Πρόεδρο τῆς συνόδου Μελέτιο⁵ ὡς μεθόριο μεταξὺ τῆς φωτοχυσίας τοῦ ἐπιγείου κάστρου τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ ἀκτίστου Φωτὸς τῶν οὐρανίων μονῶν. Τὸ πράττει γιὰ νὰ ἐμπνεύσει τοὺς Συνοδικοὺς Πατέρες καὶ γιὰ νὰ κρατήσῃ τὸ βλέμμα τους προσηλωμένο στὸ Φῶς τῆς Ἀληθείας. Ὡστόσο, ἡ ἱστορία ἀναδεικνύει τὸν ἐγκωμιαστὴ τοῦ Μελετίου Γρη-

2. Π. ΡΑΛΛΗ - Μ. ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ Ἱερῶν Κανόνων*, τ. Β΄, σ. 187.

3. Βλ. *Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονίᾳ ἐπισκόπου*, ὅπου ὁ ἐψηφισμένος, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπαγγελίᾳ τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως, ὁμολογεῖ καὶ ἀποδέχεται ὅλα ὅσα οἱ ἑπτὰ Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι, καθὼς καὶ οἱ Τοπικὲς, ὀδηγούμενες ὑπὸ τῆς «ὑποφωτιστικῆς Χάριτος τοῦ Παναγίου Πνεύματος», ἐκύρωσαν. (*Ἀρχιερατικόν*, ἐκδ. Αποστολικῆς Διακονίας, ἐν Ἀθήναις, χ.χ., σ. 88).

4. Ἡ θεολογία τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων, ὅπως ἐκφράσθηκε στὴ Β΄ Οἰκουμενικῇ Σύνοδο, ὑπῆρξε ἡ συνέχεια τῆς θεολογίας τοῦ Μ. Αθανασίου καὶ τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Μὲ ἀφετηρία τὴν κατοχυρωμένη πλέον ἐνότητα τῆς θείας οὐσίας τῶν τριῶν προσώπων τῆς Τριάδος, προχωροῦν στὴν ἀναλυτικότερη θεμελίωση τῆς ὑποστατικῆς διακρίσεώς τους. Βλ. καὶ Ι. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, «Τὸ Τριαδικὸν Δόγμα κατὰ τὸν Δ΄ αἰῶνα», *ΕΕΘΣΠΘ* 13 (1968) σ. 343.

5. Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Μελετίου βλ. ἐνδεικτικὰ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία Β΄*, Ἀθήνα 1999², σσ. 445-447.

γόριο Νύσσης ὡς τῆ φωτεινὴ μορφή τῆς Συνόδου. Ὁ μείζων ὅλων Γρηγόριος ὁ Θεολόγος παραλαμβάνει τὴ δάδα τῆς προεδρίας τῆς Συνόδου καὶ γίνεται ὁ ἴδιος ὑπόδειγμα ταπεινώσεως, φωτισμοῦ καὶ ἀγάπης, χάριν τῆς εἰρηνεύσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς διασώσεως τῆς ἀληθείας της. Μὲ τοὺς παραπάνω ὑμνητικοὺς χαρακτηρισμοὺς, οἱ ὅποιοι, παρὰ τὴ λυρικότητά τους δὲν ἔχουν δόση ὑπερβολῆς, ὅσον ἀφορᾷ τὸ θάμβος τῆς προσωπικότητας τῶν μεγάλων Καππαδοκῶν Πατέρων, προέτρεξα στὴν προσπάθειά μου νὰ καταδείξω τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀξία τῆς προσωπικῆς τους ἐπιρροῆς στὴ διαμόρφωση, ὄχι μόνον τοῦ θεολογικοῦ πλαισίου τῆς Συνόδου, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὅλου κλίματος αὐτῆς.

Ἡ δομὴ τῆς παρούσας εἰσηγήσεως διαρθρώνεται σὲ τέσσερις ἐνότητες καὶ ἐστιάζει σὲ ἓναν ἀνὰ ἐνότητα Καππαδόκη Πατέρα: τὸν Μ. Βασίλειο, τοὺς δύο Γρηγορίου καὶ τὸν Ἀμφιλόχιο.

2. Μέγας Βασίλειος

Ὁ Μ. Βασίλειος δὲν συμμετεῖχε στὴ Β΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, καθὼς κοιμήθηκε τὸ 379, δηλαδὴ δύο ἔτη πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν της. Ἐν τούτοις, ἡ Σύνοδος ὑπῆρξε καρπὸς τῶν προσπαθειῶν του καὶ δικαίωση τῶν μακροχρόνιων ἀγώνων του⁶. Σὲ τί ἀνάλωσε τὸν βίο του ὁ μέγας φωστὴρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως; Στὴν ἐδραίωση τῶν δογμάτων τῆς Νικαίας ἔναντι τῶν αἰρετικῶν ἀποκλίσεων καὶ στὴν ἐπίτευξη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητας στὶς σπαρασσόμενες ἀπὸ σχίσματα καὶ διαιρέσεις ἐκκλησιαστικὲς ἐπαρχίες τῆς Ἀνατολῆς⁷.

Ὁ Μ. Βασίλειος πρόλαβε νὰ ἀφήσει ὡς παρακαταθήκη στοὺς συνεχιστὲς τῆς θεολογικῆς καὶ ἐκκλησιολογικῆς του γραμμῆς σπουδαῖο ἔργο, εἴτε μὲ τὴ μορφή μελετῶν, πραγματειῶν, ἀντιρρητικῶν καὶ ποιμαντικῶν ὁμιλιῶν, εἴτε μὲ τὴ μορφή κανονικῶν ἐπιτομῶν καὶ

6. Θ. ΖΗΣΗ, «Ἡ Β΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ ἡ τριάς τῶν προέδρων αὐτῆς (Μελέτιος Ἀντιοχείας, Γρηγόριος Θεολόγος, Νεκτάριος Κωνσταντινουπόλεως)», *ΕΕΘΣΠΘ* 26 (1981) 447.

7. Ὁ.π.

ἐπιστολῶν. Κυρίως, ὁμως, πρόλαβε νὰ μεταλαμπαδεύσει στοὺς συνεχιστὲς τοῦ ἔργου του τὸν ἱερὸ καὶ ἔνθεο ζῆλο στὴν ὑποστήριξη τῆς ἀλήθειας, τὸ χριστιανικὸ ἦθος κατὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἀναφυόμενων ἐμποδίων, τὴν ἀκεραιότητα καὶ τὴν πνευματικὴ στάση ἀπέναντι στὰ πράγματα καὶ τὶς καταστάσεις. Ὅλοι οἱ μὲ ἐπιμέλεια καὶ εὐλαβικὴ προσήλωση φύλακες τῆς παρακαταθήκης αὐτῆς, ἦσαν παρόντες καὶ διαδραμάτισαν ἐνεργὸ καὶ σημαίνοντα ρόλο στὴ Β΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο.

Εἰδικότερα: Ὁ Μελέτιος Ἀντιοχείας προήδρευσε στὴ Β΄ Οἰκουμενικὴ χάρις στοὺς προσωπικοὺς ἀγῶνες τοῦ Μ. Βασιλείου γιὰ τὴν ἀναγνώρισή του ὡς κανονικοῦ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας. Τὴν ἀναγνώριση τοῦ Μελετίου ὁ Βασίλειος εἶχε θέσει στὸ ἐπίκεντρο τῶν προσπαθειῶν του. Τὰ κίνητρά του δὲν εἶχαν προσωποληπτικὸ χαρακτῆρα, ἀλλὰ στόχευαν στὴν ἄρση τοῦ σχίσματος στὴν ἡγέτιδα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας Ἀντιόχεια, μὲ τὴν ἐγγύηση τῆς προσωπικότητος τοῦ ἄλλοτε ἡγέτη τῶν Ὁμοιουσιανῶν Μελετίου, τὸν ὁποῖο προσφυῶς ὁ Βασίλειος προέβαλλε ὡς σύμβολο ἐπανόδου τῶν Ὁμοιουσιανῶν στὴν Ὁρθοδοξία⁸.

Κύριος φορέας τῶν θέσεων τοῦ Βασιλείου ἔμελλε νὰ ἀναδειχθεῖ μέχρι τέλους τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου ὁ πρόεδρος τῆς Μελετίου, ἂν δὲν ἐγκατέλειπε τὰ ἐπίγεια γιὰ νὰ συναντήσῃ ἐν οὐρανοῖς τὸν εὐεργέτη καὶ συμπαραστάτη του. Τελικῶς, βεβαίως, ὁ Βασίλειος ἐκπροσωπήθηκε ἀπὸ τὸν πιστὸ φίλο του Γρηγόριο Θεολόγο, τὸν κατὰ σάρκα ἀδελφὸ του καὶ κατὰ πνεῦμα υἱὸ του Γρηγόριο Νύσσης καὶ τόν, ἐπίσης, κατὰ πνεῦμα υἱὸ του Ἀμφιλόχιο Ἰκονίου. Οἱ διαπρεπεῖς αὐτοὶ ἱεράρχες, ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ νωποῦ πένθους καὶ τῆς ἀπώλειας τοῦ πνευματικοῦ ἀδελφοῦ καὶ πατέρα, τοῦ φίλου καὶ διδασκάλου τους Βασιλείου, ἀλλὰ καὶ γνῶστες τῶν θέσεῶν του σὲ ὅλα

8. Β. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Α΄*, Ἀθῆναι 1994, σ. 516. Ἡ ἀπορρόφηση τῶν Ὁμοιουσιανῶν ἀπὸ τοὺς Ὁρθοδόξους ἦταν ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν τοῦ Βασιλείου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν Καππαδοκῶν Πατέρων. Βλ. Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Τὸ κείμενο τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ τοῦ Βασιλείου Ἀγκύρας καὶ Γεωργίου Λαοδικείας στὸν Ἐπιφάνιο Κύπρου», *Θεολογία* 83.1 (2012) σσ. 202-203.

τὰ ζητήματα, ἔπραξαν, μίλησαν καὶ ἔδρασαν στὴ Β΄ Οἰκουμενικῆ Συνόδο κατὰ τὴ βούλησή του⁹.

Ὅπως προσφυῶς ἀναφέρει ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Π. Χρήστου, ὁ Μ. Βασίλειος δὲν ἀξιώθηκε νὰ μετᾶσχει στὴν Οἰκουμενικῆ Συνόδο τῆς ἐποχῆς του, μολοντί καὶ τὴν ἐπιδίωκε καὶ τὴν προετοίμαζε. Ὅστόσο, ἡ ἐκκλησιαστικὴ του πολιτικὴ ὑπῆρξε οἰκουμενικὴ¹⁰.

Ὁ Μ. Βασίλειος ἀνύψωσε τὴν αἴγλη τοῦ θρόνου τῆς Ἀντιόχειας ἀνάμεσα στοὺς κορυφαίους θρόνους τῆς Ρώμης, τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπιδίωξε τὴ μεταξὺ τους ἀλληλενέργεια καὶ ἐπικοινωνία¹¹. Ἡ Ἀντιόχεια ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἦταν τὸ μεγάλο στοίχημα γιὰ τὴν οἰκουμενικὴ αὐτοσυνειδησία τῆς Ἐκκλησίας· ἓνα μωσαϊκὸ ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων, πὺν ἀναδείκνυε τὴν ἀδυναμία συνεννοήσεως τῶν ἐπιμέρους Ἐκκλησιῶν¹². Τὸ ἔτος 371 ἡ Ἀντιόχεια ἦταν ἔδρα τοῦ ἄρειανοῦ Εὐζωίου καὶ δύο ὀρθόδοξων ἐπισκόπων, ἀφενὸς τοῦ Παυλίνου, ἀναγνωριζόμενου ἀπὸ τὸν Ρώμης καὶ τὸν Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος ἀναγνώριζε μὲ τὴ σειρά του τὸν μοναρχιανὸ ἐπίσκοπο Μάρκελλο Ἀγκύρας, καὶ ἀφετέρου τοῦ Μελετίου, ὁ ὁποῖος ἦταν ἐξόριστος ἀπὸ τὴν ἄρειανικὴ πολιτικὴ ἐξουσία, ἀλλὰ δὲν ἀναγνωριζόταν ἀπὸ τὸν Ρώμης καὶ τὸν Ἀλεξανδρείας ὡς ἡμιαρειανός. Στους τρεῖς αὐτοὺς ἐπισκόπους, προστέθηκε δύο χρόνια ἀργότερα καὶ ὁ ἀπολιναριστὴς Βιτάλης¹³. Ὁ Μ. Βασίλει-

9. Ἡ ἱστορία μᾶς ἔχει διδάξει ὅτι τὸ ἐκτόπισμα καὶ ἡ ἐπιρροὴ μίας ἰσχυρῆς προσωπικότητας μεγεθύνεται, δηλαδὴ ἀποκτᾶ μεγαλύτερες διαστάσεις, ὅταν ἡ φυσικὴ παρουσία της ἐκλείπει. Αὐτὸ συνέβη καὶ στὴν περίπτωσι τοῦ Μ. Βασιλείου. Οἱ κληρονόμοι τῆς πνευματικῆς παρακαταθήκης του ὑπῆρέτησαν μὲ προσήλωσι καὶ ἀκρίβεια τὶς θεολογικὰς θέσεις του περισσότερο ἀπ' ὅ,τι θὰ ἀνέμενε κανεὶς, ἂν ὁ Βασίλειος ζοῦσε καὶ ἦταν παρὼν στὴ Β΄ Οἰκουμενικῆ.

10. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1989, σ. 32.

11. Ὁ.π., σ. 33.

12. Ὁ.π.

13. Ὁ.π., σ. 33. Εὐκόλα διέβλεψε τὰ ἐλάχιστα περιθώρια συνεννοήσεως μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη, τῆς ὁποίας οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες ἀνήκαν στὴ μερίδα τῶν ἄρειανιζόντων. Γιὰ νὰ μπορέσει νὰ συμβάλει στὴν οἰκουμενικὴ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, γινώριζε ὅτι ἔπρεπε νὰ διατηρεῖ στενὰς ἐπαφὰς μὲ τὴ Ρώμη καὶ τὴν

ος έλαβε θέση υπέρ του Μελετίου. Έπιδόθηκε σέ μία συνεχόμενη έπιστολογραφία πρòς τòn Άθανάσιο Άλεξανδρείας και τòn Ρώμης, χωρίς όμως άποτελέσματα¹⁴. Ο Μ. Άθανάσιος ήταν προχωρημένης ήλικίας και οί άνθρωποι του στενοῦ περιβάλλοντός του ήσαν προκατειλημμένοι κατά του Μελετίου. Η Ρώμη, επίσης, δέν είχε διάθεση ιδιαίτερης άναμείξεως στα τών άνατολικών. Επίσης, δέν ήταν καλά πληροφορημένη για τις προεκτάσεις στηρίζεως του Παυλίνου και τών υπ' αυτόν Εϋσταθιανών, οί όποιοι εϋνοούσαν τή διδακτική δραστηριότητα του Άπολιναρίου και τών συνεργατών του στην Άντιόχεια¹⁵. Ο Μ. Βασίλειος, όμως, επέμεινε στις προσπάθειές του. Το 377 έστειλε έπιστολή στον Δάμασο Ρώμης, ζητώντας του έπαιγόντως νά κατονομάσει τους πρωτεργάτες τής προκλήσεως άναταραχής στους κόλπους τής Έκκλησίας. Του ζήτησε, δηλαδή, νά καταδικάσει τòn Πνευματόμαχο Εϋστάθιο Σεβαστείας, τòn Άπολινάριο, τòn Μάρκελο Άγκύρας και τòn ρέποντα πρòς τòn μοναρχιανισμό του Μαρκέλλου Παυλίνου. Ο Ρώμης, ώστόσο, δέν τους άποκήρυξε όντας άπρόθυμος νά άρει τις προηγηθείσες άποφάσεις του. Τότε ο Βασίλειος τολμᾷ νά άσκήσει κριτική στον Ρώμης, έχοντα τὰ πρεσβεΐα τιμής, με τις άκόλουθες δύο ιστορικές φράσεις: α) «Οί τò άληθές οὔτε ίσασιν, οὔτε μαθεΐν άνέχονται» και β) «Τῶ ὄντι γάρ θεραπεύόμενα τὰ υπερέφανα ήθη εαυτών υπεροπτικώτερα γίνεσθαι πέφυκε»¹⁶.

Ο Μ. Βασίλειος έφυγε από τή ζωή ίσως με κάποια πικρία, γιατί δέν είδε τήν όριστική λύση του έκκλησιαστικού άντιοχειανου προβλήματος. Έλαβε κάποια ίκανοποίηση με τήν έπιστροφή του Μελετίου από τήν έξορία, μετά τòn θάνατο του Ουάλη, και από τò γεγονός ότι οί δογματικές του θέσεις είχαν άναγνωρισθει από τή Ρώμη και τήν Άλεξάνδρεια¹⁷. Ωστόσο, αν ζούσε δύο άκόμη έτη θα γνώριζε

Άλεξάνδρεια και νά τις καταστήσει κοινωνούς του προβλήματος τής άντιοχειανής έριδας.

14. Βλ. Β. ΦΕΙΔΑ, ό.π., σσ. 516-517.

15. Ό.π., σ. 517.

16. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Έπιστολή 239*, έκδ. Υ. Courtonne, τ. 3^{ος}, σσ. 60-61. Βλ. και Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ό.π., σ. 34.

17. Β. ΦΕΙΔΑ, ό.π., σ. 518, Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ό.π., σ. 34.

καὶ τὴ χαρὰ τῆς πλήρους δικαιώσεώς του, καθὼς ἡ Β΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος διευθέτησε ὅλα τὰ θέματα, δογματικῆς ὑφῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητας, βάσει τῶν δικῶν του ἀπόψεων καὶ προτάσεων.

Κλείνουμε τὴν ἐνότητα μὲ μία ἀναφορὰ στὴ συνεισφορὰ τοῦ Μ. Βασιλείου στὴ διατύπωση τῶν δογμάτων τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς. Δύο ἔργα του ἀσκοῦν ἐπιρροή στὴ διαμόρφωση τῶν θεολογικῶν διατυπώσεων τῆς Συνόδου: τὸ τρίτο βιβλίον τοῦ συγγράμματός του μὲ πλήρη τίτλο *Ἀνατρεπτικὸς τοῦ ἀπολογητικοῦ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου*¹⁸, καὶ ἡ *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος*¹⁹ πραγματεία του. Ὁ Βασίλειος ὑπεραμύνεται τῆς θεότητας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ προετοιμάζει τὸ ἔδαφος γιὰ τὶς διατυπώσεις τοῦ Συμβόλου τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς, μολονότι δὲν χρησιμοποιοεῖ τὸν ὄρο ὁμοούσιος²⁰. Ὁ κατὰ Εὐνομίου Ἀνατρεπτικὸς ἐγράφη τὸ 364, τέσσερα ἔτη μετὰ τὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 360, ὅπου ὁ διάκονος τότε Βασίλειος μετεῖχε ὡς παρατηρητῆς. Τὸ ἔργο αὐτὸ καθιέρωσε τὸν Βασίλειον στὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας ὡς θεολόγο μεγάλου βεληνεκοῦς. Ἦταν μακρόχρονη ἡ ἐπιρροή του στοὺς ὀρθόδοξους συγγραφεῖς, καθὼς ὁ Εὐνόμιος ἀπάντησε 14 χρόνια ἀργότερα, τὸ 378, δηλαδὴ ἓνα ἔτος πρὶν ἀπὸ τὴν κοίμηση τοῦ Βασιλείου²¹.

Οἱ συνθῆκες συγγραφῆς τοῦ δευτέρου σημαντικοῦ δογματικοῦ ἔργου τοῦ Βασιλείου *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος* ἔχουν ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ θέμα μας. Κατὰ τὴν πανηγυρικὴ Θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Εὐψυχίου, τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 374, ὁ Βασίλειος παρεμβάλλει ὡς ἐφύμνιον στὰ ἐνδιάμεσα τῶν στίχων τοῦ Ψαλτηρίου τοὺς ἐξῆς δοξολογικοὺς τύπους: «*Δόξα τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ σὺν Ἁγίῳ Πνεύματι*» καὶ «*Δόξα τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι*».

18 *Ἀνατρεπτικὸς τοῦ ἀπολογητικοῦ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου*, III, SCh 305 (1983), ἐκδ. Β. Sesboüe, σσ. 140-268.

19. SCh 17bis, 106-260.

20. Πρβλ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία Β΄*, σ. 377, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ ὄρος «*συνδοξαζόμενον*», ποὺ ἀποδίδει ἡ Β΄ Οἰκουμενικὴ στὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ὀφείλεται στὸν Μ. Βασίλειον. Βλ. καὶ Μ. ΟΡΦΑΝΟΥ, *Ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἰς τὴν Τριαδολογίαν τοῦ Μ. Βασιλείου*, Ἀθῆναι 1976.

21. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ὁ.π., σ. 42.

Πολλοί από τους παρόντες εξέφρασαν έκπληξη για τη χρησιμοποίηση δύο διαφορετικών τύπων, χαρακτηρίζοντας μάλιστα τὸν πρῶτο ἀπὸ τοὺς δύο ὡς πρωτάκουστο. Ὁ πιστὸς μαθητὴς του, ἐπίσκοπος Ἰκονίου Ἀμφιλόχιος, παρὼν στὴν πανήγυρη, ζήτησε ἀπὸ τὸν διδάσκαλό του διευκρινίσεις περὶ τῶν χρησιμοποιουμένων στὴ δοξολογία προθέσεων του καὶ περὶ τῆς ἐρμηνείας τους. Μὲ αὐτὴν τὴν ἀφορμὴ προέκυψε ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἔργα τῆς χριστιανικῆς γραμματείας. Μὲ ἐπιστολὴ τοῦ Βασιλείου τοῦ ἔτους 375, πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιο, ὁ μαθητὴς πληροφορεῖται ἀπὸ τὸν δάσκαλό του ὅτι ἡ *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος* πραγματεία ἦταν ἔτοιμη²².

Στὴν *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος* πραγματεία, λοιπόν, ὁ Βασίλειος τεκμηριώνει τὴν ἄποψη ὅτι στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση ὑπάρχει ποικιλία ἐκφράσεων τῶν τριαδικῶν σχέσεων διὰ τῶν ἐμπρόθετων «ἐξ οὗ», «δι' οὗ» καὶ «ἐν ᾧ». Ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι πρόσωπα ὁμότιμα τοῦ Πατρός. Τὸ Πνεῦμα προσκυνεῖται καὶ «συνδοξάζεται», ὅπως ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός. Μὲ παρακαταθήκη τῆς θεολογίας τοῦ Βασιλείου²³, καὶ λαμβάνοντας πνευματολογικὴ ἐπιμόρφωση ἀπὸ τὸν δάσκαλό του, ὁ Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου θὰ ἀναδειχθεῖ ὑπέρμαχος τῆς θεότητος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ τὶς ἐργασίες τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

3. Γρηγόριος Νύσσης

Ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὀξύνουος καὶ πλήρης ὀρθοδοξίας, ὑπὸ τὸ βαρὺ πένθος τοῦ ἀδελφοῦ του Βασιλείου καὶ τῆς συζύγου του Θεοσεβίας, συμμετεῖχε στὴν προκαταρκτικὴ τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου Σύνοδο τῆς Ἀντιοχείας (379), τὴν ὁποία συνεκάλεσε ὁ Μελέτιος. Οἱ 153 ἱεράρχες τῆς Συνόδου ἐξεπλάγησαν ἀπὸ τὴ δραστηριότητα τοῦ ἕως τότε ἀδρανοῦς ἐπισκόπου Νύσσης²⁴. Ὁ Νύσσης με-

22. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἐπιστολὴ 231*, ἐκδ. Υ. Courtonne, τ. 3^{ος}, σσ. 36-38.

23. Γιὰ μιὰ συνοπτικὴ παρουσίαση τῆς Πνευματολογίας τοῦ ἱεροῦ Πατέρα βλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Ἡ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου», *ΕΕΘΣΠΘ 10* (1965) 225-240.

24. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Δ', σ. 163.

ταμορφώνεται σὲ δεύτερο Βασίλειο. Στὸ διάστημα ποὺ μεσολάβησε μέχρι τῆς Σύνοδο, ὁ Γρηγόριος κηδεύει τὴν ἀδελφή του Μακρίνα καὶ συγγράφει τὰ *Μακρίνεια*, συμφιλιώνει μία μικρὴ ομάδα γαλατικῆς αἰρέσεως μὲ τὴν Ἐκκλησία του, συνεπικουρεῖ στὴν πλήρωση τῆς ἐπισκοπικῆς ἔδρας τῶν Ἰβῶρων, περιοχῆς τῆς γενέτειράς του, καὶ τέλος ἀναλαμβάνει καθήκοντα τοποτηρητῆ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀρμενίας στὴ Σεβαστεία μέχρι τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἀδελφοῦ του Πέτρου. Ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Σεβαστηνοὺς κατὰ τὴν περίοδο τῆς τοποτηρητείας του ἀποτελεῖ συνοπτικὴ ὁμολογία πίστεως περὶ τῆς θεότητας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ δίδει ἔμφαση στὸν Βιβλικὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ Πνεύματος: «*Πνεῦμα τὸ ζωοποιόν*»²⁵, ποὺ ἐν τέλει συμπεριλήφθηκε στὸ Σύμβολο Κωνσταντινουπόλεως. Στὴ διετία ποὺ ἀκολούθησε τὸν θάνατο τοῦ Βασιλείου, μέχρι καὶ τὴ σύγκληση τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς, μὲ τὶς συγγραφές, τὶς δράσεις καὶ τὶς συμμετοχές του στὶς συνοδικές συζητήσεις, ὁ Γρηγόριος καθιερώθηκε στὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀντάξιος ἀναπληρωτῆς τοῦ Βασιλείου καὶ ἀπέκτησε ἀνάλογο κῦρος. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Β΄ Οἰκουμενικὴ τοῦ ἀνέθεσε τιμητικὰ καθήκοντα ἐκπροσωπήσεώς της. Κατ' ἐντολὴν τῆς Συνόδου ἐξεφώνησε: α) τὴν εἰσηγητικὴ ὁμιλία κατὰ τὴν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου, β) τὸν ἐπικήδειο λόγο τοῦ θανόντος πρώτου Προέδρου τῆς Μελετίου καὶ γ) τὴν ὁμιλία κατὰ τὴν ἐνθρόνιση τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου ὡς Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως²⁶.

Ὁ Γρηγόριος, ἀπὸ τὸ 379 μέχρι τὸ 381, δὲν συνέγραψε μόνον τὰ *Μακρίνεια*²⁷, ἀλλὰ καὶ μία σειρά ἔργων μὲ πνευματολογικὸ περιεχό-

25. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Ἐπιστολὴ Ε΄*, GNO, VIII.2, ἐκδ. W. Jaeger, σ. 338. Γιὰ μιὰ ἀνάλυση τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Γρηγορίου βλ. καὶ Α. Μ. SILVAS, *Gregory of Nyssa: The Letters, Introduction, translation and commentary*, Leiden-Boston 2007.

26. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ὁ.π., σ. 164.

27. *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, SCh 178, 136-267. Περιγράφει συζήτηση μὲ τὴν ἀδελφή του Μακρίνα, μὲ τὴν ὁποία συζήτησε λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν κοίμησή της περὶ θανάτου, ψυχῆς, ἀναστάσεως κ.ἄ. Πρόκειται γιὰ ἔργο σὲ διαλογικὴ (πλατωνικὴ) μορφή, στὸ ὁποῖο ἡ Μακρίνα ἔχει τὸν ρόλο δασκάλου (Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ. 619. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ὁ.π., σσ. 172-173).

μενο. Ειδικότερα συνέταξε τούς δύο ἀπό τούς τρεῖς *Ἀντιρρητικούς Λόγους κατὰ Εὐνομίου*²⁸, γιὰ νὰ ἀντικρούσει τὸ ἔργο τοῦ Εὐνομίου μετὶ τίτλο *Ἀπολογία ὑπὲρ Ἀπολογίας*, μετὶ τὸ ὁποῖο προσπάθησε νὰ ἀπαντήσῃ στὸν Ἀπολογητικὸ τοῦ Μ. Βασιλείου. Στὶς ἰδιωτικὲς διασκέψεις ποὺ πραγματοποιοῦνταν κατὰ τὴν περίοδο τῶν ἐργασιῶν τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς, ὁ Γρηγόριος ἀναγίνωσκε ἀποσπάσματα τῶν βιβλίων αὐτῶν ἐνώπιον σημαντικῶν προσωπικοτήτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ Γρηγόριος Θεολόγος καὶ Ἰερώνυμος²⁹.

Στὴ διετία μεταξὺ τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ τῆς συγκλήσεως τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς, ὁ Γρηγόριος ἔγραψε σειρά ἔργων μετὶ διήκουσα ἔννοια τὴν καταπολέμησι τῶν κακοδοξιῶν τῶν Πνευματομάχων. Ἡ συναρπαστικὴ καὶ ἀκριβὴς στὶς διατυπώσεις τῆς θεολογικῆς γραφίδα τοῦ Γρηγορίου διαμόρφωσε τὸ θεολογικὸ πλαίσιο καὶ τὸ ἀγωνιστικὸ κλίμα τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Τὰ ἔργα αὐτῆς τῆς περιόδου: *Περὶ τοῦ μὴ οἶσθαι λέγειν τρεῖς θεοὺς πρὸς Ἀβλάβιον*³⁰, *Περὶ πίστεως πρὸς Συμπλίκιον*³¹, *Περὶ Τριάδος πρὸς Εὐστάθιον*³², καὶ οἱ δύο δογματικὲς ὁμιλίαι του α) ἢ *Περὶ τοῦ Ἁγίου*

28. *Πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρητικοὶ Α΄ καὶ Β΄* [W. Jaeger, GNO, I, σσ. 3-409]. Γράφηκαν μεταξὺ θέρους 380 καὶ ἀνοιξέως 381. Εἶναι ἔργο μεγάλης θεολογικῆς σημασίας, τὸ ὁποῖο ὀλοκληρῶνει τὴν Τριαδολογία καὶ τὴ λοιπὴ θεολογία τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων (Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ. 620).

29. ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ, *De viris illustribus 128*, ἐκδ. Κ. Σιαμάκη [BKM 23], Θεσσαλονίκη 1992, σ. 265. Βλ. καὶ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ὁ.π., σ. 169.

30. GNO I 1, ἐκδ. F. Müller, σσ. 37-57. Ὁ Θεὸς εἶναι μονάδα τρισυπόστατη, ἔνεκα τοῦ μοναδικοῦ αἰτίου, τοῦ προσώπου τοῦ Πατρὸς, τὸ ὁποῖο γεννᾷ τὸν Υἱὸ καὶ ἐκπορεύει τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. Ἐτσι, ἡ ἀπάντησι στὴν ἐρώτησι καὶ ἀπορία τοῦ Ἀβλάβιου εἶναι ὅτι ἔχουμε ἕναν καὶ ὄχι τρεῖς θεοὺς, ἀφοῦ ἕνα εἶναι τὸ αἶτιο τῆς θεότητος, τὸ πρόσωπο τοῦ Πατρὸς, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχονται τὰ δύο αἰτιατά, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα.

31. GNO III.1, ἐκδ. F. Müller, σσ. 61-67. Πρόκειται περὶ δοκιμίου πρὸς τὸν τριβοῦνο Συμπλίκιο. Ὁ Γρηγόριος ἀντικρούει τὴ διδασκαλία τῶν Ἀρειανῶν καὶ κατοχυρῶνει τὴ θεότητα καὶ ὁμοουσιότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

32. GNO, III.1, ἐκδ. F. Müller, σσ. 3-16. Γράφηκε περὶ τὸ 380 καὶ ἐκδιδόταν ὡς *Ἐπιστολὴ 189* τοῦ Μ. Βασιλείου (Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ. 620). Ἀπευθύνεται στὸν ἀρχίατρο Εὐστάθιο, φίλο τοῦ Μ. Βασιλείου. Εἶναι δοκίμιο κατὰ τῶν Πνευματομάχων.

*Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν καὶ Πνευματομάχων*³³ καὶ β) ἡ *Εἰς ἑαυτοῦ χειροτονία*³⁴, ἀπευθύνονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σὲ διάφορα πρόσωπα τῆς ἐποχῆς. Ἡ κρατοῦσα γνώμη στὴν ἔρευνα τὰ συγχρονίζει μὲ τὴν περίοδο τῶν ἐργασιῶν τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς. Ὁ λόγος, στὸν ὁποῖο ἐσφαλμένως καὶ ἀτυχῶς ἔχει ἀποδοθεῖ ὁ τίτλος «*Εἰς ἑαυτοῦ χειροτονία*» εἰκάζεται ὅτι ἐκφωνήθηκε ἐνώπιον τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς³⁵, ἐνῶ ὁ *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν καὶ Πνευματομάχων* τοποθετεῖται περὶ τὸν Ἰούλιο τοῦ 381, περὶ τὸ τέλος δηλαδὴ τοῦ πρώτου κύκλου τῆς Συνόδου³⁶. Τὰ ἀνωτέρω ἔργα ἔχουν στηλιτευτικὸ ὕφος, ἀσκοῦν πολεμικὴ μετωπικῆς συγκρούσεως μὲ τοὺς κακοδοξοῦντας καὶ ἐκφράζουν ζηλωτικὸ ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας πνεῦμα. Δὲν ἔχουν τὴν ἀνάλυση καὶ τὸν ρυθμὸ μίας θεωρητικῆς πραγματείας, ἀλλὰ τὴν ἔνταση καὶ τὴ ρητορία ἐνὸς ἀποδεικτικοῦ δικανικοῦ λόγου χάριν ὑπερασπίσεως τῆς θεότητος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τελευταῖο χρονικῶς ἔργο χριστολογικοῦ καὶ πνευματολογικοῦ περιεχομένου, πρὸς ἐμπέδωση τῶν ἀποφάσεων τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς, εἶναι τὸ *Εἰς τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*³⁷, τὸ ὁποῖο ὁ Γρηγόριος ἐκφώνησε στὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 383. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς διετίας ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Βασιλείου, μέχρι καὶ τὴν περίοδο τῶν ἐργασιῶν τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς, ἡ δρᾶση τοῦ Γρηγορίου ἦταν πυρετώδης καὶ ἡ προσπάθεια πολυεπι-

33. W. Jaeger, GNO, III.1, ἐκδ. F. Müller, σσ. 89-115. Κατὰ τὸν Σ. Παπαδόπουλο, οἱ λέξεις κατὰ Μακεδονιανῶν καὶ Πνευματομάχων προστέθηκαν ἀργότερα, διότι οἱ Μακεδονιανοὶ ἦταν κυρίως ὁμοιουσιανοί (Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ. 621). Στὸ δοκίμιο αὐτὸ συνοψίζονται τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ εἶχαν διατυπωθεῖ ἀπὸ τοὺς Μ. Αθανάσιο, Μ. Βασίλειο καὶ Γρηγόριο Θεολόγο. Τονίζει ὅτι δὲν ὑφίσταται χριστιανισμὸς χωρὶς πίστη στὴ θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

34. *Εἰς ἑαυτοῦ χειροτονίαν, πρὸς Εὐάγριον περὶ θεότητος*, GNO, IX, ἐκδ. E. Gebhardt, σσ. 331-341.

35. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ὁ.π., σ. 178.

36. Σ. Παπαδοπούλου, ὁ.π., σ. 622.

37. Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ. 623. Στὸ ἔργο αὐτὸ οἱ αἰρετικοὶ συγκρίνονται μὲ τοὺς Στωικοὺς οἱ ὁποῖοι ἀντιπαράταχθηκαν πρὸς τὸν ἀπόστολο Παῦλο (Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ὁ.π., σσ. 177-178).

πεδη, προκειμένου νὰ υἰοθετηθεῖ ἀπὸ τὴ συγκληθεῖσα Σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ Τριαδολογία τοῦ Βασιλείου καὶ τῶν λοιπῶν Καππαδοκῶν καί, ἐπίσης, ἡ πίστη τῆς Νικαίας.

Συνοψίζοντας σὲ ἐπίπεδο ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς, ὁ Γρηγόριος ἐργάσθηκε γιὰ τὴν ἐνθρόνιση ὀρθόδοξων ἀρχιερέων στὶς κατὰ τόπους ἐκκλησίες, μὲ ἀπώτερο στόχο τὴ θρησκευτικὴ εἰρήνευση τῆς Ἀνατολῆς. Ἐπίσης, ἐνδυνάμωσε ὀρθόδοξες κοινότητες μὲ τὴν ὑποδοχὴ πρώην αἰρετικῶν ομάδων ποὺ ἐπέστρεψαν στὴν ὀρθοδοξία μὲ δικές του ἐνέργειες. Σὲ ἐπίπεδο δογματικῆς διαφωτίσεως τῶν ἐπιμέρους ἐκκλησιῶν, ὑπῆρξε ἀκαταπύνητος στὴ συγγραφὴ ἐπιστολῶν καὶ πραγματειῶν, τὶς ὁποῖες ἀπηύθυνε καὶ συγχρόνως κοινοποιοῦσε σὲ ἐκκλησιαστικὲς προσωπικότητες. Συνέταξε δογματικοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους, ὅταν πλέον ἄρχισαν οἱ ἐργασίες τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἐκφώνησε ἐπισήμως ἢ ἀνεπισήμως σὲ ἰδιωτικὲς συνάξεις τῶν Πατέρων. Τέλος, ἀνέλαβε σημαντικοὺς ρόλους στὴ Σύνοδο, ὄχι γιὰ λόγους προσωπικῆς προβολῆς, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς οὐσιαστικῆς ἐπίδρασης τῶν γραφομένων καὶ λεγομένων του κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὑποστήριξης τῶν ὀρθοδόξων δογμάτων καὶ γιὰ τὴν καθοδήγηση τοῦ Συνοδικοῦ σώματος πρὸς τὴν κατεύθυνση λήψης τῶν ὀρθῶν ἀποφάσεων.

Ἀξίζει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ σταθοῦμε σὲ κάτι ποὺ ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν φαίνεται νὰ ἔχει σχέση μὲ τὴ θεολογικὴ ἢ κανονικὴ παραγωγή τῆς Συνόδου. Ἄς στρέψουμε γιὰ λίγο τὴν προσοχή μας στὸν ἐκφωνηθέντα ἀπὸ τὸν Γρηγόριο ἐπικήδειο τοῦ Μελετίου, τοῦ πρώτου Προέδρου καὶ πρωτεργάτη τῆς συγκλήσεως τῆς Συνόδου³⁸. Ὁ θάνατός του αἰφνιδίασε τοὺς συνέδρους καὶ τὸν λαὸ τῆς Κωνσταντινούπολης, σὲ μιὰ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία τὰ ὅρια μεταξὺ λαϊκῆς δεισδαιμονίας, μεταφυσικῆς σκέψης καὶ θεοσημικῆς ἐρμηνείας τῶν γεγονότων εἶναι δυσδιάκριτα³⁹. Θὰ μπορούσε ἢ κοίμηση τοῦ

38. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς Μελέτιον ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας*, GNO, IX.1, ἐκδ. Α. Spira, σσ. 441-457.

39. Βλ. ἀντὶ ἄλλων, Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός, Μνημεῖα τοῦ λόγου, σχήματα, προλήψεις, τ. Α΄, II*, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 123 ἐπ.

Μελετίου νὰ γίνει ἀντικείμενο ἐπικοινωνιακῆς ἐκμετάλλευσης ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους. Ὁ Γρηγόριος εἶχε πρόσφατη πικρὴ πεῖρα ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ του Βασιλείου. Ὁ ἀρειανὸς Φιλοστόργιος, φίλος τοῦ Εὐνομίου, διέδιδε ὅτι ὁ Βασίλειος πέθανε μόλις ἀνέγνωσε τὸ ἔργο *Ἀπολογία ὑπὲρ Ἀπολογίας* τοῦ Εὐνομίου⁴⁰. Ὁ θάνατος, λοιπόν, τοῦ Προέδρου τῆς Συνόδου καὶ μάλιστα τοῦ ἀνθρώπου ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ὁ Βασίλειος ἀγωνίσθηκε σθεναρὰ γιὰ νὰ τὸν δικαιώσει ὡς ἐκκλησιαστικὸ ἡγέτη, θὰ μπορούσε νὰ ὀδηγήσει σὲ ἡττοπάθεια τῆ μερίδα τῶν ὀρθοδόξων καὶ νὰ ταραξοῦ ὀρισμένους Συνοδικούς, κλῆρο καὶ λαό.

Ὁ μεγαλοφυῆς Γρηγόριος ἐκφωνεῖ ἓνα δραματικὸ ἐπικηδεῖο διαπνεόμενο ἀπὸ τὴν πρωτοφανῆ συναισθηματικὴ φόρτιση, τὴν ψυχικὴ ἔνταση καὶ τὸν θρῆνο τῶν πενθούντων, καὶ στὴ συνέχεια ἀπὸ τὸν διθυραμβικὸ ἔπαινο τοῦ ἐκλιπόντος καὶ τῆ θριαμβικῆ κορύφωσής του. Εἰδικότερα: ἀποκαλεῖ τὸν Μελέτιο νέο Ἀπόστολο⁴¹ καὶ τὸν θάνατό του συμφορὰ⁴². Μετὰ τὸν ἀποθεωτικὸ ἔπαινό του, παρουσιάζει τὴν ἐκδημία τοῦ Μελετίου ὡς λυτρωτικὴ λύση γιὰ τὸν ἴδιο καὶ ὡς μέρος τοῦ Θεοῦ σχεδίου γιὰ τὴ σωτηρία τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι, ὁ Γρηγόριος μετατρέπει τὸ ἀνθρωπίνως ἀτυχὲς συμβάν τοῦ θανάτου τοῦ Μελετίου ὡς ἀφορμὴ ἐμπνεύσεως ὀρθοδόξου ζήλου πρὸς τοὺς Πατέρες, τοὺς ἄρχοντες, τὸν κλῆρο καὶ τὸν λαό. Ἡ ὑπερβολὴ στὸν θρῆνο δὲν ἦταν δύσκολο ἐγχείρημα γιὰ τὸν ἄξιο ἐκκλησιαστικὸ ρήτορα ἀλλὰ καὶ τὸν ἄνθρωπο Γρηγόριο, ὁ ὁποῖος βρισκόταν σὲ κατάσταση τριπλοῦ πένθους: μέσα σὲ λίγο διάστημα εἶχε χάσει τὴ σύζυγό του καὶ εἶχε ἐκφωνήσει δύο ἐπικηδεῖους, ἓνα γιὰ τὸν ἀδελφὸ του Βασίλειο⁴³ καὶ ἓνα γιὰ τὴν ἀδελφὴ του Μακρίνα⁴⁴. Ἡ ὑπερβολὴ

40. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ὁ.π., σ. 42.

41. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς Μελέτιον ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας*, σ. 441,4-5.

42. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, ὁ.π., σ. 442,3-7.

43. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον*, GNO, X.1, ἐκδ. O. Lendle, σσ. 106-134. Ἐκφωνήθηκε τὴν 1^η Ἰανουαρίου 381 στὴν Καισάρεια.

44. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς τὸν βίον τῆς ὁσίας Μακρίνης*, GNO, VIII.1, ἐκδ. V. W. Callahan, σσ. 370-414.

στὸν ἔπαινο εἶναι ἀπολύτως δικαιολογημένη σὲ μιὰ τέτοια περίοδο δογματικῶν συγκρούσεων. Ἀποκαλεῖ τὸν Μελέτιο στρατηγὸ καὶ ὄλους τοὺς Πατέρες τῆς Συνόδου ἐπιζήσαντες πολεμιστὲς σὲ καιρὸ πολέμου, οἱ ὅποιοι ὀφείλουν νὰ ἐκπληρώσουν τὸ χρέος τους καὶ νὰ πράξουν κατὰ τὴν ἐπιθυμία τοῦ ἐκλιπόντος. Μετὰ τὸν καθηλωτικὸ θρῆνο καὶ τὸν ἐμφατικὸ ἔπαινο, ὁ Γρηγόριος ἀποδίδει τὴν ἀπώλεια τοῦ ἀνδρὸς σὲ θεία σκοπιμότητα τῆς θριαμβευτικῆς δόξας του. Τὸ ὕφος ἀλλάζει σὲ πανηγυρικό. Ὁ Μελέτιος σπάει τὰ δεσμὰ τῆς ὕλης καὶ ὀδηγεῖται στὸν θρόνο τῆς Βασιλείας, προκειμένου νὰ μεσιτεύσει γιὰ τὸ καλὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸν θρίαμβο τῆς Ὁρθοδοξίας⁴⁵. Ὡστόσο, δὲν ἔχει ἐγκαταλείψει τοὺς Συνοδικοὺς Πατέρες. Λέγει χαρακτηριστικὰ ὁ Γρηγόριος: ὁ Νυμφίος «οὐκ ἀπήρθη ἀλλὰ μέσος ἡμῶν ἔστηκεν... καὶ τῷ θεῷ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων»⁴⁶. Ὁ παραλληλισμὸς τοῦ Μελετίου μὲ τὸν Νυμφίο, παρομοίωση ποὺ στὴ χριστιανικὴ σημειολογία παραπέμπει στὸν Χριστό, εἶναι πρωτοφανής. Ἄν συγκρίνουμε τοὺς ἀνωτέρω ὑπερβολικοὺς χαρακτηρισμοὺς μὲ τὰ ἐγκωμιαστικὰ σχόλια ποὺ ἐξεφώνησε στὸν ἐπικήδειο τοῦ ἀδελφοῦ του Βασιλείου, θὰ διαπιστώσουμε μεγάλο χάσμα. Ὁ Γρηγόριος στὸν ἐπικήδειο τοῦ Μ. Βασιλείου δὲν τολμᾷ καὶ νὰ παραλληλίσει μὲ τοὺς Ἀποστόλους τὸν ἄνθρωπο ποὺ ἀποκαλεῖ «Μέγαν», ἀλλὰ μόνον μὲ τοὺς μαθητὲς τοῦ Παύλου, τὸν Σίλουανὸ καὶ τὸν Τιμόθεο⁴⁷. Ἐπίσης, χρησιμοποιεῖ πολὺ πιὸ μετριοπαθεῖς προσφωνήσεις ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Νυμφίου, ὅπως «ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ»⁴⁸ καὶ «μὴ πόρρω τῶν ἁγίων»⁴⁹. Τοῦτο συμβαίνει, διότι ἡ κοίμηση τοῦ Βασιλείου δὲν συνέβη σὲ μιὰ τόσο κρίσιμη στιγμή, ὅπως αὐτὴ τῆς συγκλήσεως τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς.

Ὁ ἐπικήδειος τοῦ Μελετίου, λαμβανομένης ὑπόψης καὶ τῆς συγκυρίας τῆς ἐκφωνήσεώς του, χρησίμευσε ὡς δοξολογικὴ ἀναφορὰ

45. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς Μελέτιον ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας*, σ. 454,9-12.

46. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, ὁ.π., σ. 442,5-10.

47. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον*, σ. 110,23-26.

48. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, ὁ.π., σ. 114,11.

49. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, ὁ.π., σ. 130,8.

καί θριαμβολόγημα τῆς Ὁρθοδοξίας, ὡς παιάνας μάχης. Εἶναι ἕνα σπάνιο μνημεῖο θρηνώδους καί ἐγκωμιαστικῆς ὑπερβολῆς, ἡ ὁποία, παρὰ τή σπανιότητά της, ὅπως διαπιστώσαμε ἀνωτέρω, εἶναι πλήρως ἐξηγήσιμη.

4. Γρηγόριος Θεολόγος

Ὁ ὁμώνυμος τοῦ Νύσσης Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἔχει μία ἰδιαιτερότητα, ἀναφορικά μὲ τὸν ρόλο ποῦ διαδραμάτισε στή Β΄ Οἰκουμενική. Ὑπῆρξε καί ὑποκείμενο, Συνοδικὸς δηλαδή Πατέρας, καί ἀντικείμενο τῆς Συνόδου, καθὼς τὸ πρόσωπό του ἀπασχόλησε τὴ Σύνοδο σὲ περισσότερα τοῦ ἐνὸς ζητήματα.

Πρῶτο ζήτημα ἦταν ἡ πλήρωση τῆς θέσεως τοῦ Προέδρου τῆς Συνόδου λόγῳ τῆς ἐκδημίας τοῦ Μελετίου. Λύση στὸ πρόβλημα βρῆκαν οἱ Συνοδικοὶ Πατέρες στὸ πρόσωπο τοῦ Γρηγορίου. Μία λύση, ὅμως, ποῦ δὲν κράτησε ὡς τὸ τέλος. Τὸ δεύτερο ζήτημα ἦταν ἡ καταδίκη Μαξίμου τοῦ Κυνικοῦ γιὰ ἐκκλησιαστικὸ ἀδίκημα μὲ παθόντα τὸν Γρηγόριο. Τέλος, τὸ τρίτο ζήτημα ἀφοροῦσε στὴν κανονικότητα ἢ μὴ τοῦ μεταθετοῦ τοῦ Γρηγορίου ἀπὸ τὰ Σάσιμα στὴν Κωνσταντινούπολη. Τὰ ἀνωτέρω εἶναι ἐν πολλοῖς γνωστὰ καί συνδέονται μὲ τὴ γενικότερη ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων.

Κατὰ τὴν προσφυῆ παρατήρηση τοῦ καθηγητοῦ Βλ. Φειδᾶ, ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς τῆς συγκλήσεως τῆς Πρώτης Συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦταν ἡ συνοδικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ σοβαροῦ προβλήματος τῆς πλήρωσης τοῦ «ἐπισημοτάτου» θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁵⁰. Συγχρόνως, ὅμως, προέκυψε σοβαρότατο θέμα μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων, ἀφοῦ ὁ Μελέτιος προωθοῦσε τὴν ἐκλογή τοῦ Γρηγορίου καί ὁ Πέτρος Ἀλεξανδρείας ἔσπευσε νὰ προβεῖ στὴν ἀντικανονικὴ χειροτονία τοῦ Μαξίμου τοῦ Κυνικοῦ στὸν θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁵¹. Ἡ Β΄ Οἰκουμενικὴ ἀρχικῶς συγκαλεῖται ὡς Ἐνδημοῦσα Σύνοδος, γιὰ νὰ κρίνει τὸ ἀντικανονικὸ τῆς χειροτονίας

50. Β. ΦΕΙΔΑ, ὁ.π., σσ. 520, 527.

51. Β. ΦΕΙΔΑ, ὁ.π., σ. 520.

τοῦ Μαξίμου. Ἡ μεγάλη προσέλευση Πατέρων ἐξηγεῖται, κατὰ τὸν καθηγητὴ Φειδᾶ, ἀπὸ τὴν πρόδηλη εὐαισθησία τοῦ σώματος τῶν ἐπισκόπων γιὰ τὴν ἐπιβολὴ στὸν ἐπισημότατο θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὀρθόδοξου ἐπισκόπου⁵². Ἡ χειροτονία τοῦ Μαξίμου καὶ ἡ ἀναγνώρισή του ἀπὸ τὸν Ρώμης Δάμασο καὶ τὸν Μεδιολάνων Ἀμβρόσιο, τὴ στιγμὴ πὸν κλῆρος καὶ λαὸς τοῦ ὀρθόδοξου πληρώματος τῆς Βασιλεύουσας ἤθελαν τὸν Γρηγόριο, εἶχε ἐπιφέρει σύγχυση στὴν Ἐκκλησία, γεγονός πὸν θὰ μπορούσε νὰ δημιουργήσῃ σοβαρὸ ἐκκλησιαστικὸ πρόβλημα⁵³. Ὁ Μελέτιος Ἀντιοχείας ἐπεισε τὸν Θεοδοσίον νὰ συγκαλέσῃ τὴ Σύνοδο. Ὁ αὐτοκράτορας ὑποστήριξε τὸν Γρηγόριο. Ἡ σύγχυση, ὅμως, ἐπιτεινόταν καὶ ἀπὸ τὶς ἀντικανονικὲς χειροτονίες καὶ βαπτίσεις τοῦ Μακεδονίου καὶ τῶν λοιπῶν Πνευματομάχων. Στὴ Σύνοδο προσῆλθαν πρὸς ἀπολογία καὶ 36 Μακεδονιανοὶ ἐπίσκοποι, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἑλλησπόντου⁵⁴. Ἡ Σύνοδος ἐξέλεξε στὸν θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν Γρηγόριο καὶ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μελετίου τὸν κατέστησε Πρόεδρὸ τῆς, καταδικάζοντας τὸν Μάξιμο μὲ τὸν 4ο κανόνα τῆς. Ἦδη δὲ μὲ τὸν 3ο κανόνα εἶχε ἀπονεύσει στὴν Κωνσταντινούπολη τὰ δευτέρα κατὰ τὴν τάξιν πρεσβεῖα τιμῆς στὴν καθόλου Ἐκκλησία καὶ πρῶτα κατὰ τὴν τάξιν στὴν Ἀνατολή. Κατὰ τὴν προεδρία τοῦ Γρηγορίου ἐπαναλήφθηκε ἡ καταδίκη τῶν ἀρειανικῶν αἰρέσεων τοῦ ἀπολιναρισμοῦ καὶ ἐπιβεβαιώθηκε ἡ πίστη τῆς Νικαίας. Προκειμένου νὰ

52. Β. ΦΕΙΔΑ, ὁ.π., σσ. 521-522.

53. Ἡ χειροτονία τοῦ Μαξίμου ἦταν ἀντικανονικὴ (Β. ΦΕΙΔΑ, *Ἐνδημοῦσα σύνοδος*, Αθήναι 1971).

54. Εἰς τὸν ἀριθμὸ τῶν 150 ἐπισκόπων δὲν συγκαταλέγονται καὶ οἱ 36 Μακεδονιανοὶ ἐπίσκοποι, οἱ ὅποιοι προσῆλθαν ἀλλὰ ἀποχώρησαν καὶ δὲν μετεῖχαν στὶς συνεδριάσεις τῆς Συνόδου (Π. ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ, *Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή εἰς τοὺς κανόνες τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Στοκχόλμη 1990, σ. 178). Κατὰ τὸν Β. Φειδᾶ, ἡ πρόσκλησή τους ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου, καθότι ἡ πρόσκλησή τους αὐτὴ συνδέεται μὲ τὴν ἀμεση ἐφαρμογὴ τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου γιὰ τοὺς αἰρετικούς. Οἱ Μακεδονιανοὶ καὶ οἱ Πνευματομάχοι εἶχαν ἤδη καταδικαστεῖ σὲ προγενέστερες συνόδους καὶ κλήθηκαν γιὰ νὰ κριθοῦν ἀπὸ τὴν σύνοδο καὶ ὄχι γιὰ νὰ συμμετάσχουν σ' αὐτὴν (Β. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Α'*, σ. 528).

προχωρήσουν καὶ οἱ σχετικὲς ἐκκλησιαστικὲς διαδικασίες, κρίθηκε ἀναγκαία ἡ διεύρυνση τῆς Συνόδου μὲ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἡ προσέλευση τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν ἐπηρεάσε ἐμφανῶς τὸ κλίμα. Ἐνῶ ὁ Γρηγόριος συντάσσεται μὲ τὴ βούληση τοῦ ἐκλιπόντος Μελετίου, νὰ μὴν ἐκλεγεῖ ἄλλος ἐπίσκοπος μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν δύο (Μελετίου ἢ Παυλίνου), ἡ μερίδα τοῦ Διοδώρου Ταρσοῦ ἀντιδρᾷ σθεναρὰ καὶ ἐκλέγει τὸν Φλαβιανό⁵⁵. Οἱ νεοεισελθόντες ἐπίσκοποι τῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ θέτουν ζήτημα ἀντικανονικότητας τοῦ μεταθετοῦ τοῦ Γρηγορίου ἀπὸ τὰ Σάσιμα στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἐπηρεάζουν μερίδα ἐπισκόπων⁵⁶. Παρὰ τὴν ἀντίθετη γνώμη τοῦ Θεοδοσίου, ὁ Γρηγόριος παραιτεῖται⁵⁷. Πρὶν, ὅμως, ἀπὸ τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὴ Σύνοδο ἐκφωνεῖ τὸν περίφημο *Συντακτήριον* λόγο του⁵⁸. Μέχρι καὶ σήμερα, ὅταν διαβάζει κανεὶς τὸν λόγο αὐτό, γνωρίζοντας τὸν βίον καὶ τὸ πρόσωπο τοῦ Γρηγορίου, συγκλονίζεται. Τὸ ἠθικὸ καὶ πνευματικὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀνδρὸς σφραγίζει τὰ χεῖλη τῶν ἐπικριτῶν του. Παρὰ τὴν προφανῆ ἀδικία, δὲν ἐπιρρίπτει εὐθύνες στοὺς πρωτεργάτες αὐτῆς, χάριν τῆς ἐνότητος τῆς Συνόδου. Ἀποδίδει τὴν ἀποχώρησή του στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐξυψώνοντας τοὺς συνοδικοὺς ἀντιπάλους του, ἐπειδὴ θέλει νὰ θέσει τὸ κοινὸ καλὸ ὑπεράνω τῆς προσωπικῆς του δικαίωσης. Ὁ Γρηγόριος ἤθελε διακαῶς νὰ ἐπιτύχει στὸ ἔργο τῆς ἡ Β΄ Οἰκουμενικῆς. Ἡ αἴγλη τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινούπολης δὲν στάθηκε ἰκανὴ νὰ μειώσῃ τὸν ἱερὸ ζῆλον του γιὰ τὴν ἀντιμετώπι-

55. Β. ΦΕΙΔΑ, ὅ.π., σ. 520. Βλ. καὶ Χ. ΚΡΙΚΩΝΗ, «Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος πρότυπο εἰρηνοποιοῦ καὶ ὑπόδειγμα αὐτοθυσίας», *Πατερικά Θεολογικά Μελετήματα*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 187-190.

56. Β. ΦΕΙΔΑ, ὅ.π., σσ. 520. Βλ. καὶ Χ. ΚΡΙΚΩΝΗ, ὅ.π., σσ. 191-201.

57. Β. ΦΕΙΔΑ, ὅ.π., σσ. 525-526. Ἡ σύνοδος ἀποδέχθηκε τὴν παραίτηση κατὰ πλειοψηφία.

58. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Συντακτήριος εἰς τὴν τῶν ΠΝ΄ ἐπισκόπων παρουσίαν*, SCh 384, 48-114. Ἐκφωνήθηκε τὸν Ἰούνιο τοῦ 381, ὅταν ὁ Γρηγόριος παραιτήθηκε τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς προεδρίας τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

ση τοῦ βασικότερου ἐχθροῦ τῆς Ἐκκλησίας, δηλαδή τῶν αἰρετικῶν. Προτίμησε νὰ δώσει δύναμη στοὺς ὑπερασπιστὲς τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἄς τοῦ εἶχαν φερθεῖ ὡς ἀντίπαλοι καὶ ὄχι ὡς ἀδελφοί. Ἀκόμη καὶ σὲ αὐτὸν τὸν ἀποχαιρετιστήριο λόγο του δὲν χάνει τὴν εὐκαιρία νὰ θεολογήσει περὶ Τριάδος. Ἐπιχειρεῖ νὰ ἐπηρεάσει συναισθηματικὰ τὸν λαὸ καὶ τὸν κλῆρο τῆς Βασιλεύουσας, ὥστε νὰ γίνουν ζηλωτὲς τῆς ὀρθῆς πίστεως καὶ ὄχι φανατικοὶ ὑπερασπιστὲς τοῦ δικοῦ του προσώπου. Γιὰ νὰ τοὺς ἐνθαρρύνει καὶ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ὁμαλὴ πορεία τῆς Συνόδου, προφητεύει ὅτι τὸ ποίμνιο ποὺ παρέλαβε ὡς «γεώργιον μικρὸν καὶ πενιχρὸν» καὶ σήμερα παραδίδει «μέγα καὶ εὐσταχυν»⁵⁹, θὰ γιγαντωθεῖ ἀκόμη περισσότερο⁶⁰. Μὲ παρρησία ὁμολογεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ προφητεία εἶναι ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὥστε φεύγοντας νὰ ἀφήσει ὡς παρακαταθήκη κλίμα αἰσιοδοξίας γιὰ τὸν ἀντιαιρετικὸ ἀγῶνα. Ὁ Γρηγόριος ἐξυψώνει τὸ φρόνημα τῶν Συνοδικῶν χρησιμοποιοῦντας τὴν εἰκόνα ἀνάστασης νεκροῦ. Σὲ ἐλεύθερη ἀπόδοση λέγει χαρακτηριστικὰ τὰ ἐξῆς: «Ἦταν θαῦμα ποῦ ἡ ποίμνη νεκρῆ οὕσα ἄρχισε νὰ ἀνασταίνεται καὶ νὰ ζωογονεῖται ἀπὸ τὸ Πνεῦμα, «ὅστ᾽ ἀπὸς ὅστ᾽ καὶ ἀρμὸς πρὸς ἀρμόν». Πρέπει ὅμως ἡ ἀνάσταση νὰ συντελεσθεῖ. Ἡ δική μου ἀπομάκρυνση ἄς μὴ δώσει λαβὴ στοὺς αἰρετικούς γιὰ πανηγυρισμούς»⁶¹. Ἐπικαλούμενος εἰρωνικὰ τὸ ρητὸ τοῦ Ζαχαρίου, «θρηνεῖ πεύκη διότι ἔπεσε κέδρος»⁶², στοχεύει στὴν ἐνεργοποίηση τοῦ θυμικοῦ τῶν Συνοδικῶν, ὥστε νὰ μὴν ἀφήσουν κανένα περιθώριο θριαμβολογίας στὸν πραγματικὸ ἐχθρό. Καὶ συνεχίζει ὁ μέγας Θεολόγος: «Εἶναι ἤδη μέγαλο θαῦμα ποῦ οἱ ἐξωτερικοὶ ἐχθροὶ ἡσυχάζουν αὐτὴν τὴν ἐποχὴ. Αὐτὸ εἶναι ἐπίτευγμα

59. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ὁ.π., 4, Sch 384, 58,1-60,25.

60. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ὁ.π., 6, Sch 384,62,1-64,23.

61. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ὁ.π., Sch 384,64,9-16: «Ἐξ οὗ γὰρ συνάγεσθαι ἤρξατο παρὰ τοῦ ζωογονοῦντος τοὺς νεκρούς, ὅστ᾽ ἀπὸς ὅστ᾽, καὶ ἀρμονία πρὸς ἀρμονίαν, καὶ τοῖς ξηροῖς ἐδόθη πνεῦμα ζωῆς καὶ παλιγγενεσίας, πάσαν, εὖ οἶδα, πληρωθῆναι δεῖ τὴν ἀνάστασιν· ὥστε μὴ ὑπούσθωσαν ἐν ἑαυτοῖς οἱ παραπικραίνοντες, μηδέ, σκιὰν κρατοῦντες, ἢ ἐνύπνιον ἐξεγειρομένων ἢ αὔρας διαπνεύουσας, ἢ νηὸς ἴχνη καθ' ὕδατος, ἔχειν τι νομιζέτωσαν».

62. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ὁ.π., Sch 384, 64,16-17.

τῆς καλλιέργειας τῶν ὀρθοδόξων, οἱ ὅποιοι μάχονται κατά Χριστόν τὸν εἰρηνικὸ καὶ πρᾶο πόλεμο»⁶³. Ὁ σοφὸς παιδαγωγὸς Γρηγόριος δίδει ἓνα μάθημα ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος, ὄχι μόνο στοὺς συγχρόνους του, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλες τὶς ἐπόμενες γενιές. Ἐξωραΐζει τὴν εἰκόνα τῶν ἐσωτερικῶν συνοδικῶν ἀντιπάλων του. Καὶ αὐτό, ὄχι γιὰ νὰ κολακέψει, οὔτε γιὰ νὰ ἀναδιπλωθεῖ διπλωματικά, νὰ ἀποφύγει κάποια δυσμενῆ συνέπεια ἢ νὰ ἀποκομίσει κάποιο ὄφελος. Ὅπως γνωρίζουμε, ὁ Γρηγόριος ἀπὸ τότε καὶ στὸ ἐξῆς ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν πρώτη γραμμὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοίκησης. Ἀπλῶς, ὡς συνετὸς διαχειριστὴς τῆς κατάστασης, δημιουργεῖ ἓνα εἰκονικὸ ἰσοῦψές σὲ σχέση μὲ τὸ δικό του πνευματικὸ ἀνάστημα. Κατόπιν τὸ ἀποδίδει στοὺς ἐνισταμένους κατ' αὐτοῦ, προκειμένου νὰ τοὺς φιλοτιμήσει στὸ ἔργο τῆς Συνόδου. Θέλει νὰ τοὺς κάνει νὰ ἀντιληφθοῦν ὅτι ἡ κρισιμότητα τῆς στιγμῆς γιὰ τὴν καθόλου Ἐκκλησία ὑπερβαίνει τὶς προσωπικὲς διαφωνίες καὶ ἀντιπαλότητες. Ἐπιχειρεῖ νὰ τοὺς κρατήσει ἐνωμένους στὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Γιὰ τὸν Γρηγόριο, οἱ ἐνιστάμενοι κατὰ τῆς Προεδρίας του συνοδικοί, παρέμεναν ἀδελφοί του, καὶ τὸ κυριότερο καὶ σημαντικότερο, ὁμολάτρες τοῦ Πνεύματος. Αὐτὸ τὸ στοιχεῖο προέβαλε στὸν Συντακτῆριο λόγο του, στοχεύοντας στὴν εἰρήνη καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Βέβαια, ἀργότερα στὰ αὐτοβιογραφικὰ ἀποσπάσματα τῶν Ἐπῶν, παραθέτει ρεαλιστικὰ τὴν κατάσταση τῶν Συνοδικῶν. Δὲν ὑπῆρχαν μόνον ἀξιόλογοι καὶ πνευματικοὶ Συνοδικοί. Ὑπῆρχαν καὶ αὐτοὶ ποὺ φωνασκοῦσαν, ἀναπηδώντας ἀπὸ τὴ θέση τους καὶ πάση θυσία ἐπιδιώκοντας συμμαχίες, γιὰ νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ γνώμη τους⁶⁴.

63. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ὁ.π., 13, SCh 384, 76,1-8: «Ὅρατε τὰς ἐναντίας γλώσσας ἡμερουμένας καὶ τοὺς θεότητι πολεμοῦντας ἡμῖν ἡσυχάζοντας. Καὶ τοῦτο τοῦ Πνεύματος, καὶ τοῦτο τῆς γεωργίας τῆς ἡμετέρας. Οὐ γὰρ ἀπαιδεύτως παιδεύομεν, οὐδὲ ταῖς ὕβρεισι βάλλομεν, ὅπερ πάσχουσιν οἱ πολλοί, μὴ τῶ λόγῳ μαχόμενοι, τοῖς δὲ λέγουσι, καὶ τὴν ἀσθένειαν ἔστιν ὅτε τῶν λογισμῶν ταῖς ὕβρεισι συγκαλύπτοντες».

64. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Ἐπι Ἱστορικά, Περὶ ἑαυτοῦ, ΙΑ΄, PG 37, 1136A.

Πολλοί, παρὰ τὴν ἀπαιδευσίαν τους, ἤθελαν νὰ διδάξουν τὸν λαόν⁶⁵. Ὅταν ὁμολογοῦσαν τὶς πλάνες τους, ἦταν ψυχροὶ καὶ δὲν ἔδειχναν συντριβή⁶⁶, πρᾶγμα ποῦ ὑπονοεῖ καιροσκοπισμὸν. Γνωστοὶ ὑποστηρικτὲς κακοδοξιῶν ἐμφανίζονταν ὑποκριτικὰ ὡς ὀρθόδοξοι⁶⁷. Ὅταν πρότεινε τὴ λύση τοῦ ἀντιοχειανοῦ, φάνηκε τὸ πρόσωπο τῆς φιλαρχίας. Ἡ βία καὶ ἄλογη ἀντίδρασί τους, τοῦ ἐπέτρεπε νὰ σκεφθεῖ, ὅτι πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς δὲν εἶχαν συνείδηση τῆς πίστεώς τους καὶ ὁμολογοῦσαν ὅ,τι εὐχαριστοῦσε τοὺς κρατοῦντες⁶⁸. Ἡ στάση τους βοήθησε τὸν Γρηγόριο νὰ θυμηθεῖ παλαιότερες συμπεριφορές, ὅταν χωρὶς δυσκολία προσκολλῶντο στὴ μία ἢ τὴν ἄλλη κακόδοξη ὁμάδα, ἐπαμφοτερίζοντες στὶς συμμαχίες καὶ προσαρτώμενοι στὸ ἄρμα τοῦ ἐκάστοτε, κατὰ τὰ φαινόμενα, ἰσχυροτέρου⁶⁹.

Ὁ *Συντακτήριος* λόγος του, ὡς κείμενο ἀπαράμιλλης λογοτεχνικῆς, ρητορικῆς καὶ θεολογικῆς ἀξίας, ἐνίσχυσε τὸ ὀρθόδοξο κλίμα καὶ κυρίως τὴν ἐνότητα καὶ τὸ αἶσθημα εὐθύνης τῶν Συνοδικῶν ἀπέναντι στὴν ἱστορία. Ὁ Γρηγόριος μπορεῖ νὰ ἀποχώρησε ἀπὸ τὴν Σύνοδο καὶ νὰ ἐγίνε μετὰ τὸν Βασίλειο καὶ τὸν Μελέτιο ὁ τρίτος μέγας ἀπών, ἀλλὰ εἶχε προλάβει νὰ θέσει τὴν πορεία τῆς Συνόδου στὴν τροχιά τῆς θεολογίας τῶν Καππαδοκῶν. Ἦταν, ὡς γνωστόν, παρὼν στὶς προπαρασκευαστικὰ καὶ ἀνεπίσημες συζητήσεις τῆς Συνόδου, καθὼς καὶ σὲ κρίσιμες συνεδρίες της⁷⁰. Ἡ παρουσία του στὴ διαμόρφωση τῆς πνευματολογικῆς διδασκαλίας τῆς Συνόδου ὑπῆρξε καθοριστικὴ, ἀφοῦ κατόρθωσε νὰ πείσει πολλοὺς νὰ μείνουν συνεπεῖς στὴ θεολογία τοῦ πρώτου Συμβόλου. Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἡ θεολογικὴ συνέπεια πρὸς τὸ Σύμβολο δὲν ἦταν αὐτονόητη⁷¹. Ὁ

65. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ὁ.π., PG 37, 1149^A.

66. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ὁ.π., PG 37, 1149^A.

67. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ὁ.π., PG 37, 1149-1150^A.

68. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ὁ.π., PG 37, 1148^A.

69. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ὁ.π., PG 37, 1149-1150^A.

70. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ὁ.π., PG 37, 1152^A. Βλ. καὶ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Σπουδὴ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1991, σ. 157.

71. Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ. 158.

ἀπόηχος τῆς ἀποχωρήσεώς του ἀπὸ τὶς ἐργασίες τῆς Συνόδου ἦταν ἡχηρὸς. Οἱ ἐναπομείναντες Καππαδόκες, Γρηγόριος Νύσσης καὶ Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου, ἀνέλαβαν τὸ βᾶρος τῆς ἐκπροσωπήσεως τῆς θεολογίας του⁷² ὡς βαθεῖς γνῶστες τῶν δογματικῶν συγγραμμάτων του καὶ τῶν προφορικῶν διδασκαλιῶν του.

5. Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου

Ὁ Ἀμφιλόχιος ἦταν πνευματικὸ τέκνο τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Μὲ τὸν τελευταῖο ἦταν καὶ κατὰ σάρκα ἐξάδελφοι. Ἡ σχέση του μὲ τοὺς δύο μέγιστους Καππαδόκες ὑπῆρξε υἱική. Ἦταν ὁ ἀγαπημένος μαθητῆς τους. Ἐχοντας συνείδηση τοῦ μεγέθους τῶν δύο ἀνδρῶν, προτιμοῦσε νὰ ζεῖ ὑπὸ τῆ σκιά τους ὡς βοηθὸς καὶ παραστάτης τους. Σὲ ἐρώτημα τοῦ Ἀμφιλοχίου ὀφείλεται, ὅπως εἶδαμε, πνευματολογικὴ πραγματεία τοῦ Βασιλείου. Ὁ ἴδιος ἦταν ὑπέρμαχος τῆς πίστεως τῆς Νικαίας. Ἀκόμη καὶ ὅταν ἀπέκτησε τὸ ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα, ἐξακολουθοῦσε νὰ ζητεῖ συμβουλές καὶ ὑποδείξεις ἀπὸ τὸν Βασίλειο. Ὁ δάσκαλός του, ὅμως, τὸν ἐνθάρ-

72. Τὰ συγγράμματα πὺ προηγοῦνται ἢ εἶναι σύγχρονα μὲ τὴ Β΄ Οἰκουμένη Συνόδο καὶ ἔχουν πνευματολογικὸ καὶ τριαδολογικὸ ἐνδιαφέρον εἶναι τὰ ἐξῆς: *Περὶ δόγματος καὶ καταστάσεως ἐπισκόπων*, λόγος ὁ ὁποῖος ἐκφωνήθηκε τὸ 379 καὶ ἀποτελέσει τὸ προσχέδιο γιὰ τοὺς *Περὶ θεολογίας* λόγους καθὼς ἐρμηνεύει συνοπτικὰ τὸ *Τριαδικὸ δόγμα* (PG 35, 1065-1080), *Θεολογικὸς Α΄*. *Κατὰ Ἐνομιανῶν προδιάλεξις* (SCh 250, 69-98), *Θεολογικὸς Β΄*. *Περὶ Θεολογίας* (SCh 250, 100-174), *Θεολογικὸς Γ΄*. *Περὶ Υἱοῦ* (SCh 250, 176-224), *Θεολογικὸς Δ΄*. *Περὶ Υἱοῦ* (SCh 250, 226-274), *Θεολογικὸς Ε΄*. *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* (SCh 250, 276-342). Οἱ Θεολογικοὶ λόγοι ἐκφωνήθηκαν τὸ 380 στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀποτελοῦν μία ἐνότητα. Οἱ πρῶτοι τέσσερεις ἀντιμετωπίζουν τοὺς Ἀνομοίους καὶ ὁ πέμπτος τοὺς Πνευματομάχους. Ἀναλυτικότερα, στὸν Α΄ λόγο ὁ Γρηγόριος μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ φράση του «οὐ παντὸς τὸ περὶ Θεοῦ φιλοσοφεῖν, οὐ παντός», πραγματεύεται τοὺς ὅρους καὶ τὶς προϋποθέσεις ἐκφορᾶς θεολογικοῦ λόγου. Ὁ Β΄ λόγος ἀποτελεῖ πραγματεία περὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Στὸν Γ΄ λόγο του ὁ Γρηγόριος ἐξετάζει τὸ τριαδικὸ πρόβλημα, στὸν Δ΄ ἀναλύει τὰ ἀμφιλεγόμενα περὶ Υἱοῦ χωρία τῆς Π. καὶ τῆς Κ. Διαθήκης καὶ στὸν Ε΄ τὰ περὶ Ἁγίου Πνεύματος. Στὸν Γρηγόριο ἀποδίδεται ἡ διατύπωση τοῦ Συμβόλου «κρίσιον» γιὰ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα.

ρυνε καὶ τὸν παρότρυνε νὰ ἀγωνίζεται μὲ τὶς δικές του δυνάμεις. Σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Βασιλείου πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιο διαβάζουμε: «μὴ παρ' ἡμῶν ζήτηι λόγους, ἀλλὰ ταῖς οἰκείαις τῆς ῥητορικῆς ἀκίσιν αὐτοὺς κατατίτρωσκε»⁷³. Μιὰ πρώτη σημαντικὴ πρωτοβουλία τοῦ Ἀμφιλοχίου λαμβάνει χώρα τὸ 376. Συγκαλεῖ Σύνοδο τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας του πρὸς ἀναγνώριση τῶν δογμάτων τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς καὶ ὑπεράσπιση τῆς θεότητος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος⁷⁴. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Βασιλείου συγγράφει καὶ αὐτὸς δοκίμιο Περί Ἁγίου Πνεύματος καὶ τὸ παρουσιάζει στὰ «παρασκηνία» τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διακριβωθεῖ μὲ βεβαιότητα ἂν τὸ παρουσίασε ἐπίσημως. Δὲν σώζονται Πρακτικὰ τῆς Συνόδου, διότι, κατὰ πιθανότερη ἐκδοχὴ, δὲν τηρήθηκαν Πρακτικὰ⁷⁵. Ὁ Ἱερώνυμος ἀναφέρει ὅτι ἡ *Περί Ἁγίου Πνεύματος* πραγματεία τοῦ Ἀμφιλοχίου, τοῦ ἀναγνώσθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα κατὰ τὴ συνάντησή τους στὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὡστόσο, δὲν διευκρινίζει ἂν ἐπρόκειτο γιὰ μία ἰδιωτικὴ στιγμὴ, ἢ ἂν ἡ ἀνάγνωση εἶχε δημόσιο ἢ καὶ ἐπίσημο χαρακτῆρα⁷⁶. Εἶναι, ὅμως, περισσότερο πιθανὸ ἢ ἀνάγνωση νὰ ἔλαβε χώρα σὲ κάποια ἄτυπη σύναξη μερίδος Συνοδικῶν⁷⁷. Τὸ πνευματολογικὸ αὐτὸ δοκίμιο δὲν σώζεται.

Ὁ Θεοδώρητος Κύρου ἀποδίδει στὸν ἐπίσκοπο Ἰκονίου Ἀμφιλόχιο τὸν πρωταγωνιστικὸ ρόλο σὲ στιγμιότυπο ποὺ περιγράφει ὁ Σωζομενός⁷⁸: ὅταν ὁ Θεοδόσιος πανηγύριζε τὴν εἰς αὐγουστον ἀναγόρευση τοῦ δεκαεξάχρονου υἱοῦ του Ἀρκαδίου, προσῆλθε συ-

73. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἐπιστολὴ 236*, 5, ἐκδ. Υ. COURTONNE, τ. 3^{ος}, σ. 53.

74. Βλ. ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ, *Συνοδικὴ Ἐπιστολή*, CCG 3, ἐκδ. C. Datema, σσ. 5-9.

75. Β. ΦΕΙΔΑ, ὁ.π., σ. 527. Κατὰ τὸν Π. Μενεβισογλου *Πρακτικὰ* τηρήθηκαν, ἀλλὰ δὲν διασώθηκαν (Π. ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ, ὁ.π., σσ. 175-176).

76. ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ, *De viris illustribus 133*, σ. 267. Βλ. καὶ Π. Χρήστου, ὁ.π., σ. 224.

77. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ὁ.π., σ. 169.

78. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 5, 16, SCh 530, 398,1-400,25. Τὴν ἐκδοχὴ τοῦ Θεοδώρητου υἱοθετεῖ καὶ ὁ Ζωναράς στὸ ἔργο του «*Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν*» (Ioannis Zonarae, *Annales*, vol. III, XIII, 19, (ed.) Th. Büttner-Wobst, Bonnæ 1897, σελ. 91,11-92,7).

νοδευόμενος ἀπό ἀξιωματούχους καί ἕνας ἱερέας. Κατά τὸν Θεοδώρητο, ἦταν ὁ Ἀμφιλόχιος. Ὁ προσκεκλημένος ἀπένειμε τιμὲς στὸν αὐτοκράτορα, ἐνῶ περιορίσθηκε σὲ ἕναν ἀπλὸ χαιρετισμὸ τοῦ Ἀρκαδίου: «*χαῖρε τεκνίον*»⁷⁹. Ὁ Θεοδόσιος ἐξοργίστηκε καί διέταξε τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ θρασύτατου ἐπισκέπτη. Ὅμως, ὁ Ἀμφιλόχιος, εὐθαρσῶς ἀπαντᾷ στὸν Θεοδόσιο, πὼς τὴν ἴδια ἀγανάκτηση προκαλοῦν στὸν οὐράνιο Πατέρα ἐκεῖνοι ποὺ τιμοῦν «*ἀνομοίως*» τὸν Υἱό του καί τολμοῦν νὰ τὸν καλοῦν «*ἡττονα τοῦ γεννήσαντος*»⁸⁰. Ἔτσι, θρυλεῖται ὅτι ὁ Θεοδόσιος ἐπείσθη νὰ λάβει μέτρα κατὰ τοῦ Ἀρειανισμοῦ.

Συνοψίζοντας, θέλω νὰ ἐπισημάνω ὅτι οἱ προσωπικὲς ἱστορίες τῶν μεγάλων αὐτῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, ὅπως ἐμπλέκονται στὴν Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴ συγκεκριμένη χρονικὴ στιγμή τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τίς πρόδηλες καί προβληθεῖσες ἐπαρκῶς ἀπὸ τὴν ἔρευνα ἱστοριοθεολογικὲς καί ἐκκλησιολογικὲς προεκτάσεις, ἔχουν καί ποιμαντικὸ ἐνδιαφέρον, ὡς πρὸς τὸν εἰρηνοποιό, ἀνεξίκακο, εὐθύβολο, ἀκέραιο, διαυγῆ, φιλάδελφο, καταλλακτικό, οἰκοδομητικό, ἐμπνευστικό καί ἐν τέλει πνευματέμφορο τρόπο ἄσκησης τοῦ ἐπισκοπικοῦ λειτουργήματος.

79. ΣΩΖΟΜΕΝΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 7, 6, GCS 50, σ. 308,3.

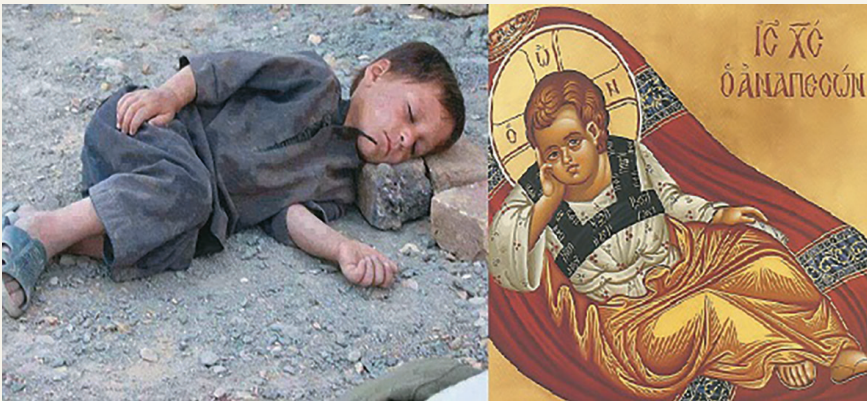
80. ΣΩΖΟΜΕΝΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 7, 6, σ. 308,6-8: «*οὕτω δὴ νόμιμον, ὡ βασιλεῦ, καὶ τὸν οὐράνιον πατέρα ἀγανακτεῖν πρὸς τοὺς ἀνομοίως τὸν υἱὸν τιμῶντας καὶ ἡττονα τολμῶντας ἀποκαλεῖν τοῦ γεννήσαντος*».

Τὰ Χριστούγεννα καὶ δύο Συναξάρια ποὺ τὰ πλαισιώνουν

Πέτρον Παναγιωτόπουλου

Ἐμφισμένου Ἐπικουρου Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ
Ἀρχισυντάκτου Ἴστοσελίδας «Πεμπουσία»

Μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς μεγάλης ἐορτῆς τῆς χριστιανοσύνης, τῶν Χριστουγέννων, τὰ Μέσα καὶ τὰ sites θὰ θελήσουν καὶ πάλι νὰ «ἀφιερώσουν» τμῆμα τῆς ὕλης τους γιὰ τὸ ὀρόσημο αὐτὸ τῆς ἀνθρώπινης Ἱστορίας. Θὰ ἐπιλέξουν γιὰ ἄλλη μία φορὰ νὰ «θυμηθοῦν» τὴν ἱστορία τοῦ ἀστεριοῦ, ποὺ ὀδήγησε τοὺς Μάγους ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ στὴ φάτνη τοῦ νεογέννητου Βασιλιᾶ. Θὰ ἀκουστοῦν ὡς συνήθως γνῶμες εἰδικῶν (στὴν καλύτερη περίπτωση), εἰκασίες, ἐκτιμήσεις καὶ ὑποθέσεις γιὰ τὴν προέλευση καὶ τὴ φύση αὐτοῦ τοῦ μυστηριώδους οὐράνιου σημαδιοῦ. Μύθος, θαῦμα, σύνθετος ἀστρονομικὸ φαινόμενο; Καὶ πάλι θὰ παρελάσουν μπροστὰ μας οἱ ποικίλες ἀντιλήψεις καὶ ἀπόψεις γιὰ τὸ τί συνέβη δύο χιλιάδες χρόνια πρὶν.

Τὸ σίγουρο εἶναι πάντως ὅτι κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ διατυπώσῃ μία ἀσφαλῆ ἐκτίμηση γιὰ τὸ φαινόμενο. Ὅποτε ἐπανερχόμαστε στὸν

ἴδιο παρονομαστή: οἱ πιστοὶ ἀποδέχονται τὴν ὑπέρλογη ἐξήγηση τοῦ φαινομένου, ἀρκοῦμενοι στὴν ἐρμηνεία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι θεωροῦν ὅτι τὸ λαμπερὸ ἀστέρι ἦταν ἄγγελος Κυρίου, ὅπως ἀποτυπώνεται ἐξάλλου καὶ στὴν εἰκονογραφία. Οἱ ἄλλοι κρατοῦν τὶς ἐπιφυλάξεις τους. Ἐξάλλου, ὅπως ἔλεγε καὶ ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης Νίκος Ματσούκας, «οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ γι' αὐτοὺς πρὸς πιστεύουν... γιὰ ὅσους δὲν πιστεύουν, δὲν διηγοῦνται τίποτα».

Ἔτσι ἐξηγεῖται, μᾶλλον, γιατί τὰ μυστήρια τῆς Βασιλείας εἶναι «ἐσφραγισμένα σφραγῖσιν ἑπτὰ» καὶ γιατί στὰ «μωρὰ τοῦ κόσμου» ἐπιλέχθηκε νὰ ἀποκαλυφθεῖ τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας. Καὶ τὸν νεογέννητο Βασιλέα δὲν τὸν «πῆραν εἶδηση» οὔτε οἱ τρανοὶ οὔτε οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἐποχῆς. Αὐτοὶ πρὸς τὸν προσκυνοῦν εἶναι οἱ ἀπλοὶ βοσκοὶ καὶ οἱ (ξένοι) σοφοὶ μάγοι. Σ' αὐτοὺς ἀποκαλύπτεται ἡ ἀνατολὴ τοῦ Ἥλιου τῆς Δικαιοσύνης. Ἡ ἀπλότης καὶ ἡ βαθιὰ καὶ οὐσιαστικὴ σοφία ἀξιῶνται νὰ δοῦν τὴ σάρκωση τῆς ἀλήθειας στὴ γῆ.

Πρὶν ἀπὸ μερικὲς δεκαετίες, ἓνα θρησκευτικὸ ἔντυπο ἀναδημοσίευε τέτοιες μέρες τὸ διήγημα τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη «Τὰ Πτερόεντα Δῶρα». Σ' αὐτὸ ἓνας ἄγγελος κατεβαίνει τὴν Πρωτοχρονιά στὴ γῆ γιὰ ν' ἀφήσει τρία δῶρα σὲ ὅσους ἀνθρώπους θὰ τὰ δέχονταν: ἓνα ἀστέρι γιὰ νὰ φωτίζει τὶς συνειδήσεις, τὴ ζωὴ γιὰ νὰ πάλλονται οἱ καρδιὲς καὶ μία αὔρα πρὸς τὴν δροσίζει τὶς ψυχὰς καὶ θὰ φέρνει τὴ γαλήνη. Ὅμως δὲν βρῆκε πρὸς τὴν ἀνθρώπους πρὸς τὴν τὰ ἠθελαν: οὔτε σὲ πλούσια ἀρχοντικὰ οὔτε σὲ φτωχικὰ χαμόσπιτα οὔτε σὲ τόπους διασκέδασης οὔτε ἐξω στοὺς δρόμους. Αὐτὸ πρὸς βρῆκε ἦταν ὑποκρισία, μιζέρια, πλεονεξία καὶ αὐθάδεια.

Ὁ Σκιαθίτης λογοτέχνης λέει ὅτι κατόπιν ὁ ἄγγελος πῆγε σὲ μία ἐκκλησία. Καὶ ἐκεῖ ὅμως συνάντησε φιλοχρηματία καὶ ἐπίδειξη ἀμφίων. Τὸ τελευταῖο, βέβαια, θεώρησε σκόπιμο νὰ τὸ παραλείψει τὸ εὐσεβὲς φύλλο, γιὰ νὰ μὴν σκανδαλισθοῦν προφανῶς οἱ ἀναγνώστες του. Τὸ σημαντικό ὅμως εἶναι ὅτι στὸ διήγημα, ὁ ἄγγελος πῆρε τὰ δῶρα καὶ ἔφυγε ἀπὸ τὴ γῆ ἀπογοητευμένος, ἀφοῦ δὲν βρῆκε κατέναντα πρὸς νὰ τὰ θέλει πραγματικά.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἄστρο τῆς Βηθλεέμ, πολλὰ λόγια πρόκειται ν' ἀκούσουμε αὐτὲς τὶς μέρες καὶ γιὰ τὸ νόημα τῶν ἑορτῶν. Καὶ πολλὰ κηρύγματα ἐπίσης, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς ναῶν. Σὲ πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ κατακεραυνώνεται - καὶ ὄχι ἄδικα - τὸ καταναλωτικὸ πνεῦμα, μὲ τὸ ὁποῖο ἐπενδύονται οἱ μέρες αὐτές. Ὅμως τὰ πράγματα δὲν σταματοῦν ἐκεῖ. Θέλει καὶ ἄλλες ὑπερβάσεις, γιὰ νὰ μπορέσει κανεὶς νὰ ζήσει τὴ γέννηση τοῦ Θεοῦ. Ἄν ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας θεωρηθεῖ μία τυπικὴ ὑποχρέωση, ἕνας ἀκόμη ἰδεολογικὸς χῶρος ἢ πεδίο κατεξουσιασμοῦ τῶν ἀνθρώπων, τὰ λόγια δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ ἐξοβελίσουν τὴν ἐπιφανειακότητα τοῦ καταναλωτισμοῦ. Ὁ Παπαδιαμάντης ἦταν ἀρκούντως ἀποκαλυπτικὸς ἐπ' αὐτοῦ.

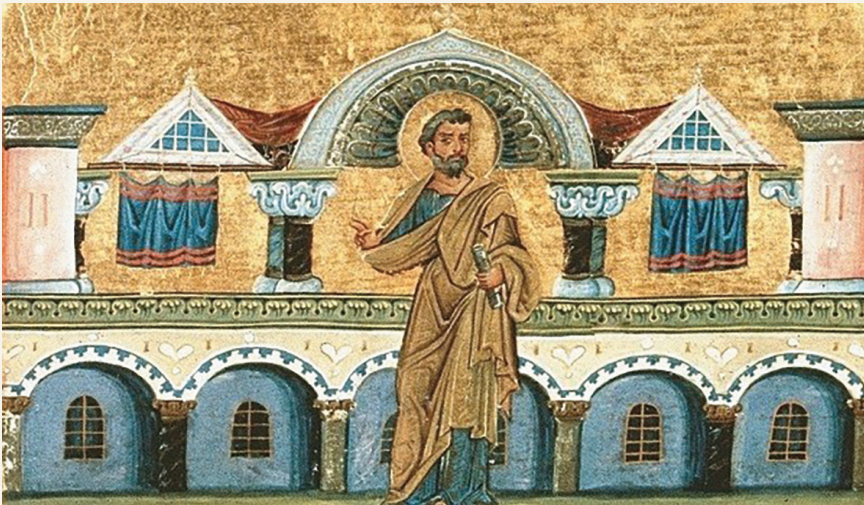
Ποιὲς εἶναι οἱ ὑπερβάσεις αὐτές; Ὁ λόγος τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἦταν ποτὲ μονοδιάστατος σχετικὰ. Ἐξάλλου, ἡ βάση τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰησοῦ ἦταν ἡ ἀγάπη. Ἀπὸ ἑκεῖ καὶ πέρα οἱ δρόμοι ποικίλλουν. Ὅπως λέει ὁ ἅγ. Ἰωάννης Χρυσόστομος, ὁ Κύριος γινώριζε πῶς ἂν χάραζε ἕνα δρόμο γιὰ τὴ Βασιλεία, πολλοὶ θὰ δίσταζαν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν. Γι' αὐτὸ καὶ χάραξε πολλὰς ὁδοὺς, πὺ ὅλες ὁδηγοῦν στὸν Παράδεισο. Ἄν λ.χ. δὲν μπορεῖ κάποιος νὰ ἀκολουθήσει τὴν ὁδὸ τῆς παρθενίας, μπορεῖ νὰ ἀκολουθήσει τὴν ὁδὸ τοῦ γάμου. Καὶ ἂν δὲν μπορεῖ μὲ ἕνα γάμο, ἄς κάνει καὶ δεῦτερο. Καὶ ἂν δὲν μπορεῖ μὲ τὴ σωφροσύνη νὰ εἰσέλθει στὴ Βασιλεία, μπορεῖ νὰ ἀσκῆσει ἐλεημοσύνη. Καὶ ἂν δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἀσκῆσει ἐλεημοσύνη, τότε μπορεῖ νὰ ἀκολουθήσει τὴν ὁδὸ τῆς νηστείας, κ.ο.κ.

Ἀναλογικὰ θὰ λέγαμε, ὅτι τὰ Χριστοῦγεννα προσφέρονται γιὰ νὰ δεῖ κάποιος τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ στὸν ξένο, τὸν ἄστεγο, τὸν ἀνήμπορο καὶ τὸν καταφρονημένο πὺ ζεῖ δίπλα μας. Καὶ ἂν δὲν μπορεῖ νὰ φτάσει ὡς ἐκεῖ, ἴσως νὰ μπορεῖ νὰ ἀνοίξει τὴν καρδιά του καὶ νὰ διώξει τὴ μιζέρια πὺ τὴν καταπλακώνει, γιὰ νὰ δεῖ τοὺς δικούς του ἀνθρώπους μὲ ἄλλη ματιὰ, αὐτὴ τῆς ἀγάπης. Τότε θὰ καταλάβει τὸ μυστήριον τῆς σαρκώσεως, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν βρίσκεται κάπου ψηλά, κάπου μακριὰ, ἀδιάφορος γιὰ τὰ δικά μας προβλήματα καὶ ἕνας ἀπόμακρος τιμωρὸς. Ὅτι γεννήθηκε ἄνθρωπος, «ντύθηκε» τὴ φύση μας, γιὰ νὰ μᾶς νιώσει καὶ νὰ μᾶς κάνει θεοῦς. Ὅτι στέλνει ἀδιάκοπα τὸ ἀστέρι νὰ φωτίζει τὶς συνειδήσεις μας, τὴ ζωὴ γιὰ νὰ ζοῦμε αἰώνια καὶ τὴ λεπτὴ του αὔρα γιὰ νὰ γαληνεύουμε.

Ὁ Ἅγιος πὸ προτίμησε τὴ σωτηρία τῶν λίγων ἀπὸ τὴν εὐημερία τῶν πολλῶν

Οἱ ἀλήθειες αὐτὲς γιὰ τὴν οὐσία τῆς μεγάλης ἑορτῆς ἐμφαίνονται σὲ δύο Συναξάρια τῆς περιόδου. Ἐξάλλου, ὅλες οἱ ἀλήθειες τοῦ Εὐαγγελίου ἐκδηλώνονται καὶ ἐπαληθεύονται στοὺς βίους τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ πρῶτο Συναξάρι ἀφορᾷ τὴ δράση τοῦ ἁγ. Ζωτικοῦ τοῦ Ὁρφανοτρόφου. Πρόκειται γιὰ ἕναν ἀντισυμβατικό (τουλάχιστον) μάρτυρα, τὸ παράδειγμα τοῦ ὁποίου προβάλλει ἡ Ἐκκλησία τὴν τελευταία ἡμέρα τοῦ χρόνου (31 Δεκεμβρίου) καὶ ἀποκτᾷ ξεχωριστὴ σημασία στὴν ἐποχὴ μας, πὸ μαστίζεται ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ κρίση καὶ τὴν προβληματικὴ (;) παρουσία εὐπαθῶν ὁμάδων στὸ κοινωνικὸ σύνολο (π.χ. οἰκονομικοὶ μετανάστες).

Ὁ ἁγ. Ζωτικὸς καταγόταν ἀπὸ εὐγενῆ οἰκογένεια τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης. Ἐπειδὴ διακρινόταν γιὰ τὴν ὁξύνοιά του, ὁ Μ. Κωνσταντῖνος τοῦ ζήτησε νὰ τὸν ἀκολουθήσει στὴ Νέα Ρώμη, τὴν Κωνσταντινούπολη, πρᾶγμα πὸ συνέβη (330).

Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἐμφανίστηκαν πολλοὶ λεπροὶ στὴ νέα πρωτεύουσα καὶ ἐπειδὴ, σύμφωνα μὲ τὶς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς, ἡ λέπρα θεωροῦνταν μεταδοτικὴ ἀσθένεια, ὁ αὐτοκράτορας διέταξε νὰ πνίγονται στὴ θάλασσα ὅσοι διαπιστωνόταν πὸς εἶχαν νοσήσει. Ὁ

αυλικός όμως Ζωτικός με τίποτε δὲν μπορούσε νὰ ἀνεχθεῖ αὐτὸ τὸ μέτρο. Γι' αὐτὸ καὶ ἔθεσε σὲ ἐφαρμογὴ ἓνα εὐφυὲς σχέδιο γιὰ τὴ σωτηρία αὐτῶν τῶν δυστυχησμένων ἀνθρώπων.

Ἐπειδὴ ἦταν ἄνθρωπος τῆς ἀπόλυτης ἐμπιστοσύνης τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, παρουσιάστηκε μπροστὰ του καὶ τοῦ ζήτησε χρυσάφι γιὰ νὰ ἀγοράσει πολύτιμους λίθους γιὰ τὸ βασιλικὸ θησαυροφυλάκιο. Ὁ αὐτοκράτορας τοῦ ἔδωσε ὅ,τι ζητοῦσε καὶ μετὰ τὰ χρήματα αὐτὰ ὁ Ζωτικός δωροδότησε τοὺς δημίους, ἀπελευθέρωσε τοὺς μελλοθάνατους λεπροὺς καὶ τοὺς ὀδήγησε σὲ ἀσφαλὲς μέρος, ποῦ ἦταν ἀπομακρυσμένο καὶ λεγόταν «Ἐλαιῶνας». Ἐκεῖ τοὺς ἔχτισε καταλύματα καὶ ὁ ἴδιος τοὺς ἐπισκεπτόταν τακτικά, γιὰ νὰ ἰκανοποιήσει τὶς ἀνάγκες τους. Τὸ ἴδιο ἐπαναλήφθηκε πολλὰς φορὲς στὴ συνέχεια, μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθεῖ οἰκονομικὴ στενότητα στὴν ἀγορὰ τῆς Βασιλεύουσας.

Κάποτε (337) ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐξεδήμησε πρὸς Κύριον καὶ τὰ σκῆπτρα τῆς Αὐτοκρατορίας ἀνέλαβε ὁ γιός του Κωνσταντῖος. Αὐτὸς δὲν συμπαθοῦσε τὸν Ζωτικὸ, γιὰτὶ ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ὁ φιλεὺσπλαχνος αὐλικὸς ἦταν ὀρθόδοξος, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖος ἀρειανός. Τὸν σεβόταν ὅμως, λόγω τῆς ἀπεριόριστης ἐκτίμησης ποὺ τοῦ ἔτρεφε ὁ πατέρας του. Ὡστόσο, τὸν ὑποπτεῖτο ὅτι ἦταν ἐπικίνδυνος, γιὰτὶ ἡ πρακτικὴ του νὰ σώζει τοὺς λεπροὺς μπορούσε νὰ γίνῃ αἰτία γενικευμένης μόλυνσης τῆς Κωνσταντινούπολης.

Ἔτυχε δέ, λίγο ἀργότερα, νὰ νοσήσῃ καὶ ἡ ἴδια ἡ κόρη τοῦ αὐτοκράτορα. Ὁ Κωνσταντῖος δὲν ἔκανε καμία διάκριση γιὰ χάρι της καὶ διέταξε νὰ θανατωθεῖ μαζί με τοὺς ὑπόλοιπους. Ὁ Ζωτικός, ὅμως, ἔσπευσε νὰ τὴ σώσῃ καὶ ἐκείνη καὶ νὰ τὴ μεταφέρει ἀσφαλῆ στὸν Ἐλαιῶνα.

Μετὰ ἀπὸ σύντομο διάστημα, ἐνέσκηψε μεγάλη πείνα στὴν αὐτοκρατορία. Ἀπὸ τοὺς πρῶτους ὑποπτους θεωρήθηκε ὁ Ζωτικός. Πρὶν ἀκόμη διατυπωθοῦν εὐθεῖς κατηγορίες ἐναντίον του, παρουσιάστηκε στὸν αὐτοκράτορα. Ἐκεῖνος τὸν ρώτησε εἰρωνικὰ τί γίνονται οἱ πολύτιμοι λίθοι ποῦ (ὑποτίθεται πῶς) συνάγει τόσον καιρό. Ὁ Ζωτικός μετὰ χαρὰ τὸν κάλεσε νὰ τοὺς δεῖ καὶ τὸν ὀδήγησε στὸν Ἐλαιῶνα.

Ὅργισμένος ὁ Κωνστάντιος, νομίζοντας πὼς ὁ αὐλικὸς του τὸν ἐμπαίζει, διέταξε νὰ τὸν δέσουν σὲ μουλάρια, γιὰ νὰ συρθεῖ καὶ νὰ διαμελιστεῖ, πρᾶγμα ποὺ ἔγινε. Στὸ μέρος μάλιστα ποὺ ἄφησε τὴν τελευταία του πνοή ὁ θαρραλέος μάρτυς, ἀνέβλυσε θαυματουργὸ ἁγίασμα.

Ἡ παράδοση ἀναφέρει ὅτι τὰ μουλάρια μίλησαν ἐπιτιμώντας τὸν Κωνστάντιο, ὁ ὁποῖος στὴ συνέχεια διέταξε νὰ ταφεῖ μὲ τιμὲς ὁ Ζωτικὸς, νὰ περιθαλφθοῦν οἱ λεπροὶ καὶ νὰ σταματήσῃ τὸ βάρβαρο μέτρο τῆς θανάτωσής τους.

Ἡ παρουσία τῶν ἁγίων εἶναι ἐμφανὴς στὴ ζωὴ μας

Τὸ δεύτερο Συναξάρι τῆς περιόδου φανερώνει μὲ τὸν δικό του τρόπο ὅτι οἱ ἀλήθειες τῆς πίστεως δὲν βρίσκονται νεκρὲς σὲ κάποιες ἀναμνήσεις, ἀποστεωμένες σὲ μουσεῖα ἢ ἀποξηραμένες ἀποκλειστικὰ σὲ κείμενα τοῦ παρελθόντος. Ἀντίθετα, εἶναι ἀλήθειες ζέουσες καὶ ρέουσες, ζωντανὲς πραγματικότητες ποὺ μᾶς τροφοδοτοῦν, ἐφόσον ἔχουμε τὴ θέληση καὶ τὴ διάθεση νὰ ἀφεθοῦμε στὴ χάρι τους καὶ νὰ δεχθοῦμε τὴ θεία ἀγάπη ποὺ «ἀνυπομονεῖ» νὰ μᾶς ἀγκαλιάσει.

Ἀναφερόμενοι συνήθως στὸν βίο κάποιου ἁγίου, ἔχουμε τὴν τάση νὰ ἐξαίρουμε τὶς πράξεις του καὶ νὰ τὸν ἀναδεικνύουμε μέσα ἀπὸ τὰ θαυμαστὰ ποὺ ἐπιτέλεσε. Ἀπὸ πολὺ παλαιότερες ἐποχὲς θεωρήθηκε ὅτι αὐτὴ ἡ ἔξαρση καὶ ὁ ὑπερτονισμὸς, ἀκόμη καὶ ἡ ὑπερβολή, στὴ διήγηση τῆς ζωῆς ἐνὸς ἁγίου, ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος ἀπόδοσης τιμῆς στὸ πρόσωπό του.

Αὐτὴ ἡ τακτικὴ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἐπωφελῆς στὴν κατεύθυνση τῆς ἀνύψωσης τοῦ φρονήματος τῶν πιστῶν, δημιουργεῖ ὅμως ἓνα συναίσθημα ἀπόστασης μεταξὺ τοῦ ἁγίου καὶ τῶν χριστιανῶν: προκαλεῖται ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ ἅγιος ἦταν ἓνα πρόσωπο μὲ ξεχωριστὲς ἱκανότητες, κάποιος ποὺ ἀπὸ τὴ φύση του εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ διακριθεῖ στὸ μαρτύριο ἢ τὴν ἀρετή. Ἔτσι ὅμως ἀσυναίσθητα οἱ πιστοὶ ἀποθαρρύνονται ἀπὸ τὸ νὰ ἐπιδιοθοῦν σὲ πνευματικοὺς ἀγῶ-

νες, καθώς θεωροῦν ὅτι οἱ ἴδιοι δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἀντέξουν τὶς παγίδες καὶ τοὺς πειρασμοὺς ποὺ διαρκῶς ἀνακύπτουν.

Στὴν περίπτωση τῶν πέντε μαρτύρων ποὺ τιμοῦμε στὶς 13 Δεκεμβρίου, Εὐστρατίου, Αὐξεντίου, Εὐγενίου, Μαρδάρου καὶ Ὁρέστη (μαρτύρησαν στὰ τέλη τοῦ 3^{ου} αἰ.), συναντοῦμε, ὅμως, μία διαφορετικὴ προσέγγιση. Πρόκειται γιὰ ἓνα θαῦμα ποὺ ἀναφέρει ὁ Πρωτοπαπᾶς τοῦ Ναυπλίου Νικόλαος Μαλαξὸς (16^{ος} αἰ.) καὶ διέσωσε ὁ ἅγ. Νικόδημος Ἀγιορείτης. Τὸ γεγονός συνέβη σὲ ἓνα μετόχι τῆς Νέας Μονῆς Χίου, κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς ἐορτῆς τους.

Ἐκείνη, λοιπόν, τὴν ἡμέρα ὑπῆρχε τόσο σφοδρὴ κακοκαιρία, ποὺ δὲν μπόρεσαν οὔτε οἱ πατέρες τῆς Μονῆς νὰ κατέβουν στὸ μετόχι, ἀλλὰ οὔτε καὶ ὁ κόσμος νὰ προσέλθει. Ἐνῶ ὁ ἱερέας εἶχε ξεκινήσει τὸν Ὄρθρο, εἶδε κάποια στιγμή νὰ εἰσέρχονται στὸν ναὸ πέντε ἄγνωστοὶ τοῦ ἄνδρες, μὲ χαρακτηριστικὰ ποὺ ἔμοιαζαν στοὺς τιμωμένους ἁγίους, ὅπως ἱστοροῦνταν στὶς εἰκόνες τους. Δύο ἀπὸ αὐτοὺς πῆγαν στὸν δεξιὸ χορὸ, δύο στὸν ἀριστερὸ καὶ ὁ πιὸ νέος, αὐτὸς ποὺ ἔμοιαζε μὲ τὸν μάρτυρα Ὁρέστη κανοναρχοῦσε. Ἔτσι, συνεχίστηκε ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ὄρθρου, καὶ κάποτε ἤλθε ἡ στιγμή ποὺ ὁ κανονάρχης ἄρχισε νὰ διαβάζει τὸ Συναξάρι τοῦ μαρτυρίου τους.

Σὲ κάποιο σημεῖο τῆς διήγησης ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἄρχοντας Σεβαστείας Ἀγρικόλας διέταξε νὰ φέρουν ἓνα πυρωμένο κρεβάτι καὶ πάνω σ' αὐτὸ νὰ ξαπλώσουν τὸν Ὀρέστη. Τὸ Συναξάριο ἀναφέρει πὼς ὁ Ὀρέστης τότε «ἐδειλίασεν». Ὁ νεαρὸς κανονάρχης ὁμως δὲν διάβασε αὐτὸ πὸ ἦταν γραμμένο, ἀλλὰ ἄλλαξε τὸ ρῆμα καὶ ἀντὶ τοῦ «ἐδειλίασεν», εἶπε «ἐμειδίασεν».

Ἀμέσως τότε δέχθηκε τὴν αὐστηρὴ ἐπιτίμηση τοῦ πρεσβυτέρου ἀπὸ τοὺς πέντε, ἐκείνου πὸ ἔφερε τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἁγ. Εὐστρατίου, ὁ ὁποῖος τοῦ ζήτησε νὰ διαβάσει τὸ κείμενο ὅπως ἀκριβῶς ἔχει. Ὁ νεαρὸς κανονάρχης, ὁ ὁποῖος προφανῶς ἦταν ὁ ἁγ. Ὀρέστης καὶ ντρεπόταν γιὰ τὴ δειλία πὸ εἶχε ἐπιδείξει, ξαναδιάβασε τὸ Συναξάρι, λέγοντας πάλι «ἐμειδίασεν». Ὁ πρεσβύτερος, προφανῶς ὁ ἁγ. Εὐστράτιος, τὸν μάλωσε καὶ πάλι λέγοντάς του: «Ἀνέγνωσε τὸ γραμμένο, καθὼς τὸ ἔπαθες, διότι δὲν ἐμειδίασες βλέποντας τὴν κλίνη, ἀλλὰ ἐδειλίασες».

Τελικά, οἱ πέντε ἅγιοι ἐξαφανίστηκαν καὶ ὁ ἱερέας, ἀφοῦ συνῆλθε, τελείωσε τὴ Θ. Λειτουργία καὶ διηγῆθηκε τὸ θαυμαστὸ γεγονός στοὺς συμπολίτες του.

Εἶναι φανερὸ ἐδῶ, ὅτι οἱ ἅγιοι εἶναι ἄνθρωποι ὅπως ὅλοι μας, μὲ τὶς δικές τους δυνάμεις καὶ ἀδυναμίες. Δὲν ἔχουν ἀπὸ τὴ φύση τους κάτι ξεχωριστὸ ἢ ιδιαίτερο, πὸ τοὺς βοήθησε νὰ φέρουν σὲ πέρας ἐπιτυχῶς τὸν ἀγῶνα τους. Ἄν θὰ θέλαμε νὰ ἐντοπίσουμε κάτι ιδιαίτερο, αὐτὸ θὰ ἦταν ἡ μεγάλη τους ἀγάπη γιὰ τὸν Θεό, πὸ τοὺς βοήθησε ἐντέλει νὰ ξεπεράσουν τοὺς ἐπιμέρους φόβους καὶ τὶς ἀδυναμίες τους. Καὶ ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ κρατήσουμε κάτι ἀκόμα, εἶναι ἡ κατανόηση πὸ οἱ ἴδιοι ἐπιδεικνύουν πρὸς τὶς δικές μας ἀδυναμίες, ἀλλὰ καὶ ἡ διάθεσή τους νὰ μᾶς συνδράμουν ὥστε νὰ τὶς ἀντιμετωπίσουμε.

Ἡ ἀγιότητα ἐξάλλου ὑπερβαίνει κάθε στεῖρα ἀντίληψη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἠθικῆς. Σὲ σύγκριση μὲ τὴν τελειότητα τοῦ Ἐνανθρωπήσαντος Υἱοῦ καὶ Λόγου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔργο τῆς σωτηρίας πὸ ἐπιτελεῖται μὲ τὴν ἐνανθρώπηση, οἱ βίοι τους φανερώνουν τὸ ὄριο τῶν ἀνθρώπινων δυνατοτήτων, ἀλλὰ μαζὶ καὶ τὰ μέτρα τῆς θείας Χάριτος.

Τὸ ζητούμενο λοιπὸν νόημα τῶν Ἑορτῶν δύσκολα ἐντοπίζεται στὶς ἐφήμερες ἀναλύσεις καὶ ἀδύνατον νὰ βρεθεῖ στὴν καταναλωτικὴ χρυσόσκονη. Οἱ φευγαλέες ματιὲς πρὸς τὸ ὑπερφυῆς γεγονός τῆς Γέννησης τοῦ Θεανθρώπου θὰ παραμείνουν ἄκαρπες. Μόνο ἡ διαρκῆς μαθητεία στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ διανοίγει βαθμιαίᾳ τὰ πνευματικὰ αἰσθητήρια πρὸς τὸ βαθύτερο εἶναι τῶν πραγμάτων. Καὶ τὰ Συναξάρια τῶν Ἁγίων προσφέρονται ἀπολύτως ὡς διδαχὲς καὶ δεῖκτες πρὸς τὸν σκοπὸ αὐτόν. Ἡ εὐσπλαχνία πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς (καὶ ποιοὺς ἄραγε δὲν χρειάζεται βοήθεια, μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπο, στὶς μέρες μας;) καὶ ἡ ὑπερφυῆς παρουσία τῆς θείας χάριτος σὲ κάθε πτυχὴ τῆς καθημερινότητάς μας, ὅπως ὑπενθυμίζονται ἀντίστοιχα στὶς δύο διηγήσεις ποὺ ἐπικαλεστήκαμε, ὑπομνηματίζουν ἄριστα τὴ σημασία τῆς ἔλευσης τοῦ Θεοῦ Λόγου στὸν κόσμον μας.

Τὸ μυστήριον τῆς θείας Ἐνανθρωπήσεως. Ἡ συγκατάβασις τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου

Ἀγγελικῆς Χατζηωάννου
Δρ. Θεολογίας

Ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀποτελεῖ τὸ μεγαλύτερον μυστήριον τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ προσέλαβε κατὰ τὴν ἐνανθρώπησίν του ὀλόκληρην τὴν ἀνθρώπινην φύσιν, ἐκτὸς τῆς ἀμαρτίας καὶ ὄντας τέλειος Θεὸς ἔγινε καὶ τέλειος ἄνθρωπος, προκειμένου νὰ σώσει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν συνέπειαν τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος. Ὁ Ἰππόλυτος Ρώμης ἀναφέρει σχετικὰ μετὰ τὰ αἴτια τῆς σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου ὅτι γι' αὐτὸ τὸν λόγο ἔγινε ἄνθρωπος ὁ Θεὸς τῶν ὅλων, ὥστε πάσχοντας μετὰ τὴν παθητὴν σάρκα, δηλαδὴ τὴν ἀνθρώπινην φύσιν, νὰ λυτρώσῃ ὅλον τὸ γένος μας ποὺ εἶχε ὑποδουλωθεῖ στὸν θάνατον καὶ ἔτσι μετὰ τὴν ἀπαθῆν θεότητα, θαυματουργώντας μεσφ τῆς ἀνθρωπίνης σαρκός, νὰ ἐπιστρέψῃ τὸ γένος μας στὴ δικὴν του ἀμόλυντην καὶ μακαρίαν ζωὴν, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξέπεσε, ἐπειδὴ ὑπάκουσε στὸν διάβολο¹.

Ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ἐρμηνεύοντας καὶ αὐτὸς τὰ αἴτια τῆς σαρκώσεως τοῦ Λόγου, σημειώνει ὅτι γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ ἀσώματος καὶ ἄφθαρτος καὶ ἄυλος Λόγος τοῦ Θεοῦ ἔρχεται στὴ δικὴν μας περιοχὴν, ἂν καὶ δὲν βρισκόταν μακρὰ προηγουμένως, «οὐδὲ γὰρ αὐτοῦ κενὸν ὑπολέλειπται τῆς κτίσεως μέρος, πάντα δὲ διὰ πάντων πεπλήρωκεν

1. ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Ἐκ τοῦ κατὰ Βήρωνος καὶ Ἑλικὸς τῶν αἰρετικῶν*, PG 10, 833B.

αὐτὸν συνὼν τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ». Ἀλλὰ ἐπιπλέον, συνεχίζει, παρουσιάζεται σὲ μᾶς μὲ συγκατάβαση διὰ τῆς φιλανθρωπίας του καὶ τῆς ἐνσάρκου ἐμφανίσεώς του². Μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς χαρακτηρίζει τὸ γεγονός τῆς σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου «*θείας ἀγάπης ἄβυσσο*», καὶ ἀναφέρει πὼς τόσο ἀγάπησε τὸν κόσμον ὁ Θεὸς Λόγος, ὥστε μὲ τὴ σύμφωνη θέληση τοῦ Πατρὸς νὰ κατέβει καὶ νὰ ντυθεῖ ὁ «*ἄυλος*» τὸ βᾶρος τῆς ὑλικῆς σαρκός (=ἀνθρωπίνης φύσεως), ὥστε, δεχόμενος τὰ πάθη, μὲ τὴ φύση ποῦ δύναται νὰ πάθει, νὰ χαρίσει τὴ σωτηρία: «*καὶ πάθος τῷ θανάτῳ γενόμενος, τοὺς παθητοὺς ἡμᾶς ἐνδύση ἀπάθειαν*»³.

Ἡ ἄκρα συγκατάβαση τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ταπεινώσε τὸν ἑαυτό του, προσλαμβάνοντας τὴν ἀνθρώπινη φύση γιὰ νὰ σώσει τὸν ἄνθρωπο, χαρακτηρίζεται καὶ ἐρμηνεύεται μὲ πολλοὺς ὅρους καὶ ἐκφράσεις, τόσο ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη, ὅσο καὶ ἀπὸ πολλοὺς Πατέρες καὶ Διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρία τῆς προσωπικῆς ἐνσωματώσεως τοῦ κάθε ἀνθρώπου στὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἀπαρχὴ τῆς θεραπευτικῆς - δοκιμαστικῆς πορείας του στὸν δρόμο τῆς ἐν Χριστῷ ἐλευθερίας. Ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς τοὺς ὅρους, σημαντικὸς εἶναι καὶ ὁ ὅρος «*κένωσις*», ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν ἀπ. Παῦλο, ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅτι ὁ Υἱός: «*Ὁς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι ἴσα θεῷ, ἀλλὰ ἑαυτὸν ἐκένωσεν μορφὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπου γενόμενος...*»⁴. Ὁ σαρκωθείς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἐξαιτίας τῆς μεγάλης ἀγάπης του πρὸς τὸν ἄνθρωπο, καὶ προκειμένου νὰ τὸν σώσει καὶ τὸν ἀποκαταστήσει στὴν προπρωτικὴ του δόξα καὶ κατάστασι, «*ἐκένωσε*» ἑαυτὸν καὶ δέχθηκε νὰ προσλάβει τὴν ἀνθρώπινη φύση, διατηρώντας, ὅμως,

2. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Λόγος περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου καὶ τῆς διὰ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας Αὐτοῦ*, PG 25, 109A.

3. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Λόγος εἰς τὸ ἅγιον Σάββατον*, β', PG 96, 604A.

4. Φιλ. 2, 6-7.

ἀκέραιη καὶ χωρὶς νὰ ὑποστῆ καμία ἀλλοίωση τῆ θεότητά του⁵. Τὸ μυστήριον τῆς θείας κενώσεως, ὅπως προαναφέραμε, εἶναι ἀπόρροια τῆς υπερβολικῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ δημιουργοῦ πρὸς τὸ δημιούργημά του⁶. Ἡ ἀρχὴ τῆς «κενώσεως» τοῦ Υἱοῦ τοποθετεῖται κατὰ τὴ στιγμὴ τῆς συλλήψεώς του στὴ μήτρα τῆς Θεοτόκου καὶ λήγει μὲ τὴν Ἀνάληψή του.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας ἀφοῦ ἐρμηνεύσει τὸν ὄρο κένωση, σημειώνει ὅτι ὁ Υἱός, ἐνῶ εἶχε τὴ θεία φύση καὶ ἦταν ἴσος μὲ τὸν Πατέρα, καὶ ὄντας ἡ παντοδύναμη χεῖρα, ἡ ὁποία δημιούργησε τὰ πάντα: «*ἡ χεὶρ ἡ παντοουργικὴ κεκενώσθαι μὲν λέγεται διὰ τὸ ἀνθρώπινον· γέγονε γὰρ ἄνθρωπος, καὶ τοῦτο οἶμαι, ἐστὶ τὸ τῆς φύσεως μέτρον, καὶ ἡ λεγομένη κένωσις*»⁷, ἀναφέρει ὅτι ὁ Λόγος «καταβέβηκε» στὴ δική μας ταπεινὴ κατάστασι: «*ἐαυτὸν δὲ ἐκένωσε, τὸ ἀδοξότατον τουτὶ πεφορεκῶς σῶμα τῆς ἀνθρωπίνης σμικρότητος τὴν ὁμοίωσιν ἐξ ἀγάπης ὑποδύς*»⁸.

Τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως περιγράφει τὸ μυστήριον τῆς κενώσεως καὶ σημειώνει ὅτι ὁ Χριστὸς κατῆλθε ἀπὸ τὸν οὐρανὸ γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Βεβαίως ἡ κάθοδος τοῦ Λόγου ἔχει ἔννοια τροπικὴ καὶ ὄχι τοπικὴ. Ἡ θεία ἐνανθρώπησι δὲν εἶναι μετὰστασι τοπικὴ, ἀλλὰ συγκατάβασι θεϊκὴ. Ὁ Λόγος χωρὶς νὰ ὑποστῆ οὐσιαστικὴ μεταβολὴ προσέλαβε κάτι πού δὲν εἶχε μέχρι ἐκείνη τὴν ὥρα. Ἐγενε ἄνθρωπος καὶ συναναστράφηκε μὲ τοὺς ἀνθρώπους⁹. Ὁ Ἰπ-

5. ΗΛ. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ, «Κένωσις», *ΘΗΕ*, 7 (1965) 486.

6. Ν. ΞΕΞΑΚΗ, «Δογματικαὶ ὀψεις τῆς ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ θείας Ἀποκαλύψεως», στό, *Ἐπιστημονικὴ Παρουσία Ἐστίας Θεολόγων Χάκλης*, τ. Α', ἐν Ἀθήναις 1987, σ. 144.

7. ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Λόγος προσφωνητικὸς ταῖς εὐσεβειστάταις βασιλίσσαις περὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως*, PG 76, 1404D.

8. ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Ἐπίγραμμα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον*, PG 74, 477AB.

9. Α. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, «Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν». *Ματιὲς στὸ ὀρθόδοξο Δόγμα μὲ βάση τὸ ἱερὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως*, Ἀθήνα 1993, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, σσ. 67-68.

πόλυτος, ἐπίσκοπος Ρώμης, ἀναφέρει ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ κενώθηκε, δηλαδή σαρκώθηκε, ἔγινε πραγματικά ἄνθρωπος, ὅπως ἐμεῖς, χωρίς ἄμαρτία, καὶ ἔπραξε καὶ ἔπαθε ὅσα ἀνήκουν στήν ἀνθρώπινη φύση καὶ ἀνέχθηκε γιὰ χάρι μας τὸ περίγραμμα τοῦ φυσικοῦ σώματος, χωρίς νὰ ὑποστῆ «τροπή» οὔτε στὸ παραμικρό, πράγμα τὸ ὁποῖο σημαίνει ὅτι εἶναι Θεὸς τὸ ἴδιο ὅπως ὁ Πατὴρ¹⁰.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης θεωρεῖ πὼς πρέπει νὰ γίνεται σαφῆς διάκριση μεταξύ τῆς σαρκὸς τοῦ Κυρίου, δηλαδή τῆς ἀνθρώπινης φύσεως του καὶ τῆς θεότητός του, προκειμένου νὰ προσδιορίσουμε σὲ ποιά ἀπὸ τὶς δύο φύσεις του ἀναφέρεται ἡ κένωσις: «σκεψόμεθα, τί τὸ ἀνακαινούμενον· καὶ τί τὸ καταλθὼν τὸν θάνατον· τί τὸ ἀνακαινούμενον· καὶ τί τὸ κενούμενον. Κενοῦται μὲν γὰρ ἡ θεότης, ἵνα χωρητῆ τῇ ἀνθρώπινη φύσει γένηται· ἀνακαινοῦται δὲ τὸ ἀνθρώπινον, διὰ τῆς πρὸς τὸ Θεῖον ἀνακράσεως θεῖον γενόμενον»¹¹. Ἡ ἔμφαση στὸ γεγονός ὅτι ἡ κένωση ἀναφέρεται στήν πράξη τοῦ Υἱοῦ νὰ προσλάβει τὴν ἀνθρώπινη φύση, προκειμένου νὰ σώσει τὸν ἄνθρωπο, τονίσθηκε ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν συγκεκριμένο Πατέρα, ὥστε νὰ καταπολεμήσει τὴν κακοδοξία τοῦ Ἀπολιναρίου, ὁ ὁποῖος δεχόταν τὴν προαιώνια ὕπαρξη τῆς σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος, ἐρμηνεύοντας τὴ φράση τοῦ ἀπ. Παύλου «ἐκένωσε...μορφὴν δούλου λαβών», ἐρωτᾷ: «Τίς ἡ δουλικὴ μορφή; Ἀσφαλῶς τὸ σῶμα, ἀπαντᾷ, διότι ἀπὸ τοὺς Πατέρες δὲν ἀκούσαμε τίποτε διαφορετικὸ καὶ σημειώνει ὅτι ὁ Χριστὸς «ἐκένωσε, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, τὴν ἄφραστον αὐτοῦ τῆς θεότητος δόξαν καὶ τῇ βραχύτητι ἡμῶν συγκατεσμίκρυνεν, ὥστε ὁ μὲν ἦν, μέγα καὶ τέλειον καὶ ἀπερίληπτον ἦν· ὁ δὲ ἔλαβεν, ἰσομέγεθες ἦν τῷ ἡμετέρῳ μέτρῳ τῆς φύσεως»¹².

Ἡ κένωση σήμαινε τὴν ἐν σαρκὶ εἴσοδο τοῦ Λόγου στήν ἱστορία. Τὴν εἴσοδο τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδος σὲ μία

10. ΠΙΠΟΛΥΤΟΥ ΡΩΜΗΣ, Ἐκ τοῦ κατὰ Βήρωνος καὶ Ἑλικὸς τῶν αἰρετικῶν, PG 10, 832A.

11. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Κατὰ Εὐνομίον, λόγος ε', PG 45, 705D-708A.

12. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἀντιρρητικός πρὸς τὰ Ἀπολιναρίου, PG 45, 1164BC.

ζωή, ἡ ὁποία διὰ τῆς σταυρικῆς του θυσίας καὶ τῆς Ἀναστάσεως θὰ ὀδηγοῦσε ξανά τὸ ἀνθρώπινο γένος στὴν κοινωνία μετὰ τὸν Θεό, στὴν ἀπάλειψη τῶν συνεπειῶν τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, στὴν αἰώνια ζωὴ καὶ στὴ σωτηρία. Ἡ κένωση δείχνει τὴν ἄκρα συγκατάβαση καὶ ταπείνωση τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ δὲν σημαίνει τὸν περιορισμὸ τῆς θεότητός του στὰ ἀνθρώπινα μέτρα, ἀλλὰ οὔτε ἄρνηση τῆς θεότητος οὔτε ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἔπαυσε νὰ εἶναι Θεὸς «κατ' οὐσίαν». Ἡ κένωση σημαίνει τὴν πρόσληψη, καὶ ἐπίσκεψη τῆς ἀσθενούσης ἀνθρωπίνης φύσεως γιὰ τὴ θεραπεία της¹³.

13. ΗΛ. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ, «Κένωσις», *ΘΗΕ*, 7 (1965) 490.

Ἡ Προτεσταντικὴ ἀμφισβήτηση τῆς περὶ τῶν Ἀγγέλων ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας

Πρωτ. Βασιλείου Γεωργοπούλου
Ἐπικούρου Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

Ἡ περὶ τῶν Ἀγγέλων ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία ἀνήκει στὰ κεφάλαια τοῦ δόγματος, ποὺ ἀμφισβητήθηκαν ἀπὸ τὴ νεότερη προτεσταντικὴ θεολογία, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18^{ου} αἰώνα μέχρι σήμερα¹.

Στὰ χρόνια τῆς Μεταρρύθμισης οἱ ἡγετικὲς προσωπικότητες τοῦ Προτεσταντισμοῦ δὲν ἀμφισβήτησαν τὴν ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία περὶ τῶν Ἀγγέλων -σχετικὰ μὲ τὴ δημιουργία, τὴ φύση, τὸ ἔργο, τὴν ἀποστολὴ καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν Ἀγγέλων- βασιζόμενοι στὴ διδασκαλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς².

Ἀμφισβήτησαν, ὅμως, καὶ ἀρνήθηκαν τὴν τιμητικὴ προσκύνησίν τους καὶ τὴν προσφυγὴ στὴν προστασία τους, γεγονὸς ποὺ καταγράφεται μὲ σαφήνεια καὶ στὰ Συμβολικὰ κείμενα τοῦ χώρου, τόσο τοῦ Λουθηρανικοῦ (*Ἀπολ. Ἀύγουσταίας Ὁμολογίας*, ἄρθ. 21, *Σμαλκαλδικὰ Ἄρθρα II*, 2)³, ὅσο καὶ τῶν Μεταρρυθμισμένων (*Κατήχηση Γενεύης*, ἔρ. 238. *Κατήχηση τῆς Χαϊδελβέργης*, ἔρ. 94, 102, *Westminster Confession*, Κεφ. 21)⁴. Πρόκειται γιὰ θέση καὶ πρακτι-

1. Βλ. W. TRILLHAAS, *Dogmatik*, Berlin - N.York 1980⁴, σ. 147.

2. Βλ. LUTHER, *Ein Predigt von den Engeln, 1530*, WA 32, 111-121. *Drei (...) Predigten von guten und bösen Engeln, 1531*, WA 34, II, 222-287.

3. Βλ. UNSER GLAUBE, *Die Bekenntnisschriften der evangelisch - lutherischen Kirche*, (Bearbeiter von H.G.Pöhlmann), Gütersloh 1991³, σσ. 349-459-460.

4. Βλ. E. F. K. MÜLLER, *Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche*,

κὴ πού θὰ ἐπαναλάβουν, αἰῶνες ἀργότερα, καὶ οἱ Διαμαρτυρόμενοι στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο, ὅπως ἡ Ἑλληνικὴ Εὐαγγελικὴ Ἐκκλησία, πού ἀνήκει στὸν κλάδο τῶν Μεταρρυθμισμένων⁵.

Τὴν ἴδια πραγματικότητα βλέπουμε καὶ στὰ χρόνια τῆς λεγόμενης Παλαιοπροτεσταντικῆς Λουθηρανικῆς Ὁρθοδοξίας, ὅπου οἱ Διαμαρτυρό-μενοι δογματικοὶ θεολόγοι τῆς περιόδου αὐτῆς (π.χ. L. Hutter, J. Gerhard, J. Quenstedt, A. Calov), στοιχήθηκαν ἀκριβῶς μὲ τὶς θέσεις πού εἶχαν διαμορφώσει οἱ ἀρχικοὶ Μεταρρυθμιστὲς καὶ εἶχαν καταγραφεῖ στὰ Συμβολικὰ κείμενα τοῦ χώρου, ἀναπτύσσοντάς τιν ἀπλῶς κατὰ τρόπο συστηματικότερο.

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18^{ου} αἰῶνα, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ διαφόρων φιλοσοφικῶν ιδεῶν⁶, πολλοὶ προτεστάντες δογματικοὶ θεολόγοι αὐτῆς τῆς τάσης (π.χ. H. Henke, J. Wegscheider, Ph. Marheinecke, A. Biedermann), ἀλλὰ καὶ ἄλλοι (π.χ. K. Nitzsch, K. Hase), μὲ ἄλλη ἀφορμὴ, ἀμφισβήτησαν εὐθέως τὴν περὶ τῶν Ἀγγέλων ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία σὲ προφανῆ ἐπίσης ἀντίθεση καὶ πρὸς τὴν προγενέστερη προτεσταντικὴ παράδοση.

Καὶ γιὰ τὸν Fr. Schleiermacher⁷ καὶ τὴ σχολή του, ἡ περὶ τῶν Ἀγγέλων διδασκαλία εἶναι ἰουδαϊκὴ, ὄχι χριστιανικὴ, δὲν σημαίνει τίποτα γιὰ τὴν πιστεύουσα συνείδηση καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἔχει καμμία ἐπίδραση.

Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας σχετικὰ μὲ τοὺς ἁγίους Ἀγγέλους, ἀπὸ τότε μέχρι σήμερα, δομήθηκε πάνω σὲ μία σειρὰ ἐπιχειρημάτων σὲ μία ποικιλία ἐκδοχῶν καὶ παραλλαγῶν τους. Αὐτὰ εἶναι:

α) Ἡ περὶ τῶν Ἀγγέλων διδασκαλία ἀποτελεῖ ἀπλῶς προσωποποίηση θείων ιδιοτήτων (π.χ. τοῦ καλοῦ).

β) Εἶναι εὐφάνταστη αἰσθητοποίηση στὸ θρησκευτικὸ πεδίο τῶν φυσικῶν δυνάμεων.

Leipzig 1903, σσ. 138· 587· 709· 711.

5. Βλ. *Ἡ Πίστις τῶν Ἑλλήνων Εὐαγγελικῶν*, Ἀθῆναι χ.χ., σσ. 91-100.

6. Βλ. UR. MANN, *Engel*. VI, TRE 9 (1982), 609.

7. *Ὁπ.π.*, σ. 609.

γ) Αποτελοῦν προῖον τῆς λαϊκῆς φαντασίας τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ.

δ) Πρέπει νὰ θεωρηθοῦν εἶδος λαϊκῆς δεισδαιμονίας, πού οἱ συντάκτες τῶν βιβλικῶν κειμένων ἐνσωμάτωσαν στήν Ἁγία Γραφή.

ε) Αποτελοῦν θρησκευτικό δάνειο ἀπό τὸν παγανιστικό περιβάλλοντα χῶρο τοῦ βιβλικοῦ Ἰσραήλ, πού ἐνσωματώθηκε ὡς θρησκευτική δοξασία στὸν ἰσραηλιτικό λαὸ καὶ ἐν συνεχείᾳ καταγράφηκε στήν Ἁγία Γραφή. Κατὰ μία ἄλλη ἐκδοχή, ἀποτελεῖ βαβυλωνιακὴ ἢ περσικὴ ἐπίδραση.

στ) Ἰδιαίτερος στήν Καινὴ Διαθήκη πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἐσφαλμένη κατανόηση ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους τῶν ἀλληγορικῶν ἀναφορῶν τοῦ Χριστοῦ στοὺς Ἀγγέλους, πού αὐτοὶ τοὺς ἐξέλαβαν ὡς κυριολεκτικές.

ζ) Πρόκειται περὶ ἀνορθολογικῆς δοξασίας, πού ἀπηχεῖ μία προ-επιστημονικὴ ἀντίληψη ἐρμηνείας καὶ κατανόησης τοῦ κόσμου, ἢ ὑπαρξῆς τῆς ὁποίας σήμερα καθίσταται ἀσυμβίβαστη, ἀνώφελη καὶ ἀδύνατη.

Μπροστὰ σὲ αὐτὴ τὴ συστηματικὴ πολεμικὴ τῆς περὶ τῶν ἁγίων Ἀγγέλων ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, στήν περιθωριοποίηση καὶ ἀδιαφορία τοῦ «Πολιτιστικοῦ Προτεσταντισμοῦ» (Kulturprotestantismus) γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό⁸, στὸν προτεσταντικό χῶρο τιμητικὴ ἐξάιρεση ἀπέτελεσαν Προτεστάντες δογματικοὶ θεολόγοι τῆς Λουθηρανικῆς ὁμολογιακῆς Σχολῆς τοῦ 19^{ου} (π.χ. H. Schmid, Ch. Luthardt, A. Wilmar) καὶ τοῦ 20^{ου} αἰῶνα (π.χ. A. Hoenecke, A. Mueller), οἱ ὅποιοι στὰ δογματικὰ ἐγχειρίδιά τους διατήρησαν τὴν προτεσταντικὴ διδασκαλία, ὅπως αὐτὴ ἔχει διατυπωθεῖ ἀπὸ τίς ἡγετικὲς μορφές τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ἔχει καταγραφεῖ στὰ Συμβολικὰ κείμενα τοῦ χώρου καὶ συστηματοποιήθηκε τὴν περίοδο τῆς Παλαιοπροτεσταντικῆς λουθηρανικῆς Ὁρθοδοξίας.

Ἐκπρόσωποι τῆς Λουθηρανικῆς ὁμολογιακῆς Σχολῆς, ὄχι ὅλοι, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν Μεταρρυθμισμένων (π.χ. H. Herpe) καὶ σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο δὲν ὑπέκυψαν στὸν πειρασμὸ καὶ δὲν παγιδεύθηκαν, ὥστε νὰ παρουσιάσουν τὴ χριστιανικὴ πίστη ὡς ἕνα

8. Βλ. W. TRILLHAAS, *Dogmatik*, ὅπ.π., σσ. 148-149.

λαβύρινθο προσωπικῶν γνωμῶν μὲ φιλοσοφικὴ ἀφετηρία καὶ ὀρθολογιστικὸ περιεχόμενο, ὀρμώμενοι ἀπὸ ποικίλες ἀφετηριακὲς προϋποθέσεις.

Ἡ ποικιλόμορφη ἀμφισβήτηση συνεχίστηκε καὶ κατὰ τὸν 20^{οῦ} αἰῶνα μὲ τὴν ἐπιπλέον συνδρομὴ τῆς θεωρίας τῆς «ἀπομόθευσης» τῆς Ἀγίας Γραφῆς τοῦ R. Bultmann. Σὲ διάφορους Προτεστάντες δογματικούς τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνα ἡ σχετικὴ περὶ τῶν Ἀγγέλων διδασκαλία κινεῖται μεταξὺ πλήρους ἀπουσίας (π.χ. H. G. Pöhlmann), περιθωριοποίησης (π.χ. W. Joest, Fr. Mildenerger)⁹, μιᾶς μοντέρνας ἐπανάληψης θέσεων τοῦ Fr. Schleiermacher (π.χ. P. Tillich) καὶ μία προβληματικὴ ποὺ ἀπηχεῖ πιδὸ πολὺ σὲ θρησκευολογικὴ θεώρηση¹⁰.

Παραλλήλως, ὅμως, ὑπῆρξαν καὶ φωτεινὲς ἐξαιρέσεις, ποὺ δὲν δίστασαν νὰ φιλοξενήσουν στὰ θεολογικὰ ἔργα τους σχετικὰ κεφάλαια περὶ τῶν Ἀγγέλων ὡς ἔκφραση καὶ περιεχόμενο τῆς χριστιανικῆς πίστεως (π.χ. W. Elert, P. Althaus, H. G. Fritzsche, K. Barth)¹¹.

Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας γιὰ τοὺς Ἀγγέλους ἐκ μέρους ἐκπροσώπων τῆς Προτεσταντικῆς θεολογικῆς διανόησης παράγει ἐπιπλέον ἐξόχως προβληματικὰ καὶ κακόδοξα ἀποτελέσματα, καθὼς ἀμφισβητεῖ εὐθέως καὶ τὴν ἄσαρκο ἐπιδημία τοῦ Θεοῦ Λόγου στὶς θεοφάνειες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (π.χ. Γέν. 22, 11-14· 48,15- 17. Ἔξ. 3, 1-15), μὲ τὴ μορφή τοῦ «ἀγγέλου τοῦ Κυρίου»¹².

9. Πρβλ. L. SCHEFFCZYK, *Engel. IV*, LThK 3 (1995), 649-650.

10. Πρβλ. Βλ. W. TRILLHAAS, *Dogmatik*, ὅπ.π., σ. 145.

11. Βλ. Ur. Mann, *Engel. VI*, TRE 9 (1982), 610.

12. Βλ. ΙΕΡ. ΦΟΥΝΤΑ (νῦν Μητρ. Γόρτυνος), *Ἐξοδος. Κείμενο - Μετάφραση - Ανάλυση - Σχόλια*, Ἀθήνα 2005, σσ. 27· 328-329.

Μεσονυκτικό

Χριστοδούλου Βασιλειάδη
Δρ. Θεολογίας - Μουσικολόγου

Τὸ μεσονυκτικὸ εἶναι μία ἀπὸ τὶς τακτικὲς ἀκολουθίες τῆς ἀγίας μας Ἐκκλησίας. Εἶναι ἀκολουθία τῆς ἐγρηγόρσεως, ἀφοῦ ὁ Κύριος στὴν παραβολὴ τῶν δέκα παρθένων τονίζει ὅτι ὁ νυμφίος ἔρχεται «μέσης νυκτός»¹. Πῆρε τὸ ὄνομά της ἀπὸ τὸν χρόνο, κατὰ τὸν ὁποῖο τελεῖται, δηλαδὴ τὸ μεσονύκτιο. Τὸ Μεσονυκτικό, ὡς ὀρολογία καὶ περιεχόμενο, βασίζεται κατὰ πᾶσα πιθανότητα στοὺς λόγους τοῦ Κυρίου, ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι θὰ ἔλθει κατὰ τὴ δευτέρη παρουσία του αἰφνίδια καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ βρισκόμαστε σὲ ἐγρηγόρση². Στὸ καθ' ἡμέραν Μεσονυκτικὸ ὑπάρχουν δύο τροπάρια, τὰ ὁποῖα μᾶς παραπέμπουν νοηματικὰ καὶ λεκτικὰ στὴν παραβολὴ τῶν δέκα παρθένων:

«Ἴδου ὁ Νυμφίος ἔρχεται, ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός· καὶ μακάριος ὁ δοῦλος, ὃν εὐρήσει γρηγοροῦντα· ἀνάξιος δὲ πάλιν ὃν εὐρήσει ῥαθυμοῦντα. Βλέπε οὖν ψυχὴ μου, μὴ τῷ ὕπνῳ κατενεχθῆς, ἵνα μὴ τῷ θανάτῳ παραδοθῆς, καὶ τῆς βασιλείας ἔξω κλεισθῆς· ἀλλὰ ἀνάνησον κράζουσα· Ἅγιος, Ἅγιος, Ἅγιος εἶ ὁ Θεός· διὰ τῆς Θεοτόκου ἐλέησον ἡμᾶς».

«Τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὴν φοβερὰν, ἐννοοῦσα ψυχὴ μου γρηγόρησον, ἀνάπτουσα λαμπάδα σου, ἐν ἐλαίῳ φαιδρύνουσα· οὐ γὰρ οἶδας πότε, πρὸς σε ἐπελεύσεται, ἢ φωνὴ ἢ λέγουσα· Ἰδού, ὁ Νυμφίος· Βλέπε οὖν ψυχὴ μου, μὴ νυστάξης, καὶ μείνης, ἔξωθεν κρούουσα, ὡς αἱ πέντε Παρθένοι· ἀλλ' ἀγρύπνως καρτέρησον, ἵνα ὑπαντήσης Χριστῷ τῷ Θεῷ ἐν ἐλαίῳ πίονι, καὶ δῶῃ σοι, τὸν νυμφῶνα τὸν θεῖον, τῆς δόξης αὐτοῦ».

1. *Μθ.* 25, 6.

2. *Βλ. Μθ.* 24 36, 44. 25, 13. *Μρ.* 13, 32. *Ακ.* 12, 35-40. 21 34.

Ἡ κατὰ τὴν ὥρα τοῦ μεσονύκτιου προσευχὴ εἶναι πολὺ παλαιά³. Στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἀναφέρεται ὅτι κατὰ τὸ μεσονύκτιο ὁ Παῦλος καὶ ὁ Σίλας ἔψαλλαν ὕμνους στὸν Θεό· τοὺς ἄκουαν δὲ οἱ φυλακισμένοι⁴. Ὁ Μάρκος Εὐγενικός, ἐπίσκοπος Ἐφέσου, ἀναφέρει γιὰ τὸ Μεσονυκτικὸ τὰ ἐξῆς: «*Ἀρχὴ δὲ πάντων τῶν εἰς Θεὸν ὕμνων καὶ προσευχῶν ὁ τοῦ μεσονυκτίου καιρὸς. Ἐν αὐτῷ γὰρ τοῦ ὕπνου ἐξεγειρόμενοι, τὴν τε ἐκ τοῦ σκότους τῆς πλάνης πρὸς τὴν κατὰ Χριστὸν ἐλευθέραν καὶ φωτεινὴν ζωὴν ὑποδηλοῦμεν μετὰθεσιν...*»⁵.

Υπάρχουν τέσσερις τύποι Μεσονυκτικοῦ, τῶν καθημερινῶν, τοῦ Σαββάτου, τῆς Κυριακῆς καὶ τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Τὴν ἀκολουθία τοῦ Μεσονυκτικοῦ δὲν τὴ διαβάζουμε τὴν Πέμπτη τοῦ Μεγάλου Κανόνα, τὸ Σάββατο τοῦ Ἀκαθίστου, τὴ Μεγάλῃ Παρασκευῇ, τὸ Μεγάλο Σάββατο καὶ ὅταν τελεῖται ἀγρυπνία. Κατὰ τὴ Διακαινήσιμο ἐβδομάδα, καθὼς καὶ στὴν ἀπόδοση τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα, σαράντα ἡμέρες μετὰ τὸ Πάσχα, ἀναγινώσκουμε εἰδικὴ πασχάλιο ἀκολουθία. Ἡ ἀκολουθία τοῦ Μεσονυκτικοῦ ἀναγινώσκεται στὸν Νάρθηκα καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη, τὸ πρῶτο φτάνει μέχρι τὴν εὐχὴ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου «*Σὲ εὐλογοῦμεν ὕψιστε...*» (Καθ' ἡμέραν Μεσονυκτικό), ἢ μέχρι τὴν εὐχὴ τοῦ ἁγίου Εὐστρατίου «*Μεγαλόνων μεγαλύνω Σε, Κύριε...*» (Μεσονυκτικὸ τοῦ Σαββάτου).

Ἡ τελετουργία τοῦ καθ' ἡμέρα Μεσονυκτικοῦ ἔχει ὡς ἐξῆς:

3. Ὁ Ὀριγένης γράφει: «*ἀλλ' οὐδὲ τὸν τῆς νυκτὸς καιρὸν χωρὶς ταύτης τῆς εὐχῆς καθηκόντως διανύσμεν, τοῦ μὲν Δαβὶδ λέγοντος: "μεσονύκτιον ἐξεγειρόμην τοῦ ἐξομολογεῖσθαί σοι ἐπὶ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου", τοῦ δὲ Παύλου, ὡς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων εἴρηται, "κατὰ τὸ μεσονύκτιον" ἅμα τῷ Σίλα ἐν Φιλίπποις προσευχομένον καὶ ὑμνοῦντος τὸν θεόν, ὥστε ἐπακροῦσθαι "αὐτῶν" καὶ τοὺς δεσμίους*». Βλ. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Περὶ εὐχῆς*, 12, ΒΕΠΕΣ 10, σ. 252,17-23.

4. «*Κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον Παῦλος καὶ Σίλας προσευχόμενοι ὕμνον τὸν Θεόν· ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμοι*». Πράξ. 16, 25.

5. ΜΑΡΚΟΥ ΕΥΓΕΝΙΚΟΥ, *Ἐξήγησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας*, PG 160, 1165D-1168A.

Α' μέρος: «*Εὐλόγητὸς ὁ Θεός...*», «*Βασιλεῦ οὐράνιε, Παράκλητε...*», τρισάγιο, ν' ψαλμός, ιζ' κάθισμα τοῦ ψαλτηρίου (ρη' ψαλμός, Ἄμωμος), Σύμβολο τῆς πίστεως, τρισάγιο, μεσονυκτικὰ τροπάρια: «*Ἴδοὺ ὁ Νυμφίος ἔρχεται...*», «*Τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὴν φοβερὰν...*», «*Σὲ τὸ ἀπόρθητον τεῖχος...*», «*Κύριε ἐλέησον*» μ', ἡ εὐχή «*Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ...*», «*Κύριε ἐλέησον*» γ', «*Δόξα..., καὶ νῦν...*», ὁ εἰρμὸς «*Τὴν τιμιωτέραν...*», πρὸς εὐλογία ἐπίκληση «*Ἐν ὀνόματι Κυρίου...*», «*Ὁ Θεὸς οἰκτειρήσαι ἡμᾶς...*», ἡ εὐχή τοῦ ἁγίου Μαρδαρίου «*Δέσποτα, Θεέ, Πάτερ, παντοκράτορ...*», οἱ εὐχὲς τοῦ Μ. Βασιλείου: «*Κύριε παντοκράτορ...*», «*Σὲ εὐλογοῦμεν, ὕψιστε, Θεέ...*», «*Δεῦτε προσκυνήσωμεν...*».

Β' μέρος: ρκ' ψαλμός «*Ἦρα τοὺς ὀφθαλμούς μου εἰς τὰ ὄρη...*» καὶ ρλγ' ψαλμός «*Ἴδοὺ δὴ εὐλογεῖτε τὸν Κύριον...*», «*Δόξα..., καὶ νῦν...*», Ἀλληλοῦα, τρισάγιο, τροπάρια γιὰ τοὺς κεκοιμημένους «*Μνήσθητι, Κύριε...*», «*Ὁ βάθει σοφίας...*», Δόξα «*Μετὰ τῶν ἁγίων...*», καὶ νῦν «*Μακαρίζομέν σε*», «*Κύριε, ἐλέησον*» ιβ', εὐχή «*Μνήσθητι, Κύριε...*», οἱ μικρὲς εὐχὲς «*ὑπερένδοξε...*», «*Ἡ ἐλπίς μου ὁ Πατήρ...*», «*Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου...*», μικρὴ ἀπόλυση, εὐχή καὶ δέηση «*Εὐξώμεθα ὑπὲρ εἰρήνης τοῦ κόσμου...*», «*Δι' εὐχῶν...*».

Στὸ Μεσονυκτικὸ τοῦ Σαββάτου, ἀντὶ νὰ ἀναγνωσθεῖ ὁ «*ἄμωμος*» (ιζ' κάθισμα τοῦ ψαλτηρίου), ἀναγινώσκειται τὸ θ' κάθισμα τοῦ ψαλτηρίου (ψαλμοὶ ξδ' - ξθ'). Ἐπίσης, μετὰ τὸ δεῦτερο τρισάγιο, ἀντὶ τῶν μεσονυκτικῶν τροπαρίων, ψάλλονται ἡ ἀναγινώσκονται οἱ τριαδικοὶ ὕμνοι τοῦ β' ἤχου. Ἀκόμη, μετὰ τὴν εὐχή τοῦ ἁγίου Μαρδαρίου λέγεται πάντοτε μόνο ἡ εὐχή τοῦ ἁγίου Εὐστρατίου «*Μεγαλύνων μεγαλύνω σε, Κύριε...*». Τὸ δεῦτερο μέρος τοῦ Μεσονυκτικοῦ τοῦ Σαββάτου εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἴδιο μὲ ἐκεῖνο τῶν καθημερινῶν.

Στὸ Μεσονυκτικὸ τῆς Κυριακῆς, μετὰ τὸν ν' ψαλμὸ λέγεται ὁ τριαδικὸς Κανόνας τοῦ κάθε ἤχου, τὸν ὁποῖο βρῖσκουμε στὴν Ὀκτώηχο. Μετὰ τὸν Κανόνα ψάλλονται τὰ Τριαδικὰ τροπάρια: «*Ἄξιόν ἐστὶν ὡς ἀληθῶς, τὴν ὑπέρθεον...*», «*Ἄξιόν ἐστὶν ὡς ἀληθῶς, τοῦ δοξάζειν σε...*», «*Ἐμνήσωμεν πάντες θεοπρεπῶς...*», «*Ἐκ νεκρῶν ἰδοῦ-*

σα...», τρισάγιο, ύπακοή τοῦ ἤχου, «Κύριε ἐλέησον» μ', «Δόξα... Καὶ νῦν...», «Τὴν τιμιωτέραν...», ἀπόλυση.

Κατὰ τὴ Διακαινήσιμο ἑβδομάδα, καθὼς καὶ στὴν ἀπόδοση τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα, ἀντὶ Μεσονυκτικοῦ (Ὡρῶν καὶ Ἀποδείπνου), ἀναγινώσκεται τρεῖς φορές ἢ πρὸ κάτω μικρὴ ἀκολουθία:

«Χριστὸς ἀνέστη...» γ', «Ἀνάστασιν Χριστοῦ θεασάμενοι...» γ', «Προλαβοῦσαι τὸν ὄρθρον...», «Εἰ καὶ ἐν τάφῳ...», «Ἐν τάφῳ σωματικῶς...», «Δόξα... Ὡς ζωηφόρος...», «Καὶ νῦν... Τὸ τοῦ Ὑψίστου...», «Κύριε ἐλέησον» μ', «Δόξα... Καὶ νῦν...», «Τὴν τιμιωτέραν...», «Δι' εὐχῶν...».

